

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

GENERAL LIBRARY

ÉLETRAJZI EMLÉK.

KAZINCZY FERENCZ

SZÜLETÉSÉNEK

SZÁZADOS ÜNNEPÉRE.

KIADTA

A MAGYAR TUDOM. AKADEMIA.

ELSŐ RÉSZ

I. II. KÖNYV.

M. DCCC. LIX.

KAZINCZY ÉS KORA.

— — — — —
ÉLETRAJZI EMLÉK.

M. S. A. S.

marad

KAZINCZY FERENC

1791-ben.

Stummer festvénye után Róma Pesten 1859

ipont. K. M. S. 1859.

KAZINCZY FERENC

ÉS

K O R A.

ÍRTA

TOLDY FERENC.

PEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KIADÁSA.

M. DCCC. LIX.

EMICH GUSZTÁV NYOMTATÁSA.

PH
3281
.K25
Z89

548207 JAN 1 1972 KS

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

1759—1786.

ELSŐ FEJEZET.

- A Kazinczy-ház. — Kazinczy Ferenc születése, gyermekkora. — Nagyatyja Bossányi Ferenc. — A kisednek hajlamai, első tanulása. 1759—1767. . . . . 3—8

MÁSODIK FEJEZET.

- Fejlődése. Költői érzése ébred. — Atyja Kazinczy József. — Kézsmárki tanév; német nyelv; új benyomások. 1767—1769. . . . . 9—13

HARMADIK FEJEZET.

- Kazinczy Ferenc Patakon. — Pataki állapotok. — Iskolai bajok és örömek. — Az ifju a világban. Ut Beleznaihoz és Pestre. — Atyja ösztönzései az írásra. — Kártigám. — Kazinczy József halála 1769—1774. . . . . 14—20

NEGYEDIK FEJEZET.

- Első irodalmi kísérlet: Magyarország Geographiája. Szilágyi Sámuel nyilvános helyeslése. — Irodalmi tanulmányok és gyakorlatok. Szentgyörgyi István. — Második irodalmi kísérlet: Podoc és Kazimir. Beleznai és Bessenyei buzdításai. 1775—1776. . . . . 21—26

ÖTÖDIK FEJEZET.

- Első bécsi út. Képző-művészeti hajlamok. — Wieland munkái. — Báróczy és Baróti elhatározó befolyásuk. — A pataki ifjuságnak egy ünnepélyen mint kezdő író bemutatattak. — Buday Johanka. 1777—1779. . . . . 27—30

HATODIK FEJEZET.

- Búcsú a collegiumtól. — Kassán törvénygyakorlás. — Tornai műlatás. Vallási krízis. — Gessner munkái. — Irodalmi dolgozások. — Révai. — Rozgonyi Erzsi. 1779—1780. . . . . 31—36

HETEDIK FEJEZET.

- Eperjesen törvénygyakorlás. — Költői és szerelmes élet. N i n o n. 1781—1782. . . . . 37—40

NYOLCADIK FEJEZET.

- Pesten kir. táblai jegyző. — Klopstock Messziása. — Orczy Lőrinc és Ráday Gedeon. — Nagyvilági élet. 1782—3. . . . . 41—45

KILENCEDIK FEJEZET.

Szabadkőművesek. — Gr. Török Lajos. — Felvétel a miskolci lö-
zsiba 1783—1784 . . . . . 46—52

TIZEDIK FEJEZET.

Tarna-Örsön b. Orezy Lőrincnél. — Sárosban táblabíró, Abaujban
és Zemplényben megyei aljegyző. 1785-ki rendelet;
Kazinczy megyei működése. — Anyja házasságot sürget, si-
ker nélkül. — K á c s á n d y Z s u z s á n n a. 1783—1785. . . . . 53—58

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Bécsben van-Swietennél. Művészeti örömek. Irodalmi estvélyek.
Pászthory Sándor. — Nemzeti iskolák kir. fő ügyelője;
az abauji és szabolcsi főjegyzőséget mellőzi. 1786 . . . . . 59—62

MÁSODIK KÖNYV.

1786—1794.

ELSŐ FEJEZET.

A vegyes iskolák. Kazinczy kényes állása, tevékenysége, sikerei.
— Német és magyar nyelv. — Jellem-scénák. — Onmívelő-
dési haladások. 1786—1789. . . . . 65—72

MÁSODIK FEJEZET.

A magyar nyelv, irodalom, nemzetiség állapotjai a XVIII-ik szá-
zad közepén. A n a g y e s z m e. Az 1772. év. — József csá-
szár s a magyar nemzetiség. Visszahatás. Az 1787. év. — A
császár enged. . . . . 73—79

HARMADIK FEJEZET.

Költészetünk s költői nyelvünk állása Kazinczy felléptekor, annak
okai. . . . . 80—83

NEGYEDIK FEJEZET.

Kazinczy Ferenc költészete és szívélete ez időszakban. — C e n-
c i. — Radvánszky Polyxén. — Jenny. — Mimi. — Idegenke-
dése a házasságtól. — Örök szerelem: R a d v á n s z k y T e-
r é z. 1786—1794. . . . . 84—97

ÖTÖDIK FEJEZET.

Kazinczy lyrájának reál jelleme, formái, hatása. . . . . 98—102

HATODIK FEJEZET

Szózat 1785-ben. — G e s s n e r Idylliumi. — Mit akart, s mit ered-
ményezett. A széppróza állapotja, purismus és újítás. —
B á c s m e g y e i L e v e l e i. A purismus széptanilag méltat-
va. — S i e g w a r t. 1780—1789. . . . . 103—111

HETEDIK FEJEZET.

A k r i t i k a állapotja. — Kazinczy szépirodalmi-kritikai folyó-
írást indítványoz. „Kassai magyar társaság.” M a g y a r M u-
z e u m. — Kazinczy nézetei a nyelvújításról. — Ízetlenségek;
elvonulása a társaságtól. 1787—1789. . . . . 112—116

NYOLCADIK FEJEZET.

Orpheus. — Levelezés a nyelv kérdései körül. — Az Orpheus irodalmi jelleme. Kazinczy Úti Levelei, jellemrajzai. Az egyszerű szép. — Helikoni Virágok. — Kazinczy halálos betegsége, országos részvét . . . . . 117—122

KILENCEDIK FEJEZET.

A sz. korona visszatérése. — II. József halála. Az 1790. év lelkesedése. — Magyar színészet feltámadása. — Kazinczy „Külföldi Játsszósínya” . . . . . 123—129

TIZEDIK FEJEZET.

A „norma” eltöröltetik, s Kazinczy, hivatalából elbocsáttatik. — Bécsi tartózkodás 1791. Van-Swieten. — S é p h a l o m épül. — Kazinczy az 1792-ki országgyűlésen. Ferenc királynál. — Hajnóczy . . . . . 130—135

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

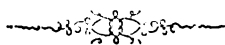
Újabb munkásság. — Sztella. — Aesthetikai nyelvreformjának eszméje . . . . . 136—139

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Regmeci idylli élet. — Megyei dolgokban részvét. — Elfogatása. — Sallust . . . . . 140—145

JEGYZÉSEK.

A munka forrásai . . . . . I—V
Az első könyvhez . . . . . V—XIII
A második könyvhez . . . . . XIV—XXIII

ELSŐ KÖNYV.

1759—1786.

ELSŐ FEJEZET.

A Kazinczy-ház, melynek nevét *Ferenc* irodalomtörténetünkbe örök fényű betűkkel írta be, a felföld régi, előkelő, polgári hivatalokban nem dísz nélkül forgott, birtokos családjainak egyike. Jóságai Abauj, Zemplény, Ung, Szabolcs, Bihar, Heves és Nógrád megyékben voltak elszórva. *V. Péter*, a XVII. században Zemplény (1664.) és Bereg főjegyzője, országgyűlési követ, Első Rákóci Ferenc híve, és Báthori Zsófia meg P. Kis Imre közbenvetésére életét pénzbírsággal s hitváltotatással váltván meg, a királyi tábla bírása (1676), végre kinevezett, de közbejött halála miatt nem hivatalkodott, országbírói ítélőmester¹⁾, volt atyja *IX. Andrásnak*, a költőnek, ki sógora által a nagyszombati egyetemből hazalopván, s atyái hely. vallására visszatérvén, utóbb ungi alispán, *II. Rákóci Ferenc* alatt a zemplényi és ungi felkölt nemesség főkapitánya, s megyéjének követe a szécsényi és ónodi gyűléseken, felesége Ödönfi Erzsébet után a vinnai várat és birtokokat csatlotta ősi vagyonához²⁾. Ennek viszont fia *Dániel* († 1750.) három ágnak ada lételt: a *VI. Péterének*, mely *Terézia*, *Bernáth Jánosné*, és *Zsófia*, gróf *Vay Ábrahámné*, utódaiban él; a *X. Andrásának*, az *István* atyja

s a szónok és író Gábor nagyatyjájának — három név, melylyel ez elbeszélés folyamában többször találkozunk — ; s a két testvér közt legidősb *József*ének, kinek kilenc gyermekei közül ismét a legidősb, *Ferenc*, tárgya ezen életrajzi kísérletnek³⁾.

Született Ez 1759. october 27-dikén, Ér-Semlyénben, Biharnak Debrecen és Nagy-Károly, Kálló és Várad közé eső falujában, nagyatyja Bossányi és Nagyugróci Bossányi Ferenc házánál. Atyja Alsó-Regmecen, Sátor-Alja-Újhely felett két órányira, saját birtokában lakott. A férjhez-menetel által megürült semlyéni ház legalább a gyermeket követelte ; a szülék akarata iránti tisztelet törvénynyé tette az engedést, s Ferenc, alig elválasztva az anyai emléktől, visszavitetett Semlyénbe, hol nyolcadik évéig magyar hangnál egyebet nem halla.

Az embert legnagyobb részben a természet, s utána az első életévek környületeinek behatásai határozzák ; mint a tenyészet világában a mag, mely magában viseli a faj megmásíthatatlan feltételét : napfényt neki, meleget és nedvet, s rá bízhatd mi legyen. De minthogy a hasonlat nem azonság, s azért mindig tökéletlen : az ember, kinek kiváló tehetsége, az ész, mérhetetlen szélességgel bír, milylyel a növényben lakó teng-erő nem : egyébbé tévedhet a neki meg nem felelő szellemi hő és nedv behatásai alatt sem a mivé rendeltetett, s mint ilyen is lehet, erejéhez képest, a közepszerűnél több, de soha nem olyan, mint azon körben, melyre született, ha az első hatások ez irányban fejlesztik vala. A nevelés rendeltetése : ápolni a természetes erőt, s azt károktól óvni meg : a mit ezen túl teszen, sem mély, sem állandó. Szerencsés tehát azon gyermek, ki vele született irányában legalább nem gátoltatik ; még szerencsésb, ha az első hatások annak kedveznek is. Ettől függ minden. A gyermek Kazinczy lel-

kébe a szép formák érzeke volt letéve, s ki Olaszországban születve talán képiró leszen, az akkor művészet nélküli Magyarországon a szép érzésű és szép beszédű nagyapa és apa mellett írónak és költőnek indult: mi lényegben ugyanaz, mert a művészet és költészet egy, csak eszközeik különbözök.

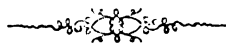
S valóban, ha a Bossányi háza nem volt is a költészet iskolája: a férfi egész feltűnése olyan, mely a fogékony gyermeki kedélyt magasban, nemesben hangolható. Az a kép, melyet az unoka „Pályája Emlékezetében“ róla fest, tisztelettinket gerjeszti fel, s emel. Egyike volt ő azon régi alakoknak, a melyek néhány maradványait ifjúságunkban magunk is értünk, melyek éreztették, hogy a születési nemeség több mint előítélet: egy oly erkölcsi intézkedés, mely, midőn a családi emlékek s hagyományos név és címer által osztályi büszkeséget táplál, ezt, önfentartása érdekében, egyszersmind erényre hívja fel. Míg a főrendet udvari levegő, idegen körök, fénytűzés; a köznemességet szegénység vesztegeték meg: a középnemes atyai birtokán bőségben, de fény nélkül lakozva, becsvágya kielégítését a megyei élet terén keresé és találá, melyen húzamosan csak a jellem értéke által tarthatá magát fenn. Náddal fedett vályogházban lakott Bossányi Ferenc is, de bőségben, mely a minden kicsinyes gondokon felülemeltnek teljes függetlenséget biztosíta. Ifjabb esztendeiben Bihar főjegyzője, azután főbírája, 1751- és 64-ben országgyűlési hí követé, miután szolgálatáról lemondott is, gyűlései és bizottmányaiban tanácsos és személyességével nagy hatású tagja maradt megyéjének, „bírája, békéltetője, tanácslója az ügyefogyottaknak, perlekedőknek, osztokodóknak, kik idegen vármegyékből is, több napijáró földekről, hozzá folyamodtanak, bízván elhíresztelt egyenes-ségéhez, tudományához. Bért, ajándékot soha nem vön, sőt

ő tartá őket cselédjeikkel, lovaikkal, valamíg dolgok előtte folyt. Vagyonával keveset gondola; ménese, gulyája, nyájai örömétől voltak, nem hasznára; szértúje rakva igen sok asztaggal, igen sok kazallal, pincéje borral, vermei étellel, s ezeket a szükség idején inkább nyitá meg a szűkölködőnek hitelbe és kamat nélkül, mint a nyerekedőnek fizetésért... Meghalván Nyitrában báró Bossányi, s ennek birtoka reá nézván, felméne oda, hogy azt áltvegye; és minthogy e jószágok messze fektüdtek lakásától, alkuba ereszkedék nyitrai rokonival. Azok kevesebbet ígérének, mint ő gondolá hogy károk nélkül adhatnak. Ezen megbosszankodva fogatott és ment, s nekik hagyta a jószágot, és soha többet feléje nem ment, sem jövedelmeit nem vette⁴⁾. Hitvese, Kóji Comáromy Juliánna, György békési alispán és Rhédey Juliánna leányok, tiszteletes mint nő, anya, rokon, szomszéd és házi asszony, a kor erkölce szerint nem úrtársa, de nem is szolgálója férjének, leányi függésben éle ettől, balja mellett ült szekeren, s idegenekhez lépvén, nem előtte méne, hanem megette. A szálas termetű, sas-orrú, teljesen fejr hajú patriarchai házfő, egyenes derekú járásával is érezteté azon felsőséget, melyet neki önérzete adott. E magos alak, kinek testi mértékével a léleké is egyezett: büszke és szíves, úrias és jóakaró, modorában heves, de szelid, tetteiben, önzetlen és nagylelkű; nem lehet hogy emelkedett gondolkodása és érzésével a kisded unoka lelkében a fenség húrjait, a szépségével oly rokonokat, ne érintse. Öt éves korában Ferenc mint nevendéke a falu iskolájának már irkált, még pedig nem csak ónnal, hanem tollal is; s nagyatyja, ki egykor maga is szépen írt, de kezei reszketni kezdvén, tollba mondogatá leveleit a falu jegyzőjének, vagy patvaristájának, melyet akkor is tartá, mikor már nem szolgált, nem kis mértékben gyötrötte az író, mert a csínt makacsúl szerető

ízlése nem könnyen vala kielégíthető. A diktáló jelenetek az eleven lelkű kisded figyelmét korán lebilincselék, s midőn a nagy-úr (azaz öreg úr) 1764-ben az országgyűlésen vala, „a kis Bossányi uram,“ mikép a kor szokása szerint nevezetett a gyermek, hasonlóképp leveleket diktála, melyeknél a szép kézvonásokat szintoly hatalmasan stírgeté, mint nagyatyja⁵⁾. Gyakorta a helybeli predikátorhoz küldetvén, ennek könyveiben szeretett dűlni, gyönyörködék a címlapok veres nagy betűiben, a képek és fametszésekben, mikkel azok ékesítve voltak, de semmi sem foglalt el szépérezékét inkább, mint a pfalzi káté bázeli kiadásának kiválólag szép nyomtatása, s már akkor törte fejét azon, miért szebb ez más nyomtatványoknál, holott betű és betű itt is ott is azonos egy⁶⁾. Nem kevesbbé kapta meg figyelmét minden képletes előadás, mikben ugyan a bihari ref. falu, templomával s nemesi lakjaival együtt, nem igen bővelkedett, néhány címer azonban ott függ a házban s a szomszédoknál, s ama szép kétféjű sast, u. mond, melyet az asztalos a templom menyegyzetére mázola, és a nagyanyja bőrszékeire nyomtatottakat, szüntelen rajzolgatta. „Midőn visszaemlékezem ezen szenvedelmekre — írja maga⁷⁾ — nem tudom elhítenni magammal, hogy ezek magyarázhatatlan módon embrióként nem fekszenek lelkeinkben. Az idő nem fogyasztotta őket, hanem még ma is neveli.“ De, a jó mellett, vön fel nem jó behatásokat is. „Nagyatyja — vallja maga⁸⁾ — a legszelídebb, a legemberibb szívű úr volt, de korának vad-sága szerént rettentő káromkodású. Parancsait, haragját az által igyekezett hathatóssá tenni, megcifrázni; s ha toporzékolni, ha szitkait szórni kezdette, pedig erre annyira reá szoktatta magát, hogy e nélkül szólni is alig tudott, előtte ritka ember állhatott meg. S így Ferenc úrfi négy-öt esztendő korában remekje volt a legszenvedhetetlenebb

makacsságnak s érzelékenységnek, s neki még nagyatyja és nagyanyja sem tudta parancsolni, míg a nagy-úr a nadrágszíjat magáról leoldá, s a kis elvadúltat eszére hozta.“ Másfelül már ily kis korában gyötrék, könnyvéltülözésre egészen képtelen emlékezetét, családi ünnepek alkalmával üdvözlő beszédek tanulásával, s ezt oly intések és rettegetésekkel, hogy az ily szertartásnál természetes félnksége mellett, még inkább veszté ehez kedvét és bátorságát, mi egész életére kiható nyomokat hagyta nála⁹⁾. Végre, míg anyja testvére, a szép Bossányi Klári, 1766. Debreczenben betegen fekvék, három hónapon át a kis Ferencet, Dénes öccsével együtt, feljárták a collegiumba; e nő halála után pedig, hogy esztendő múlva Kézsmárkra elkészülve mehesen, Regmecre haza hozatott (1767).

MÁSODIK FEJEZET.

Az atyai házban a hét éves gyermek oktatását a kisebb Dénesével s egy rokon, Szirmay Andráséval együtt, egy Pesko András nevű, e végre Kézsmárkról oda hozatott lutheránus deák vette által. Tárgy a német és deák nyelv elemei voltak; a lelketlen tanító nem tudta lelket önteni a száraz schemákba, s Ferenc, ki már holmi mesés könyvecskéhez fért volt, ezek által annyira elfogatott, hogy poetai andalgás lett legkedvesb öröme. Erős hittel hitte — mikép egy ily andalgását Önéletrajzában beszéli — hogy egy nagy kincset fog találni, hogy azt mint hív ember, hív jobbágy, a királynak bemutatja, az rá bízza hogy jutalmat válaszszon, s ő leányát fogja kérni. Csak egyben volt e tót ember, növendékének döntő hasznára, s nem azon irányban, melyre czélozott: A német nyelv tanulásába t. i. egy német képes biblia olvasatása által vezeté: a fiú történetből Ézsajás valamely részére fordítá egyszer a könyvet, s íme elragadtatva érzé magát annak költői szépsége által, s minthogy a nyelvet nem eléggé értette, atyja magyar bibliáját vivé ki, s íme most a Próféták legkedvesebb olvasása lettek, s költői érzését mindenek felett ezek költötték fel. Majd az evangéliomok,

s még inkább az ó testamentom historiai könyvei, még Hübner lelketlen kivonataiban is, kedves olvasásai maradtak, és szinte öregségeig¹⁰). Nem kapott egykorú örömein, a cselédek társaságát nem kereste mint ezek; de tapadó figyelemmel hallgatta beszédes atyját, midőn ez, sokáig tilve asztalnál ebéd és vacsora után, „elmondogató a mit látott, hallott, olvasott; a mi szüléivel s ezeknek barátjaikkal nevezetes történt, a mi csintalanságokat az elmésségeiről soká emlegetett András testvéröccse gyermek és ifju korában úze“; mikhez gyakran hazai és historiai anekdoták is járultak. S íme, valamint a levélszerzésben egykor mesterré leendő gyermek, nagyatyja mellett kapá ez irányban az első lendítést, úgy azon látszatra kisszerű s mégis az embert és életet oly jelentékesen festő apró vonások megfigyelésére, milyekkel leveleit, emlékiratait, úti jegyzeteit oly változatosakká s tanulságosakká vala teendő, atyja mellett ébredt fel ösztöne, sőt már azok leírására is, úgy, hogy míg Dénes a lapdatéren múlatoza, Ferenc a hallott anekdotákat veté papirosra, de titokban, nehogy roszkedvű praeceptora megsejtse. Rajta vesztett; az ráakadt, s panaszosan mutatta elé az atyjának, hogy az ilyenek miatt nem megyen a dic, duc, fac, fer; de ez örömmel szaladt az anyához, hogy fia generalis ugyan nem lesz többé — mert eladdig a gyermeket katonának szánta volt — *deigen, könyvívó!* Ez egy vonás is mutatja Kazinczy Józsefnek kortársai legtöbbjeinél emelkedettebb-gondolkozását; s ha nem e gondolkozásának köszönhetjük is hogy Kazinczy Ferenc író lett, mert ez akadályok közt is menendő volt *quo fata ferent*: de nem vonhatjuk meg attól tiszteletünket, midőn látni fogjuk mikép első fellépésére maga buzdítja fiát, s hogy kora elhalásakor, még ritkább példával, az anya sürgeti férje óhajtását, mi a nő fogékonysága, de amaz óhajtás mellett is, tanúskodik.

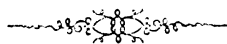
S midőn a fiú kegyelet ez atyát nekünk úgy festi mint virító, szép, nagy művelésű fiatal férfit (szül. 1732.), ki három nyelven olvasott, Pozsonyban és Pesten megfordult, kinek szelíd és szerény erkölcein „kibeszéllhetetlen kellem“ ömlött el, szíve a hazafiú érdem iránt érzékeny volt, s hitvesével a legboldogabb egyességben élt¹⁾: ki mondhatja, hogy azon benyomások, miket a növekedő gyermek e férfútól vett, s miknek negyven évvel annak halála után oly meleg kifejezést adott, mennyiben nevelték azon lelki tőkét, mely Kazinczy Ferencben, a szépíróban, oly gazdagon volt kamatozandó?

Megjött az iskolaév kezdete (1768), s a kis tanítványok a boldogtalan tanítóval Kézsmárkra vándorlottak donatistáknak. Pesko András nem levén már most felvigyázás alatt, mint Regmecen, hol, ha a dolog nem ment, nem ritkán maga az atya vette át hivatalát; sem nem tanult, sem nem tanított. De Ferenc lelke száz új és gerjesztő benyomásokkal gazdagodott. „A lengyel confoederatio elől kiszaladt uraságok egy része ide vonta vala meg magát, férfiak és asszonyságok, cifra cselédekkel s szép és sok lovakkal; a császár nevét viselő huszárság itt tartá gyakorlásait; a városhoz közel emelkedő Tátra csúcsai, nyárban ellepve hóval, télben olvasztott jéggel, s mindig új meg új színben, új meg új világításban! A nélkül, hogy tudta volna hogy azt poeta és festő csudálgatják, egész órákig andalgott a kis költő a varázs scénán“; — „A templomban a tizenkét apostolok eléggé szépen festettnek gondolt képei foglalák el szememet, s az nekem több örömet ada mint az a haragos Mózes, kinek fa szobra az oltár egyik felén állt Kézsmárkon, a két szarvval. S mely behatást tesz egy Calvin tanításai szerént nevelt gyermekben, midőn áhítatossága a Luther templomaiban orgona által emeltetik, midőn egy bizonyos innepen a templomot a mindenüvé rakott fiatal veresfenyők töltik el

kedves illatjokkal, s hogy elmúlt a nehéz tél, hogy a jobb napok visszatértek, hogy az aratás közeledt, elevenebben éreztetik, a szívet örömmel és így hálának is, érzéseire gyúlasztják!“²⁾). S hogy egy húr se maradjon érintetlen a leendő költő szívében, már most és *itt*, hol egykor a szerencsés szerelem felhőtlen boldogságát fogta élni, érzé gyermek keble az első gyengéd gerjedezést. „Itt kezdetem ismerni az élet örömeit — ekép révedez enyelegve a már ötvenöt éves férfi a kedves emlékezetű tárgy felett. — Házigazdánk Lajbiceről házasodott, s pünkösdre ipához menvén a maga házanépével, megtette a rendelést, hogy mi is általsétáljunk. Városból faluba tétetni által, egy szép réten sétálni végig a rettenetes lomnici tetők előtt, s Lajbicon egy parányi kis kertet tele lelteni tulipánnal, aurikulákkal! Gyönyörű képe az esztendő tavaszának, és az én életemének! Az innepek alatt ismét a rétekre sétálgatánk a mi diákunkkal, s a kézmárki leányok a magok kedvesek karjain, s Badányi nem tudom kicsoda, a Szontagh Mihályén! a ki zöld mentében, veres nadrággal, rókatorok-prémmel és ezüst zsinórral jára ott:“ (mert még akkor Magyarország, tán Pozsony-Pest kivételével, nem ismerte nem-magyar öltözetet) „mint óhajtottam egyszerre ezen Szontagh Mihálylyá válni! A világnak minden boldogságait, minden koronáit odaadtam volna e szerencséért, s óhajtottam hogy én is felserdülhessek, nekem is ily lánykám s ilyen zöld mentém s veres nadrágom lehessen. A zöld mente s veres nadrág hamarabb leve meg mint gondolám, az atyám . . csináltata: de a lányka sohol nem volt! Így tehát azzal kelle megelégednem, hogy a Szontagh Mihályt csináljam dámámmá, ki szerencsére általlebenben lakott szállásommal. Mely napom volt, mikor a szép leányt ablakából lenézni láthatám!“¹³⁾). E mellett házigazdája egy német regénynyel ajándékozta meg; ez a „Tugendschule“

egyik legkedvesb öröme lön, mely mint mú ízetlen lehetett, de erkölcsi tekintetben bizonyosan nem vesztegette meg a kis olvasó szívét, mint a mai regények nagy része fogta volna, s nyeresége, hogy kedvet kapott az olvasáshoz („s a ki azt kapott — jegyzi meg itt maga — mindent kapott“), s abból tanult meg németül: mert bár kezdetben sok helyt nem értette, de mindig olvasván, annyira jutott el, s magyarázó nélkül, hogy végre mindentüzt értette. Így, s az élőszó gyakorlása által lett, hogy az iskola végével a kis társaság folyvást beszéle németül. Ezen kívül Lesch Dániel gyönyörű írású tanítótól megtanula szépen, csínnal és gondosan írni, s a fuvola is nem minden előmenetel nélkül üzetett. Ekép a csak gyermekeiben élő atya, bár a deák nyelvben felette csekély volt fiának előmenetele¹⁴⁾, örömmel érezte, hogy az év nem tölt el kifejlődésére nézve észrevehető haszon nélkül.

HARMADIK FEJEZET.

Úgy a hogy előkészítve, a tizedik évét még be nem töltött gyermek ismét Dénes öcsésével és Szirmay Andrással 1769. sept. 11. Patakra vitetett, a grammatikára. Az a hír, melyet a pataki collegium a jelen század első tizedeiben olyméltán kiérdemelt, s a jelen korban oly szépen tart fel, ezelőtt egy századdal a régiebb időtől nyert nimbusnál egyéb nem vala. A „classisokat“, mik a gymnásiumi osztályoknak feleltek meg, többé kevesbbé tigyas praeceptorok látták el, kik a nagyobb deákok közül választva, magok is csak hasonló készülségű idősb deákok által vezetve be a grammatikai oktatásba, arról, mi philológiának neveztetik, keveset tudtak, s így azon pár auctor commentátiója, mely az iskolában olvasatott, a szók, szókötés és reáliák magyarázatából állott: philologiai, aesthetikai fejtegetések nem készítették elő magasb felfogásra a növendéket. A felsőbb tudományok körét a philosophia és észjog, historia és görög nyelv, szám- és természettan tevék, lehető elemileg és mellékesen üzve: a fő, az egyedül üdvözítő tudomány itt a theologia és héber nyelv volt, s nem csak a togátusokra, de az úgy nevezett publikusokra, vagyis azon akadémiai rangú tanulóokra nézve is, kik,

mint az úri rend fiai, nem papi vagy iskolai hivatalra voltak menendők. E szakoknak tanult képviselőik voltak ugyan, de a tanári fegyelemnek semmi nyoma: az egyik hetekig volt beteg, a másik szembaja miatt fél évig sem tartott leckét, s egyiknek sem volt helyettese; a harmadik öt év alatt végzett egy tanfolyamot, pedig minden félévben új hallgatók jöttek át leckéire: s midőn Kazinczy a természetjogra ment vala fel, mely Hugo Grotius „Jus Belli et Pacis“-a magyarázatából állott, tanára a vastag könyv közepén jára; a negyediket senki sem akarta hallgatni képzelhetetlen nyerségei miatt. S így togátus és publikus egyaránt ön szerencsés igyekvéseire s külföldi egyetemekre volt, felsőbb kiképzés tekintetéből, utalva. Nem kevesebbé laza volt a fegyelem is. A publikusok kártya, tánc, vadászat, ablaktörésben jeleskedtek, s ha kik szék elibe valának idézve, nem jelentek meg, s ezért bántások nem volt. Egy áldott szokás tartá hátra a nem legrosszabbakat. Hogy ők is az iskolához tartozóknak ismertesenek, sorba járák vasárnap délután a négy tanárt, s ilyenkor egyikét szikra vetődék lelkeikbe¹⁵⁾). Megjegyeztem ezt, mert elbeszélésem folyamában még lesz okom Kazinczy Ferenc iskolai hiányos készületeire, mint igen is nyomos körülményre, visszamutatnom, melyek neki többnyire csak oly ismereteket adtak, miket el kellett feledni, s e mellett azon gerjesztő hatás nélkül, mely maga termékenyebb minden pozitív ismeretknél. Kazinczy és kis társai grammatistáknak jöttek ide, itt is két kézsmárki lutheránus deák, Mauksch Tamás és Marcsek György, nevelősége mellett, s így oly szín alatt hogy gyakorlatok legyen a német nyelvben, de valóban azért, mert atyjok a református deák durvaságától féltette¹⁶⁾): de ebben ugyan csalódott. Nem valának jobbak Pesko Andrásnál, itt azonfelül az okos és szerető atya is hiányzott. Ezek a tanítást únva, csak tanultatták a fiúkat. Tizenegyig nem

engedék lefekünni, háromkor felverték ismét, s míg ők kényők szerint nyújtóztak, a kis tanulók lehajtva fejüket az asztalra, aludtak. Nem lévén így tudva a lecke, verés és böjt következett. Ferencet kivált, a Mentorok rettegései, ha akadozva mondá el a mit tudni kellett, úgy megzavarták, hogy harmadnapi tanulás után sem tuda folyvást három szót. Ismét kék foltok, koplalás, s ezek sem használván, nyárban farkasbundába öltöztetve, szégyenszék-állás szobája ajtaja előtt a collegiumban¹⁷⁾. „Egy censura alkalmával — így beszélte maga¹⁸⁾ — engem tevének salutátornak. Bejövénck a professorok; elkezdém rigmusomat, s a harmadik szón elakadtam. Prof. Szentgyörgyi úr megszólamla: Miért nem tudja ez a gyermek köszöntőjét? A publicus praeceptor felelé: Domine Clarissime, non habet donum memoriae! Nem igaz, mondá Szentgyörgyi: ha én neki valamit beszéllek, jól el tudja mondani; ha könyvet adok hogy olvassa meg, midőn visszahozza, mind elmondja a mit olvasott. Talán csak tegnap adták ki neki, hogy tanulja? Dehogy, felele; két hét óta tanulja, s még sem tudja. Két hét óta? kérdé bosszúsán a professor, úgy nem csuda ha nem tudja. Fiam, mondá nekem, neked ezután nem szabad könyv nélkül tanulni, és ha parancsolják, jőj le hozzám: teszek én róla. Így szabadíta meg ez a bölc ember publicus és privatus praeceptoraimnak kínzásaitól“. T. i. nem maradt rejtve előtte a gyermek tanulási hajlama, ki deák fordításból ismervén már Anakreont, hogy eredetiben is olvashassa azt, a deákságra (theológiára) készülő társaival, midőn a görögben vevénck leckét, erre is felhallgatott, s magán szorgalommal írta s tanulgatta a paradigmákat, mire Szentgyörgyi István tüzelte is.

Ily kínok közt, s az oktalan praeceptorok elijesztő inkább mint buzdító eljárások mellett csekély *iskolai* siker-

rel, verekedvén át a grammatikai és syntaxisi folyamokon, 1772-ben a költészeti osztályba ment fel Szathmáry Paksi Sámuel praeceptorsága alatt. „Itt léptem ki — így lélekzik fel Önéletrajzában — életre a soványságok mezejéből. Eddig kedv nélkül tanultam, egyedül azért mert parancsoltatott: most gyönyörűségéből. Tanítóm szereté a mit tanított; így azt nem leheté nékem is meg nem szeretnem... Magam sem tudtam mint esik, hogy én, ki amott Corneliust meg nem tudám szeretni, s nem értettem, itt sok örömet az Ovid Kesergéseiben ugyan nem találék, de a Metamorphosisok könyveit, Virgílnak kivált Eklogáit, és a mit Horácból megértheték, hagyás nélkül is tanulám“. Marcsek uram ugyan most is a régi volt, s ijesztései a harmadik sornál mindig megakaszták a lecke-felmondót: „de a Bodrog szélei, s a berek a Bodrog jobb felén, zenge, midőn ott magamban elakadás nélkül mondám Alexist, Korydont, és a Daphne elváltozását“¹⁹). Kitelvén az év, kéré anyját — atyja akkor útban levén — hagyná még egy esztendeig az annyira szeretett osztályban: Szentgyörgyi István méltányolta okait, de anyja, tartva attól, hogy fiának neve vész az ifjuság előtt, s Szentesi János ellenkezésére támaszkodva, a rhetorikába küldé (1773. sept.), hol egy tanult de lelketlen ember vette át, a ki tudta mi történt, s vele nem gondolt. Így lehetett a logikában is, melyből 1775. sept. lépett át a „publicusok“ közé, s mint ilyen még négy évet töltött a collegiumban, abban úgy az életre mint tudományos pályájára csak hiányos ismereteket szerezve.

Mindamellet a Patakon töltött tíz év még sem volt meddő Kazinczyra nézve, sem egy sem más tekintetben. Ugyanis, az első öt évben, eléggé nem áldható atyja, bár nem helyben lakott, vezér angyalként lebegett a gyermek-íjű pályája felett. Korán gondoskodott ő már arról, hogy

fiai minél többet lássanak és láttassanak: amaz tapasztalati ismeretek szerzése, s gondolkodásra gerjedés végett, ezt hogy ambíciójok felébredjen. Készebb volt koronként elmulasztatni velök az iskolát, de hordozta mindenüve, hol valami lekötöhetett figyelmöket. „Gyűlés vala Újhelyben, s ott voltak; akasztottak, s megnézte velök: tortúráztak, s ott volt, s a jobb érzés, jobb gondolkozás magvát hintette el keblökben, s baráti igazításokkal kívánt inkább reájok hatni, mint kevély büntetésekkel.“ 1770. május 20-kán elvezette fiait Patakon azon házhoz, hol II. József ebédelt, s a kis Ferenc éber lelke többet vett észre rajta, mint legtöbb meglett ember. Beleznai Miklós tábornok kedvező választ eszközölt a királynétól felekezete számára (1773); Kazinczy atyját megszállá az a gondolat, hogy a kettős hőst Miklós napján két fia által az iskola nevében köszöntesse meg. Nem engedett időt a kétségeskedésnek az ellenkezésre; talán öt nappal elébb mint Bugyiba, a tábornok Pest megyei jószágára, kelle érniök, bement Patakra, összehívta a négy professort, előadta szándékát, s hogy az útnak vagy el kell maradnia, vagy más nap reggel indulniok, a collegium contrascribáját, Komjáty Ábrahámot, kérve ki vezetőjökül. A tanárok egész készséggel javalták a vallás ezen oszlopa s az iskola jötevője megtiszteltetését, Komjáty is kapott rajta, s a küldöttség Kazinczy hatlovas fedeles kocsián elindúlt, útközben megkészültek s betanultattak a beszédek, s dec. 5. megszállván Bugyiban, más nap délben fényes vendégi kar előtt meglett a tisztelkedés. Jelen volt Ráday, kinek patriarchai kedves kedélyes arcáról már ekkor nem tudá levenni szemét Kazinczy, nem sejtethve mily érintkezésbe lépend egykor vele mint ifju és férfi; itt a Podmaniczkyak, gróf Niczky Kristóf stb. A generálisné összeölelte a gyermekeket, egy hétig ott tartá őket, volt tánc, játék, lakoma, s mind ennek részesei a kis szónokok.

És itt ajándékozott meg az akkor mint új fény tünnepelt Bessenyei György Ágisával és Eszterházi Vigasságaival, melyeket visszautjában elragadtatással olvasott²⁰). Haza mentökben megállapodtak Pesten, s a tizennégy éves fiu egész életén által megtartotta a Weingand könyvesboltjának emlékezetét, melyben Komjátyval megfordult, és a nagy orrú Horányiét, kit itt látott; megállapodtak a királyi fényű Gödöllőn, a díszes Aszódon, hova Podmaniczky János várta is, s ekkép egy darabot látva az akkori nagyvilágból, csak karácsonkor értek haza. Mennyit nyertek a kis vándorok azon útközi magyarázatok által, mikre Komjátynak a naponként hallottak s látottak adtak alkalmat; mennyi kérdést vetett magának az így korán felköltött gyermeki figyelem, melyeknek megfejtése utóbb is elfoglalá elméiket, s mi által a látás-hallás tapasztalássá, élménynyé leve! A szóbeli előadás gyakorlása végett elmondta a gondos apa szabadon sok nevezetes történeteket, a miket Thuanusból s az Argenisből beszélt nekik elő; de az írásbeli fogalmazásra is adott ösztönt. Megjelent a Locke fordítása: láttatta a fiúkkal; Erdélyben egy munka jött ki, melyet egy nemes ház gyermekei fordítottak és szüléik kibocsátottak²¹): Gellertet adá Ferencnek azon meghagyással, hogy abból a vallásról írt értekezést fordítsa le, majd utóbb még néhány más darabot fog, s kinyomatja dolgozásait. De e szándék akkor még nem ment teljesezésbe. Ferenc szerelmét ekkor egészen más olvasmány fogta el. Praeceptoránál, így beszél magáról, némely nagyobb korú ifjak gyűltek össze, s míg ő iskolai pensusát tanulgatá, négyen öten eldőlöngözének az ágyakon, s mohón s fenszóval olvasák Mészáros Ignác Kártigámját. Neki kezében vala könyve, szeme papirosára szegezve, de file a tuszanói herceg feszes, erőltetett beszédű nyájasságait hallgatá, s Mészáros Ignácot nézte első frónak a világon. Patakon

nem volt több példány, s midőn azt harmadik kéz által birtokosától kinyerheté, akkor a Bába-gödribe vevé magát, mely még akkor nem vala ellepve kertekkel és házakkal, és soha nem képzelt boldogságok közt élt. Legfőbb óhajtása volt a könyvet bírhatni, de a kérést nem merte atyjához tenni, rettegvén hogy az neheztelni fog a szerelmes história olvasásaért. Sőt jöve a levél: kész-e az értekezés? Iskolai dolgaival mentette magát; pedig Kártigám miatt nem ért vala reá²⁹). S ez örömök közt növendékünk egy nagy, egy első vesztesség küszöbén áll, mely kedélyvilágában mély nyomot hagyott. 1774. elején súlyosan megbetegedett atyjához ment ki Regmecre, József napján sírva mondá el ágya előtt névnap kivánságát, ez megáldotta őt, s más nap nem volt többé. Meg fogjuk látni, hogy az özvegy anya mint folytatta megholt férje gondoskodásait.

Nem sokára történt, hogy Komjáty, külföldre mentében, Bécsben egy fiatal francia ex-tisztal ismerkedék meg, s azt Patakra Kazinczyékhoz utasítá. Ezeknek anyja azonnal megfogadta őt a fiúk mellé francia nyelvtanítónak, neki nálok szállást és teljes ellátást adván. A nyugtalan ember harmadfél hónap múlva tovább ment ugyan, de Ferenc már értett, s a görög nyelv félretételével — míg, úgy mond, annak szeretete lelkében ismét lángokat vetend — folytatott olvasás által, mihez a collegium könyvtára nyújtott eszközöket, magát derekasán kiképezte.

NEGYEDIK FEJEZET.

Ez időbe, sőt még a logikai osztály vég hónapjaiba, esett Kazinczy irodalmi fellépése is, ha t. i. első nyomtatott dolgozatának megjelenése annak mondható, mely nem hajlam, hanem fiú kegyeletének gyümölcse volt. Közelítvén t. i. az examen, anyja visszaemlékezett, hogy atyja valaminek fordítását hagyá meg Ferencnek, s bejövén (tavasszal 1775) Patakra, kívánta, hogy azt Őri Filep Gábor theol. professorral megigazíttatván, küldje kezébe, hogy a nyomda azzal exámenig elkészítlhessen. Csak ekkor látott Kazinczy a munkához, s lefordítván Gellert értekezését „a vallásról“, Őrinek elémutterta. Ez már a választásban megütköztvén, inté hogy a tárgy nem illik esztendeihez, fordítsa inkább Gellert meséit, még pedig mind, és az eredetinek schémáiban, s azonfelül exámenig! Kazinczy tudósította anyját; ennek tanácsadója Puky Ferenc mérnök (utóbb nógrádi alispán és k. tanácsos), ki akkor Regmecet mérte, „elérté hogy a professor poshadtságból nem akarja hogy a fiú paradfrozzon“, s jött a levél: dolgozzék akármit, tartsa titokban, s küldje mielőbb. Kazinczy választása most, meglepőleg, egy az elébbi kísérletektől merőben különböző irányban történt. Patakon

akkor még senkinek sem jutott vala eszébe, hogy a theologia mellett illő volna a magyarnak a nemzet történetét is ösmerni; Kazinczy e szükségét rég érezte volt, s a Pray Annálisainak állott. Ezek, megértésül, viszont a föld ismerete múlhatatlan szükségét éreztették vele, s így ebben már tájékozva vala, midőn magát egy, a Losonczi István „Kis Tükörhöz“ hasonló, de kevesbbé száraz, könyvecske szerkesztésére elhatározá. Ekkép lön, csakugyan szorosán a „Kis Tükör“ formájára, s a statistikai részben ezt nyomról nyomra követve, de a földiratiban jóval bővebben s a nevezetes városok és helységeknek számos történeti és helyrajzi adatok bele-szövésével, legtöbb kortársaiénál nem jobb de nem is rosszabb nyelven, a sietésnek még is erős nyomaival, rögtönözve „*Magyarország geographika, azaz földi állapotjának Lerajzolása*, melyet egynehány fő geographusok munkájából kiszedegetett, és azoknak, a kik hazájokhoz illendő szívességgel viseltetnek, szemeik eleibe terjesztett K. F.“⁽²³⁾). A példányok (Kassán Landerernél nyomtatva 1775) az utolsó percben érkeztek meg. Az exámen már oszló félben volt, midőn anyjának két inasa a nyalábot az auditorium asztalára tevé, s ennek parancsolatjából a könyvecskét osztogatni kezdé. Micsoda portékát árúlsz? kérdé a metszve szólani szerető Szentesi professor; Kazinczy elborúlva szégyennel nem felelt, de Szilágyi Sámuel superintendens, a Henriás fordítója, felállt, s dicsérte a kezdetet, mely, habár csekély mint minden kezdet, buzdítást érdemel. A többiek a superintendens, vagy a szerző jelenlevő anyja s nagyatyja kedvéért, kímélve őt, hallgattak; Kazinczy pedig felfogadta, hogy neve soha többé nyomtatva nem lesz. De az írónak született ember is isten kezében van, mint minden más. Nem hiányzottak a folytonos bátorítások, s áldással kell említenünk anyja mellett Puky Ferencet, ki ezekben a legbuzgóbb

volt. Ez a szűnidőben magához vette a fiatal szerzót, hogy magát a mérnökségben gyakorolja, s ez Magyarország abroszait rajzolgatta Losonczíé után, s könyve példányaihoz ragasztotta. Ugyanez a Puky szentistvánra lemenvén Pestre, magával vitte a két Kazinczy testvért, s Ferenc ismét megfordult Belezsnainál Bugyiban, s először Pécelen Ráday Gedeonnál, honnan ismeretekben újra meggazdagodva, s osztogatott munkácskájaért nem elszelesítve, deigen jobbak dolgozására buzdítva, visszatért Patakra a felsőbb tudományok tanulására.

Ezekben egy nagy eszű és tanultságú primáriustól, Török Istvántól, vettek ifjaink privatissimákat, melyek kezdetben mindenre, majd csak a theológiára, terjedtek ki. Legtöbbet neki Ferenc a miatt köszönhetett, hogy Morhof Polyhistorát adá kezébe, s Janus Secundus verseit. Amaz által nyert tájékozást az irodalomban, mihez képest ez időtől fogva tuda választást tenni olvasandóiban, s olvasott nem játszva, hanem komoly stúdiummal; Janust s egyebeket pedig dolgoztatva követé, miben Szathmári Paksi Mózsés buzdítása és irányával egyező társalgása, s Virgíl, Horác, Tibull, Catull, Anakreon egytitt-olvasásaik nem kevéssé támogatták. Félre lön így ismét egy időre vetve a próza, melyben a Kártigámmal körülbelül azonos gyárból került „Szerelmes Remetét“ nem rég fordította volt. Nagy hasznára volt a collegium könyvtára is. Ugyanezen Szathmári Mózsés levén bibliothecáriussá, tíres óráiban vele a könyvtárba bezárkozáék, s már jóformán ismervén a romaiakat, az új deák költőket forgatta. Rajzolás hajlama Penther építészeti munkáit hordatá le vele szobájába; s fél éjjeleket rajzolásban töltve, itt mívelte ki a plasticai szép formák iránti érzékét; sőt egy vízbe halt deák koporsójára versek és rajzolatok aggattatván, az övéi, fekete tusban, már ekkor dicséretet nyertek Szilágyi Márton,

mértan professorától. Ez több dolgozásait is látni kívánván, azokat részint javallta, részint hibáztatta, de senem buzdította, sem segítségét nem ajánlotta, s így a vezérletét kikérni nem merő magára hagyva dolgozgatott. De ő vala az, ki által lön figyelmessé az újabb német költőkre egy göttingi almanachban, sőt ennek stírgetésére le is fordítá Kaestnernek akkor közönségesen tetszett epigrammáját:

Fiam, te is? — mond Julius;
 Anyám de Róma — monda Brutus:
 S mélyebben döfe meg Szabadság szent vasa!

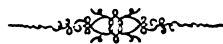
Kiírtam ezt itt, mert Kazinczynk első ismeretes verse volt (1775), melyet eddig csak, a Bessenyei módjára alexandrínekben írt, eklogák, s egy chronostikon előzének meg, mit még Komjáty Ábrahám jutalomhirdetésére készített, a melyért a jutalmazó által felszabadíttatván könyvei közül egyet választhatni, ő egy amsterdami Juvenált és Persiust választott. Főleg azonban Gessner két idyllje kapta meg figyelmet ez almanachban. Ut vidi, ut perii! kiált fel Önéletrajzában; de ki legyen Gessner, mit és hol írt többet, nem tudá Patakon megmondani senki, a hova könyvlajstromok, irodalmi lapok még nem járván, minden könyvvétel árverésekre, és Hollandból meg Schweizből hozott tudós könyvekre szorítkozott.

Legtöbbet köszönhete pataki mulatása alatt prof. Szent-Györgyi Istvánnak. Theokritot olvasván, s összehasonlítván a göröggel, kétségeit ez elébe terjeszté: az nyájassággal teljesíté kérését, vádolta hogy görög stúdiumait félbenszakasztotta, s kívánta, hogy a Holtak Beszéllgetéseit Lukiántól vegye elő, s közölje vele dolgozásait. Biztatta, hogy három holnap alatt Homért érteni fogja, „de engemet — mond Önéletében — a név fénye s a munka nagysága elvakíta, s csak Anakreont kívántam; mintha az, a ki a vékony testű

görög könyvet érti, a vastagot nem értené.“ Szentgyörgyi nem bánt keményebben vele, Kazinczyt pedig gyermekes átallás tartóztatá a jeles embernek több hasznát venni. De más téren nagy befolyása lön reá. A mi Patakon példátlan volt, ő vele kísétálgatott, kihordá szőlejébe, s a peripateticusok módjára bévezette a bölcsészetbe, elibe adá a rendszereket, szólt neki Kantról, Semlerről, Døederleinről, s inté hogy most még csak tanuljon, később pedig kételkedjék; őszintén elmondá neki mely úton haladt maga. Olvastatá, kivonatá, kézikönyvéül téteté vele Seneca leveleit, s kivonatait előmutattatá magának²³). Ez vala Kazinczy philosophiai iskolája, mert a kathedrán ugyanezen derék mestertől annyit nem tanula; s már férfi korában is bölcsészeti tárgyak körül ehez folyamodott tanácsért, útbaigazításért: aminthogy e téren velök még találkozni fogunk.

Azalatt anyja újra sürgette, nyomatna valamit. Besseyei György munkái és híre elhatottak Patakra is, de ott reformatori igyekvései nyelvben ízlésben gáncsot, lenézést, sőt gúnyt arattak. Kazinczy a bugyii út óta ismert és szeretett írónak németül írt tanbeszélyét: „Die Amerikaner“, csodálva hogy magyar németül is tud írni, választotta, s kicsiny levén a munka, rögtön lefordította. Nem merte ugyan már ezt megtekintés nélkül sajtó alá bocsátani, de most nem Örihez, hanem azon Szilágyihoz folyamodott, ki már egykor rajzait engedékenyen bírálta, s vele a göttingi almanachot ismertette vala meg. Ez most is szívesen teljesítette kérését, igazított a nyelven, tanácslotta hogy tegyen elébe ajánlást az anyjához, irasson mellé gratuláló verseket társaival, s nyomassa ritkásan, hogy a könyvecske valamit mutasson. Így jelent meg az e cím alatt: „Az amerikai Podoc és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése“ (Kassa 1776), és szinte osztogatott a közvizsgán²⁴). Már itt az előszóból

komoly szándéka tűnik ki az írói pályán szolgálni a hazát: „Fordításomat addig is, míg „Szerelmes Remetém” kedveskedhetem, szívességedbe ajánlom, kegyes olvasó. Kérlek azért kegyességed szerint velem bánni, és ez által többekre is engem felserkenteni méltóztassál.“ — „Mint hogy ez — írja Önéletrajzában — már jobb volt a tavalyinál, egy kevésse elhittem magam vele“; s gróf Beleznai is azt mint „a közjóra vágyódó és éppen ifjúi idejét megelőző igyekezetének második remekjét“ úgy fogadá, s őt szívesen meghívta vendégül Pilisre²⁵⁾: még is félénken küldé fel Bessenyeinek; de ez is örömmel látván egy új erőt lépni a pályára, dicsérő és bátorító levélben köszönte meg a váratlan ajándékot. „Ne szűnjön meg az úr — írá neki a kor irodalmának első bajnoka — ne szűnjön meg szívének hajlandóságai után menni, és az emberi viselt dolgoknak ahoz a dicsőségéhez közelíteni, melyre szemeit csaknem bölcsőiből láttatik vetni. Erre törekedjen bátor szívvel, meg kívánván minden viszontagságokat haladni, valamelyek magokat nemes igyekezetének elle ne szegezhetik, hogy magát az ily férfiúi harc által is azon tiszteletre s szeretetre mindenkor érdemesebbé tehesse, melylyel maradok“ stb²⁶⁾. Bármely buzdítólag hathattak e sorok a tizenhét éves íróra; miután „anyja belé úna a játékba — mint írja Pályája Emlékezetében — s többé nem unszolta“, szerénysége s az úgy tisztelete hosszú időre elnémították; de gyakorlásait nem lohadó tüzzel folytatta.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Rövid időre megszakasztá stúdiumait egy pest-bécsi út. Zemplény küldöttséget rendelt Albert szász-tessényi herceg királyi helytartóhoz, Mária-Terézia vejéhez, mely őt s a helytartó tanácsot Pozsonyban kérné, hogy a nagy megye osztassék egy járással többre. A küldöttség egyik tagja, Ferenc szerető nagybátyja, kit e munka elején említünk, Kazinczy András, több társaival menván fel, Ferencet magával vivé (martiusb. 1777). Pesten átjövén, ez ismét Weingand könyvesboltjába sietett, hogy Gessnert az útra megvegye; nem lévén többé példány, e helyett Wieland Grátiáit és Musáronát vette meg, melyek az illusztrált kiadás pompájával vonák magokra figyelmét: t. i. a szerző s e művek hírének még nem hallotta volt. De nem boldogult velök: nem értette. Bécsbe érvén, minden figyelmét a képtár fogta el ugyanynyi-
ra, hogy Gessner itt már feledésbe ment. A Belvédérben hozott ítéletei oly helyes érzékét árulák el a festészet művei körül, hogy visszaemlékezve azokra, így kiált fel Önéletrajzában: „Mi leheték vala, ha Bécsben, Párizsban, Rómában születtem volna!“²⁷). Lángola látni Bessenyeit, kitől hasznos intéseket várt: nem lelte házában, de látá képét iróasztala

felett, s azon írta meg levelét hozzá. Egy más út nem sokára Kázmérba vitte anyjával, hol egy nemesi háznál Wieland Diogenesére akadt a Musarion hason díszű társkiadásában: ezt sem értette, de ez lett, úgy mond, a dió melyet megtört, s most értette a másik kettőt is. Majd a bihari új főispán gr. Andrassy István beiktatása látására Nagyváradra ereszettvén társaival, Debrecenben beszólt a collegium akkori két notabilitásához, Varjas János és Sinai Miklóshoz, kiknek elsejét már csak e-betűs játékaik után, emezt mint sok ritka könyv megmentőjét, ismerjük: mind kettőnél haszon nélkül. De e ki-kirándulásoknak az iskolai mulasztások dacára az a sokkal nagyobb hasznuk volt, hogy életet, embereket tanult ismerni; azonkívül könyveket is, szokása levén első gyermekébe óta hogy, a merre vitték, ment a predikátorhoz, elmondatta magának hol s ki alatt tanult, mit látott, könyveit végig nézegette, „mely nagy nevelatlenség és vakmerő cselekedet ugyan — mond maga — de arra segéllé, hogy sok könyveket ismerjen, s olykor vagy ajándékban, vagy pénzen igen becses könyveket kapjon“²⁸).

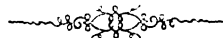
E kalandozásokon kívül egész collegiumi életében semmi oly határozólag nem hatott reá mint Báróczy és Baróti Szabó Dávid munkáikkal megismerkedése. A magyarul olvasó közönség akkor „Kártigám“mal volt eltelve, egy nyavalyás regényvel, melynek minden érdemét az édeskés szerelem és dagályos cifra beszéd tették. Mint láttuk, Kazinczy is gyönyörködött benne egykor, míg Goethe Clavigója, magas egyszerűsége, s a szív igaz hangjával annak szerelméből kiábrándította, s egy egészen másnemű és felsőbb szépséget sejtetve, ízlésének nemesebb irányt adott. S íme, egy nap jelentí Szathmáry, hogy egy pár eladó könyv jött kezébe, igen szép képekkel: Marmontel regéi Báróczytól. „Még ma is bírom a könyvet — írja több mint félszázaddal később —

mert rajta van ifju esztendeim örömeinek emlékezete; még ismerem a helyeket, hol a Báróczy csudálásában fel-felsikoltozám. Mint vágytam vissza Bécsbe, hogy a csudált beszédűt, a hasonlíthatatlan bájút, lássam! Már akkor feltevém magamban, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni minden erőmmel, a mi lesz²⁹⁾. A legközelebbi újság Baróti Szabó Dávid „Verskoszorú”-ja volt (1777). „Az új jelenés — ismét magát beszéltetem — közönséges megvetéssel fogadtatott, mert ezt annak jeléül vevék, hogy Szabó nem tud rímelni, a mit még a falusi notáriusok és az asszonykák is tudnak. S a nevetés kivált Patakon vala igen szilaj. Én, valamint az én barátom is, Szathmáry Mózsés, épen ellenkezőleg itélénk, s kivált én: mi ketten nem azt nézénk a mi már van, hanem a mi még lehet, és bizonyosan lesz!”³⁰⁾. Barótiban ma már kevés költőiséget fogunk találni, de beszédének romai színe volt, mely a romai költőket annyira szerető s a kifejezés hatalmát már is érezni tudó ifjura el nem tévesztheté hatását. Érezte, hogy e jel alatt egy új kor készülődik³¹⁾, s legközelebbi Kassán voltakor legott személyesen tisztelkedvén a nagy érdemű frónál, felfogadta neki, hogy követni fogja e pályán; visszatérvén pedig, csakugyan elegiai mértékre vett epistolában váltotta be ígéretét³²⁾. Nem csak Baróti örült a lelkes fiatal követőnek, hanem annak kassai barátai és javallói is, mit azon nyilvános demonstratio tanusít, melyet neki amaz a következő évben készített. Ugyanis 1779. april 27. Patakra jövéen Péchy Gábor, az Ürményi József rendszere folytán kevéssel ezelőtt alkotott tankertületek egyikének, a kassainak, királyi főigazgatója, az ottani akademia prodirectora exjesuita Kenyeres József kíséretében, a nagy auditoriumban felgyűlt collegiumi ifjuságnak tett négy-öt kérdés után, ez Kazinczy Ferencet szólítá elő, s Baróti Szabó nevében köszöntvén, elmondá hogy ez dis-

tichonait gyönyörködve mutogatja mindennek, s kéri, kényszeríti, ne engedje magát a futni kezdett pályáról a nehézségek által eljlesztetni: az út darabos, de annál édesebb lesz közelíteni a cél felé, mit a magyaron kívül semmi más nemzet nem tehet. Ezzel az ifjuságnak fordulván, ennek őt tevé ki példájául, s már azt is magasztalá benne, hogy a Baróti példája gyúladásba hozta. „Mely tiszteletes az ily buzdító — kiált fel a Pálya Eml. — és mik volnánk, ha sok ilyen buzdítóink voltak volna³³⁾. A rólam vetett remény, mondja továbbad maga, valóban kötelezett, hogy azt teljesebbre vigyem, s ége bennem a láng, hogy teljesebbjék³⁴⁾. Ez volt tehát igazán Kazinczy Ferenc íróvá avattatásának ünnepe, s szülőórája elhatározott classicaí irányának, melynek bélyegét folytatott classicaí stúdiumai prózai úgy, mint költői, művei homlokára nyomák félreismerhetlenül.

Mind ezeken kívül mívelődését a szép társaság is előmozdítja. T. i. voltak Patakon némely jobb házak, melyekben fiatal emberek is elfogadtattak. Kazinczyt publicussága alatt őrnagy Budayné társaságai vonzották; ennek táncos estvéin s az őrnagné Johanka leányán kívül neki nem kellett más öröm. Így, míg öcsese Dénes és más társai korcsmákra jártak el, s tánc, vadászat, szánkázások mellett apró verekedések és csintalan kártételekben gyönyörködének, az ő szíve a tárgyat nyert első hajlam sugáraiban melegedett³⁵⁾.

HATODIK FEJEZET.

Bekövetkezett az utolsó közvizsgálat, július 13-kán 1779. A két testvér, három nemes társsal együtt, miután szokatlan példával ötvenhat, nyomtatva kiosztott, tételt az észjogból nyilván védelmezének, s mindenik a szokott perorációval az iskolától bucsut vön; magán tanítójok Török István, kinek sikerült vala rendesebb menetelt adni nevendékei tanulásának, azon állítással adá által anyjok és katolikus nagyapjoknak, hogy ha a lelkipásztorságot is tanulták volna, bizvást kívánhatnák a felszenteltetést. De a birtokos nemes ház gyermekeit főleg a hazai törvény ismerete illette meg, az pedig sem Patakon, sem Debrecenben akkor még nem taníttatván, az iskolát a patvaria s a magán szorgalommal tanult Huszti pótolta. Ferenc Kassára adatott gyakorlatra Milecz Sámuel tornai-urodalmi ügyészhez (septemb. 9.), kihez a rettegett vastag Huszti mellett magával vitte poetáit, tussait és ecseteit is, melyek annál nagyobb szerepet vittek egy évig tartott kassai életében, minél kevesbbé vétetett igénybe fűnöke által. Hivatalos dolga t. i. pusztá, s mint látszik nem sok, másolásból állott, mert a különben becstiletés agglegény, hajazata s titkos szerelme gondjai által na-

gyon elfoglalva, nem ért rá segédjét oktatni. De méltósága sem igen látszott neki megengedni, hogy patvaristájával a szükségesbeken túl beszélgesse; a többiben mindazáltal kíméletesben bánt vele, mint e viszony engedte volna, mert csizmáit péld. nem húzatta véle le, s egyéb ily inasi szolgálatot tőle nem kívánt, asztalát még is vele terítettte, midőn útra ment vele pakoltatott, kötöttette párnaszákját, s vitette le a kocssal együtt, s midőn az akkori magyar utak minősége miatt a kocsi ide-oda billene, neki kellett leugrani, s annak hol egyik hol másik lépcsőjére felhágni, hogy az fel ne forduljon. Egy ízben húzamosabban múlata Kazinczy, főnökével, Tornán, s emúlatása nem volt öröm, sőt mély utóhatás nélkül. A szép vidék oly kedves emlékezetet hagyta benne, hogy utóbb, midőn Bácsmegeyijét dolgozá, némely scénáit ide tevő által. De vallásos meggyőződése fordulópontja is itt vevő eredetét. Ugyanis, hogy fiskális úr ne legyen kénytelen patvaristájával s a kasznárral maga ebédelni, vacsorálni, a plébánost híttta meg állandó vendégül; de itt is felszólítás nélkül szólni a patriarcha iránti tisztelet tiltván, egy ízben, midőn ez a Rómát látott pappal theologiai kérdés felett összekapa, s maga, bár egy pozsonyi evangelicus predikátor fia, s atyja rámaradt theologiai könyveinek szorgalmas olvasója, erősen fenakada, az isteni tudományban inkább mint a törvényekben jártas patvarista csak külön engedelem mellett szólhatott közbe; s legyőzvén a plébánost, ennek külön kérésére szabadíttatott fel, hogy, valamikor a munka engedendi, ehez átmehessen. Itt viszont ez forgatá ki, még pedig épen a prædestinatio kérdésében úgy, hogy Kazinczy, lelke nyugalmát veszttve, haza sietett, és szobájába zárkóztva sírva kéré istent, ne engedné őt szent Pál tanítási-tól elvetemedni. „Ah nem hallgattaték meg a kérés — kiált fel maga Önéletrajzában ³⁶⁾ — addig dolgozám vallásom

apológiáját, nem hogy a plébánosnak mutassam, nem hogy sajtó alá menjen, hanem hogy számot adhassak magamnak arról a mit hiszek és hinnem parancsoltatik, míg haragomban tűzbe vetém apológiámat, mely Patakról hozott hitemet nem megerősítette, hanem egészen semmivé tette. Szaladtam — folytatja — Szentgyörgyihez, elpanaszlám bajomat; a tiszteletes és bölcs ember mosolygott magában, de komolyságát előlén, intett, hogy kételkedjem minden felől, még a legszentebb felől is; abban az esztendőben vagyok, a midőn azt tehetem már; de ne soha, soha, az istennek és az igaznak tartozott forró tisztelet nélkül. Ha azt teszem, bizonyosan oda jutok, a hova eljutnom kell“. Kírtam az egész helyet, mert történetét foglalja magában azon fordulatnak, mely magát Kazinczy vallásos meggyőzésében érvényesítette, vagy inkább azon krisinek, miből azon vallásos meggyőződése fejlett ki, hogy a legfőbb jó, igaz és szépnek benső egyesülése adja az isteninek fogalmát, melynek keresése és korlátolt erőnkhez képesti valósitása az erkölcsi törvény fő s mindent átölelő követelménye. E meggyőződés adta vissza kedélye nyugalmát, ez lön alapja azon szeretet, türelem s nemes alaknak, mely érzése, tettei és műveiben egyformán nyilatkozott, s azokat, mint megannyi példányait a humanitásnak, oly mívelő és nevelő örökségül hagyta reánk. Fontos lön rá nézve a kassai tartózkodás az által is, mert itt már sűrűbben nyílt alkalma a német irodalommal megismerkedni. Itt szerezheté meg könyvkötőjénél Hagedorn, Bürger költői munkáikat, Gleim és Jacobi levelezésöket, itt valahára Gessnert, s írt idylleket, prózában és versben, hol rímekben, hol mértékre véve, elkezdé fordítani az Első Hajóst, a kisebb Idylleket, s Wieland Diogenesét; de tanácsadó, vezért kimívelése, dolgoztatásai körül nem lelt. Szontagh Sámuel a kassai evangélikusok német papjának minden

segedelme csak a szokatlan szók és szólások magyarázatára, nem e művek költői értelmezésére is, terjedt ki. Eljára Barótihoz is, ama kegyeletes tartózkodással, mely az ifjuságot annyira ékesíti, de az nem bírván a természet azon ajándékával hogy, nyájassága dacára, valakit első meglátásával bizodalomra bátorítson, szorosban vele még most össze nem tudá simúlni³⁷). Annál inkább táplálá tüzét Ráth Mátýásnak ez évben megindúlt első magyar hírlapja, kinek bírálatai a nyelvvel bánást illető némely kérdésekre is tevék figyel-messé; majd Váradon fordúlván meg gróf Brunszvik Antal főispáni beiktattatásán, Szilágyi Sámuel superintendens által Révai egy költeményének szépségeit tanulta ismerni, kit, mint akkor az ottani normális iskolában rajztanárt, azonnal felkeresvén, nála mint Baróti követője s a verselés új nemének gyakorlója, meleg fogadtatást lelt, s lánglelke által el-töltve, tőle tisztelet és szeretet érzéseivel jött el.

Jelentékeny vala tehát ez év Kazinczyra irodalmi ös-meretei bővülése s dolgozási gyakorlásainál fogva; de édes is a Rozgonyi Erzszi szerelme által. Nem levén erről más tudomásom, mint a melyet Kazinczy emlékiratának egyetlen (eddig még nem ismert) példányából meríték, a bár hosszab-bacska helyet egészen írom ki, s ezt annál inkább, mert a képeiben jelentés elbeszélésből a psychológ olvasó azt is ki fogja érzeni, mit az elbeszélő nem mond el világosan, t. i. mi hozta meg e lángoló s indulatos szerelemnek a véget, bár szeretete e leány iránt nem szúnt meg soha. „Kevés napok múlva azután hogy kassai lakossá levék — így ír ő maga — minden cél, minden eszmélet nélkül házunknak folyosóján jártam fel s alá, s a mint egyszer ennek végéhez értem, általpillanték a szomszédba. Egy igen fiatal, Grátia-növésű, igen szép arcú leányt láték a maga folyosóján anyja mellett munkátlanúl könyökleni, s nézni mint csepeg az eső. Meg-

rezzentem a látásra, s minden szó nélkül meghajtam neki fejemet. Ők viszonzák a néma köszöntést, s azon zavarral, melylyel szomszédunkban egy nem-ismértet pillantunk meg, s anyja s leánya eltűntek. Visszafutottam szugolyámba magam is, örvendvén hogy senki meg nem látott. Sok hetek múltak el, míg ott ismét láthaték valakit; de végre meghallám az anyácska szavát, beszédbe eredék vele, engedelmet kértem az általmenetelre, s ő azt nekem nem ellenzé.

„A leány nem él, s ötet sokan ismerték, s így nevét szabad megneveznem, mert azt tisztelve nevezhetem: Rozgonyi Erzsi. Égtem, lángoltam érte, s ő nem ellenzé hogy szeressem, őneki tetszett hogy szeretém; oly boldogok valánk mindketten midőn mellette ülék, midőn azt a vékony, négy ujjaimmal általfoghatott, hajlékony derekat körül-öleltem, mikor szám ahoz a barack-orcához érhetett! de az ő lelke tiszta vala mint az ég, melynek színét szeméiben viselte. *Úgy néze mint barátját, mint testvérét, s józanon maradt elszédíthető szédelgéseim mellett.* Midőn Goethének Egmontját legelőbb olvasám, egészen felleltem őt a szeretetre méltó Klárikában, egészen magam előtt látám ezt a csendes éltet élő, ártatlan, jó teremtést, noha én sem oly boldog, sem oly nagy mint Egmont nem voltam, s Erzsi nem volt az én Klárikám, sem a másé, s sem ekkor nem, sem később. — De miért nem vagy te is férjfi, kedves leány, miért nem vagyok leány én is, mondám neki kilenc esztendő múlva azután, hogy ismeretségem kezdődött, s szívem már feledte régibb gyúlongásait, s más lángokat ismert: hogy járhatnánk együtt mint egymást becsülő barátok, mint egymást becsülő barátnék, itt e cifra világ szemléltére! — A világ eránta igazságos vala; ő falukon és a városban, asszonyoktól és férjfiaktól, ifjaktól és leányoktól becsültetett, szerettetett. A kik őt közelebbről

ismerték, a kik tudják hogy barátsága erántam holtáig tartott, s csökkenést soha nem szenvedé, érzeni fogják, hogy én az ő nevét kevélykedve említem, mert kevélykedve említhetem³⁸).

Még két ízben fogunk e hű leánynyal találkozni.

El vala végezve, hogy Kazinczy további törvénygyakorlatra az eperjesi kerületi táblához vitessék, s octóber 18-dikán búcsút veve Kassától.

HETEDIK FEJEZET.

Körül-belül így folyt le azon másfél év is, melyet Kazinczy a mondott célból Eperjesen töltött (1781. január 11-től június 2-ig 1782). Itt sem haladt a jogban — Toperczer ügyvéd, kihez, külön magára lakván, csak bejárt, meglegedett sok patvaristáival actákat másoltatni — de teljes szabadsággal önművelésére használá fel legtöbb idejét. Gyakorlotta magát a művészetekben: tanult táncot, fuvolát, rajzolt és festett, mint Kassán, s valamint ott, úgy itt is vezető nélkül, miután Eperjes egyetlen festője Kramer vonakodott neki, mint ki tőle már nem tanulhat, leckéket adni. Könyvtárát egy fiatal lengyeltől vett számos német munkával szaporította, melyek közt Wieland több művei is, s így olvasása nagyobb kört, dolgozásaiban új példányokat nyert. Ezek mellett gerjesztő hatással volt költői lelkületére az őt itt körülvevő regényes természet, erkölcsre pedig egy első komoly viszony azt a szerencsés befolyást gyakorlá, mely, ha annak tárgya a szerelmen felül a szellemi felsőbbségnek tartozott tiszteletet bírja maga iránt felköltetni, képezőleg és nemesítőleg hat a szép és jó iránt fogékony fiatal kedélyre. Nínont, Steinmetz özvegy katonaoorvosné leányát grátiai termet, lelkes

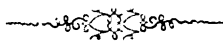
arc, ritka műveltség, nemes gondolkozás s feddhetetlen szép erkölcsi köz szeretet, sőt tisztelet tárgyává tevék ifju s öreg, férfiak és nők előtt. Kazinczy őt a legtisztább szerelem hevével szerette, s a bájos leány a nem természetes, de kora minden szépségével: magas nyílt homlokkal, lobogó fekete üstökkel, lángoló szemekkel, életteli vonásokkal bíró, vídám és érzékeny, dévaj és jóságos kedélyű, s délcegsége dacára nemes viseletű ifju érzéseit azon tartalékkal-elegy melegséggel viszonzta, mely korlátoz és vonz egyszersmind. Zavartalan ugyan a szeretők örömei nem valának: egy alkalmatlan vágytárs, Ketzler György, bár igényei nem találtak kegyet, mindig nyakukon tilt; s bár Kazinczy, birtoka tudatában, titkon nevette bosszantásait, azok még is csak bosszantások voltak. Ők azonban össze-összetülének, együtt olvasák Siegwartot, az érzelgős kor legkedveltebb regényét, s a szerelmes ifju annak fordításához látott³⁹). De Nínon ismeri vala Klopstock Messziását is, s magasztalásai mind az ő fenkölt érzékét tanusíták, mind az ifju figyelmét felgerjeszték: az eperjesi urak azonban, kiknél Kazinczy a kéznél nem levő könyv után sikertelenül tudakozódott, azt theologiai munkának hívék! Csak később juthatott ennek birtokába is, mint látni fogjuk, s nem kételkedhetni, hogy a Messziás szeretetébe, melyet utóbb részben szinte fordított, a kedves leány emlékezete kalauz szellemként bele vegyült. Lelkeik t. i. akkor is találkoztak a költemény fenséges scénaiban, mikor minden egyéb kötelékek, a kegyeletén kívül, immár megszakadtak volt. Fájlnunk kell, hogy első dalait, melyeket neki a szerelem sugallott, számos egyéb ifju dolgozataival együtt, sebesen haladva, meg-megégette; s a történet csak egy kísérletét tartotta fen, egy német impromptúját, de mely valóban meglepő birtokát mutatja kifejezésnek és formának egy rég óta gyakorlott ugyan, de reá nézve mégis

csak idegen, nyelvben. Egy délután hozzá megy. Nincs otthon, hiába várja, mennie kell. Elúnván anyja mulattatását, a leány szobájába megy, ezt írja, s a papirost dolgozó-asztalkája fiókjába teszi:

Ninon sieht dieses Blatt, und lächelt froh es an :
 Vielleicht — o welche Götterlust ! —
 Vielleicht drückt sie's an ihre Brust !
 Götter ! lasst mir den süßen Wahn,
 Das höchste Glück auf eurer Erde,
 Und macht, dass ich diess Blatt jetzt werde ! —

Ily szellemi és szívbéli élvezetek boldogíták ekkor s itt a huszonnégy éves ifjút, s negyvenöt évvel utóbb, az élet alkonyán álló aggastyánnal is e sorokat iratá a visszaemlékezés: „Szerelmesen, s a legtündérebb tájon, melyet képzelhetni, s könyveim birtokában, Eperjesen éltem el életemnek legtündéribb szakát.“ S nem csak boldogul, de nemesedve is a ritka leány körében: ez faragta ki őt — mint önmaga vallja — pataki vadságából, s védangyala leve ifjuságának; a Ninon szerelme ová meg társai vad örömei s veszedelmeitől, s még akkor is, midőn tőle már eljött vala. Mert az elválás órája titott, s bár hinnünk kell, hogy azon remény, melyet a szép lelkű leány egy jövendő örök frigy iránt nevele, Kazinczy által táplálva volt: mégis az övéinek ellenkezése, kik a nagyra menendő ifjunak gazdag és nemes nőt, s ezzel új és előnös családi összeköttetéseket terveztek, a távollét, Pestnek, a hova ő innen ment, sokféle új benyomásai, s a még lengeteg szív új szerelmei, el hagyák hamvadni e lángot is: de a tőle vett erkölcsi nemesedés, kútforrásához mindig hű és méltó maradt. Ninon végre szomorúan meggyűződött a legszebb lánc elszakadtáról, s a kesergő a kitűrő vágytársnak nyújtotta kezét. De a te árnyékkodat, ó Ninon, engesztelje ki egykori imádód kegyelete, melyet irántad egy, dicsőségben és szenvedésekben gazdag, hosszú

élet végső végeig híven megőrzött; engesztelje ki e dicsőség maga, melynek Te oly méltó részesévé lettél. A Te neved együtt fog élni a nagy emberével, ki Téged ifjusága nemesítő és oltalmazó mennyei géniusának vallott⁴⁰).

NYOLCADIK FEJEZET.

Közelítvén a sz. István törvényszaka, augusztusban (1782) anyja Kazinczyt felkísérte Pestre, hol Bernáth József vette fel patvaristái közzé; september 21. pedig, az nap melyen először eskettetének fel protestáns ifjak a királyi táblához, esküdt fel ő is, és különösen Sággy Mihály ítélőmester mellé. Itt is magán szálláson lakván, mint Eperjesen, tanácsadó nélkül, ki az ügyészi vizsgára készülésre buzdította volna, mint különben is nem ügyvédi, hanem megyei szolgálatra lépendő, a törvény tanulását feleslegesnek tartotta. Ekép hites-jegyzői állásának semmi hasznát nem látta, de igen azt az alkalmatlanságot, melylyel az amaz időben, sőt még azon túl is soká, még a legjobb házak fiaira nézve is, járt. Így midőn őt érte a sor, mint palotása főnökének, amiért ez inast nem tarta, hintaja bakjára kelle felállnia s a hintó ajtaját megnyitnia. Így pergett le úgy nevezett törvénygyakorlati ideje, szokásból inkább, mely azt hozá magával, hogy minden úr fia ez iskolán keresztül menjen, semmint célzatos munka közt s haszonnal. Ő azonban nem henyéle s nem hivalkodék, hanem, valamint kassai és eperjesi tartózkodását, úgy a pestit is önkimívelésére fordította; s ha amott a ra-

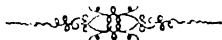
gyogni akkor kezdett német irodalmat ízelíté meg, a Nínon szerelme által pedig kedélye egy felsőbb, szebb életre költetett; itt bő alkalmat lelt az új irodalmakkal nagyobb kiterjedésben, s egyszersmind az előkelő társasággal, s az értelmiség választottjaival megismerkedni. Ha nem mondanám is, gondolható volna, hogy az első könyv, melyet megvenni sietett, a Messziás vala, s örömtinkre szolgál magától tudunk a kiadást is, melynek sorain a nagy ember szeméi egykor nyúgodtak: az 1781-diki altónai negyedréti kiadás volt az. Ehez járult jókorán a Klopstock két barátja, a Stolberg testvérek, verseinek szerelme is. A férfiak közt, kikhez itt Kazinczy csatlakozott, a legtiszteletesebb Orczy Lőrinc, a költő-tábornok, és Ráday Gedeon voltak. Hozzájok, úgy mond, templomi érzéssel közelítettem mindég⁴¹). Amaz az elsők közül való, kikben a század közepén a nemzeti öntudat és buzgóság ébredése nyilatkozott, és senkiben az szigorúbb, de szívének kimeríthetetlen jósága által egyszersmind szeretetre-méltóbb kifejezést nem talált. Az ő hite nem csak az édes anyai nyelvnek felvételében, hanem az erkölcsök tisztasága, egyszerűsége ajánlásában, az elhatalmazó fényűzés elleni gátrakásban, s azon atyafias szeretet felköltésében is munkás vala szóval és példával, mely magyart és magyart, rangkülönbség nélkül, összeccsatoljon. Kazinczy egy takaros mondását jegyezte fel, mely az öreg úr modorát, ennek néhány szavával, elég jellemzően festi. „Egy estve ő is theátrumba ment, gyalog és egyedül; csak akkor sejtém meg hogy jó, midőn mellettem elméne. Plundriban, azaz térdig érő német nadrágban, viaszos nehéz stíliben láta meg, felkötött ezüst sarkantyúval, mely a mágnásfickóknál ugyan azon elnémetesedni kezdő világban módi, de nem oly elhatalmazott, hogy nekem is úgy *kellott* volna öltözködnöm. Kis fiu! úgy monda Orczy, mit mondana erre a tisztas öltö-

zetre a nagyatyád, az én lovagló pajtásom (Bossányi Ferenc), ha így látna? No jó, no jó! ám legyen német a s....tek ha veszni indúltatok: de szívetek magyar legyen. — Elnyelt szégyenletemben a föld⁴²). De neki második lecke nem kellett többé. Külsőségek, igen, és nyomatéktalanok akkor, ha minden jó rendin van a nemzet életében; de a küzdelem korában a külsőségek eszmék hordozói és zászlai, s az öreg úr tudta a jelek és zászlók mit érnek. Ha Orczy most és azontúl is a nemzetiség vallását erősítette benne: Rádaynál nem hatott fejtöbben reá senki az irodalom körül. Már 1775-ben e férfi szívesen és részvéttel látta Kazinczyt magánál Pécelen: most az atyai indúlatú aggastyán megengedte, hogy a teljes odaadással hozzá közelítő ifju a reggel óráit nála tölthesse. Beszélle neki ifjuságáról, a Rákóci idejéről, melynek, atyja Pál, a fejedelem cancellárja és szinte költő, egyik részese volt; olvasgatának együtt, megismerteté vele könyvtára kincseit, a külföld nagyjait, s a magyar irodalmi maradványokat, melyeket akkor még senki sem gyűjtött, s oly kevesen ismertek, köztök az ő kedvelt költőjét Zrínyit; a színházban, hol nem páholyban, hanem mindig a földszínen foglalt helyet, a figyelmes tanítvány mögötte ült, s midőn a kárpit legördült, s azok, kik nála fel nem valának vezetve — mert akkor még tisztelet-teljes távolatban hallgata fel az ifjuság az öreg korhoz és az érdemhez — Kazinczyval a darab felől kezdék ítéleteiket mondogatni, az öreg úr megfordúla, és javallá vagy igazítá az ítéleteket, magyarázgatá a franciák drámai három egységét, a színészek játékát fejtegeté. Tőle hallá Kazinczy először, hogy a rímes dalnak a mérték által kell jóhangzást, zenei lebegé tadni, sőt tüzel-tetett is általa. Visszaemlékezék, hogy már Eperjesen, német versei szinte magoktól jámbusi lépdelést vettek, s hogy már akkor s ez által figyelmeztetve azon kérdést tevé magának:

honnan legyen az, hogy a német, versnek sem tekinti a rímes sort scansio nélkül, a magyarban pedig nem oly könnyű megmértékelní a rímes sort, mint a németben? A próba még akkor kifárasztá, sőt most is, Rádaytól buzdítva, nem boldogúlhatott: de az eszme meg volt ragadva újra, s tudjuk hogy, bár későbbben, mily sikerrel. Ráday által, ki személyére nézve a régi egyszerű magyar életet folytatta, s maga is olykor kiepigrammázta a, divatot s előkelő hangot szerető, menyét, jutott Kazinczy a nagy világba is; mert annak fia az íjabb Gedeon, az utóbbi koronaőr, meghívta őt salonjába, melynek lelket és érdeket a nagyralátó, de szép és szellemes házinő ada, s mindketten azon figyelemmel látták őt mindig, mely — saját szavaival élve — „azt árulá el, hogy ők annak tudják őt nézni, a mi egykor majd leszen“. Hihetőleg itt voná magára a Ráday nővére férjének, gróf Teleki Józsefnek is szemét, ki őt magához hivatván, kívánta hogy László és István fiaival társalkodjék, s ez idő óta a fiatal emberek egymást gyakran látogaták. Így a Prónayakkal is. De okuló vágyában felkereste ő, hol lehetett, az idősb jelesekét is. Telekinél nyerte meg ennek akkor még könyvtárnoka, a felejthetetlen Cornides szeretetét, kinek sok jó intést, a magyar történet terén sok tanulságot köszönt. A báró Prónay Lajos mentora, az utóbb elhíresedett Schwartner viszont Katona Istvánval, a történetfróval ismertette meg, s Prónay Mihályval az egyetemnek még akkor Budán a királyi várkastélyban székelő könyvtárát látogatta. Nem hiányzott tehát itt, valamint a külső simulásnak, úgy a több oldali művelődésnek is óhajtott alkalma; s felsőbbsege azoknak, kikkel folyvást érintkezett, meg hagyá erősödni benne azon tiszteletet az érdem iránt, s azon szerénységét, mely egykor az íjabbakra is, kikben képességet és egyszersmind jóakaratot látott, oly emelőleg hatott. De fővárosunk még

nem volt az irodalomra nézve az, a mivé később lett; s ő maga visszatekintve ez időkre így sóhajt fel negyven évvel utóbb: „A tanulni így szerető, s tanulni így tudó ifju menyire mehetett volna Pesten, ha a jobb fejek egyesületben voltak volna már akkor is! ha akkor is volt volna már Trattnerünk, ki most az írkat vacsorára ebédre gyűjti; ha volt volna Jankovichunk, Fejértünk, Kulcsárunk; ha Horvát István lett volna a később alkotott muzeum bibliothecáriusa; ha Szemere, Vitkovics, Kisfaludy Károly gerjesztgették volna a pislongó szikrát! Mostani ifjaink nem képzelhetik mely pusztaság volt akkor Pesten, s mely nehéz volt akkor tanulni, s mennyivel boldogabb az a szép kor, a melyben ők élnek“⁴³).

KILENCEDIK FEJEZET.

Volt mégis egy kör, itt és másutt sokfelé, melyben a jobb lelkek egyesülhettek, s előadások, eszmecsere, közös tettek és közös multságokban pótolékok letek az elmálladozó társaság szétdaraboltsága és silányságaért, tért a fejlődésre s a jónak tevésére, melyet akkor az institúciók még nem nyújtottak; de ez egyesülés, mint egyetemes-emberi, nem a nemzeti és irodalmi mezőn, hanem az erkölcsi-társadalmin működött. A szabad kőművesek községét értem. Kazinczynak ehez való viszonyát annál kevesbbé mellőzhetem, mert ha közvetlenül nem az íróra tartozik is, tartozik rá mint emberre, mely két oldal nála mindig a legszorosb öszhangzatban állott; s mert ez hozta őt szoros összeköttetésbe azon férfúval, ki egyik legvalódibb s legállandóbb barátja lett az életben, s neki hivatalt s egykor hitvest volt adandó. „Egy estve — többnyire magát fogom beszéltetni, mert e helyt sem többet sem egyebet én nem mondhatok — egy estve egy barátomnál gyüleník öszve, tiszta és tisztátlan lelkek, mint a szent Péter leplée, s a beszéd a kőművességre fordúlt. Mily bolondság, monda az egyik, oly társaságba, oly titkos társaságba lépni, melynek célját, törvényeit, tagjait egyen

kettőn kívül nem ismerjük, s csak azért, hogy ez által pilloghassunk, csak azért hogy azt mondhassuk magunknak, hogy mi jobbak vagyunk mint mások. Én pedig, mondám,.. nagy tűzzel, nem ismerek nagyobb szerencsét mint azt, ha valaki kőművesse lehetett. És, hogy valaki közzületek azt ne gondolja, hogy én magamat kőművesnek akarom vétetni, kimondom hogy az nem vagyok, de hogy meg nem szűnök mindent elkövetni a mi szükség, mind addig, míg azzá lehetek. Nem elég-e az a biztatás, hogy ott minden vallás tiszteletben van? s mindenki azt követheti e részben, a mit lelkiismerete javall? Nem elég hogy az uralkodás ellen munkájokban semmi sincs? és hogy ők új tisztet s kötelességet senkire nem tesznek, de azt, a mire minden köteles, még szentebbül kívánják? Rossz és érdemetlen tagot semmi társaság nem óhajt, semmi nem tűr. A kőműveség tehát jókat keres, jókat vesz fel. És oztán az a szép egység, mely nem születést, nem fényt, hanem érdemet tekint! Ferenc császár, a Mária-Terézia férje, *egy* lózsiban egy consiliáriussal, egy concipistával, egy hadnagygyal, egy franciscánussal, egy kálvinista vagy egy rác pappal, s ott feltett süveggel mindenike, s ott mint barát és barát, mint testvér és testvér! Képzelhettek-e istenibb pillantást mint az volna, ha őket látnátok a virtus nevében egyesítve? — Ketten hárman ellenem kiáltanak; én meghagyom, mondám, kinek-kinek a maga vélekedését, s elégnek nézem ha a magamét elmondhatom. De még egyszer: meg nem szűnök mindaddig zörgetni, mihelyt megtudhatom hol kell, míg azzá nem leszek. Gyönyörűség annak a társaságnak lenni tagjává, melyben Kelemen pápa, a XIII. és XIV., s Fridrich, Ferenc és Swieten voltak.“ S íme ez volt a szerencsés perc. „Késő éjjel eloszlánk, folytatja, kiki szállására. Fráter István megszólít, maga maradván velem, ha igazán szándékom-e kőműves

lenni? De hogy kételkedhetel szavaim felől? mondám, s ismét előbbi tüzemmel. Tehát, barátom, én vagyok az, a ki neked kimutatom az útát. S te az vagy-e? kiálték, s nyakába borúltam: imhol már kőművesi csókkal csókollak meg. Most, monda Fráter, nem mondhatok többet; de imhol a kőművesi tilalom: soha többé szándékoдрól senkinek nem szólasz; én elindítom dolgodat, s mikor ideje lesz, neked hírt adok.“

A dolog azonban huzódott. Azon évi (1783) sz. István törvényszakára ismét Pesten jelenvén meg, Berzeviczy Gergelytől, kivel a Fejér-Farkas étteremében találkozék, érté meg, hogy az itt megszállott gróf Török József, a debreceni kerületi tábla ülnöke, szabad kőműves; hogy a legközelebbi lócsi b. Orczy József (a tábornok-költő fia, maga is költő s a pesti híres kert alkotója) elnöklete alatt septemb. 1. tartatik meg, s buzdíttatott általa, nyerné meg Török pártfogását, s midőn célt fogott érni, emlékeznek meg órála is. Kazinczynak több sem kelle; legott ebéd után felment a grófhhoz. — De ismét magát beszéltetem, mert e jelenetek ezen rend ovatos eljárására vetnek némi világot mind tagjai titokban tartása, mind emberei megválasztásában. — „Mutatám, hogy vele titkosani akarok szólni; de oly sokan voltak körülé, hogy lehetetlen volt szólanom. Haza mentem, megírák levelemet oly szándékkal, hogy ha Törökkel szólhatok, szólok; ha nem szólhatok, kérni fogom hogy levelemet olvassa meg. Másnap kilesém, lehetek-e vele. Mindég tele volt szobája. Így tizenkettőfélkor hozzá belépék. „Méltóságos gróf, mondám, én már tegnap óhajtottam a mélt. úrral szólhatni. Nem lehetett. Most is mindég jönnek mennek a vendégek; vagy zárkozzék el egy-két pillanatra velem, vagy vegye által e levelemet, olvassa meg s adja vissza.“ A legöklőbb lomhasággal általveszi, s olvassa. Nyflik az

ajtó, s belép egy valaki. Török megszólal: ,Uram, Kazinczy úr engem arra kér, hogy tegyem kőművessé. Én nem tudom micsoda pajkosság volt az valakiben, hogy rajtam magát mülassa, s K. urat megcsalja azt mondván, hogy én kőműves vagyok, s boldogíthatom szándékában. A levél szép, de nem nekem szól.' Az az impertinens ember általveszi leveletem, olvassa, s én csaknem összeroskadtam haragomban. Ezzel elmegyem. Török folytatja az olvasást. Jó egy második, s Török ennek is kezébe adja a levelet. ,Mélt. gróf, mondám, ezt nem vártam. Levelem mutatja hogy, ha a gróf személyében megcsalatkoztam is, szándékom tiszteletes, s lépésem nem gondolatlan. Ezt a gróf, profánus létére is, kénytelen tisztelni. Mi ad just a grófnak az én titkom közössi tételére? mi köze ezeknek az uraknak az én dolgomhoz?' — ,Követem az urat, mondá Török; a váratlan megszólítás, s ez az egész előttem nem ismert dolog engem egészen megzavart. Nem kellett volna nekik mutatnom, de a tett meg van téve. Imhol visszaadom az úr levelét azon szent igérettel, hogy az úr megszólításával visszaélni nem fogok. Higyjen nekem az úr, az urat megcsalták, midőn engem mondtak annak, a ki az urat szándékában boldogíthatom; azonban belé fonatattva a dologba, engedjen az úr nekem egy kérdést. Azt beszélili az egész világ, hogy Girálton és a Szirmayak közt legyen egy lózsi. Az úr azon a tájon lakik: miért nem keresi az úr a felvételt ott, és miért itt?' — ,Én ott kőműves soha nem leszek, mondám, soha! azok a magok vad libertinismussokkal, mely nem ismer semmi szentet, semmi tiszteletest, nem az én embereim. Szánom és szeretem némelyikét, de társaságokat s a velek lételt kerülöm.' — ,Úgy nem szolgálhatok az úrnak csak tanácsommal is. Uram, itt mindig jönnek mennek; nem szólhatunk szabadon, s én nem akarom azt gondoltatni, hogy titkunk van. Minek ez? Nem tetszik

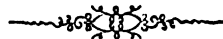
enni jönni? Menjünk. A grádicson megfordúl: ,Uram, a mit az úr nekem a giráltság felől monda, jutalmat érdemel. Gyönyörködve hallám azt. Hallja tehát az úr: én kőműves vagyok, s életem egyik boldogságának azt tartom, hogy az vagyok. Az úron azonban nem segíthetek, mert az nem rajtam áll. Annyit mondhatok, hogy septemb. 1. itt lócsi nem lesz; az úr tehát nyugton lehet. Be fogom jelenteni az urat ott a hol kell, s egy hét alatt venni fogja válaszomat, s talán egy más valaki által. Azonban e pillantat oltá az úr candidátus, s az első tilalom az, hogy ezentúl sem kőművesnek, sem profánusnak szólni a dolog felől nem szabad. Az úr szem alatt van, s minden lépéseit lesni fogják. Az asztalnál tegyen úgy az úr, mintha velem semmi dolga nem volna.—“ Pár nap múlva Kazinczy az elútazó gróftól búcsút vett; s kevésse utóbb a pesti hídon egy ismeretlen csatlakozék hozzá, és sokáig mulatván vele, azon jelentéssel vála el tőle hogy ő van kiküldve tudósítani hogy jelentése örömmel fogadtott, s a törvényszék végével haza menvén, szürettájban ott veendi a levelet, mely megtanítja mit tegyen.

Megjött a hegyaljai szüret ideje, s Kazinczy Tályán volt. De levelet nem vett. Azonban ez alkalommal s itt ismerkedék meg gróf Török Lajossal, s már itt van helyén, hogy beiktassam azon sorokat, melyekben élete e hí barátjának s egykori ipának oly szép emléket állított. „Tályán láttam őtet legelőbb (1783) november 2. a szüretre összegyűlt uraságok sokaságában, és soha rám ez a nap azóta fel nem virradt, hogy azt meg ne inneplettem volna. A mint őt ismerém tovább a legtisztább, legnemesebb lelkű halandónak, úgy el nem tudék telní első meglátásakor ott nemes módja csudálásában, mely minekelőtte lelkét a sok és nagy csapások leverék, őtet minden mások felett tündököltette. A szív jósága, melegsége, gyanúsna tetszik másoknál, mert

módjok eltanult, vagy nincs megnemesítve a szebb nevelés által: Töröknél, ki Bécsben nagy társaságokban töltötte gyermeki éveit is, még az eltanult mód sem látszék eltanult módnak; minden cselekedetében, minden mozdulataiban, minden szavában, pillanatában, festette magát a szív, s jelenléte mágusi erővel parancsola csendes tisztelést valahol megjelené, igen, még a vadak közt. Ki vala boldogabb mint én, midőn Tályán velem szóla! ki vala boldogabb mint én, midőn Miskolcon januárus 16. arcomra nyomá első csókját! — T. i. itt, Miskolcon, vala az, hogy január 15. 1784. Kazinczynak a rendbe felvételéről leendvén szó, Szulyóvszky László uti társa lózsiba hivatott. Előtte való éjjel a fogadóban ez kínálásokat tett vala neki, hogy, ha akarja, a girálti lózsiba felvéteti. De Kazinczy állhatatos maradt. „Megköszöntem ugyan — így beszélli maga — az ajánlást, de magamtól egészen elhárítottam. Szulyóvszky, hogy kedvet csináljon rá, nekem sok holmit beszéllt a törvények s ceremóniák felől, nagy szerencsémre, mert e nélkül én, a ki mind ezek felől semmit nem tudtam, irtóztatóan meg voltam volna, eleven képzelődésem miatt, vágva. Mostan tehát félre vivén a szomszéd szobába, megszólíta: Micsoda ember uram öcsém? Én tegnap azt ajánlom, s ezt feleli hogy nem kell: most pedig lózsiba hivatatom, hol az uram öcsém felvétele felől lesz szó. Vállat vonítotték, s egy hangot sem feleltem, de megszorítotték kezét, még pedig igen melegen.“ — Másnap (16-kán) estve a hadfogadó tiszt szállására vivé Szulyóvszky, s a sötét kamarában hozzá fogának felvevéséhez. A nagymester gróf Török Lajos volt. Elmondá a hitet, s az első kőművesi csókot neki ez adá, a másodikat az első assistens Vay József, az 1790-ki országgyűlés egyik fő szónoka s későbbi septemvir, és sorban a többi, kik „világot teremtének Miskolcon, mely az egész tájra, mely az egész hazára kilö-

vellé sugárait.“ E szép közösség, melybe a huszonnégy éves fiatal férfi ezennel lépett, nem tarthata sokáig. József császár, egy 1785. decemb. 20. kibocsátott rendeletében, elismervén azon jót, mit a rend a felebaráti szeretet által a szegénység, a nevelés, úgy a tudományosság körül gyakorlott, az állam oltalma alá vette ugyan, de azon városokra szorítván, melyekben valamely kormányzék van, hazánkban is megszűntek azok a pestin kívül, melyet gróf Draskovich János ezredes állított volt. Ennek szándéka — így beszéli Kazinczy — az volt, hogy minden vármegyének minden jobb fejei oda kapcsoltassanak a felvétel által, és hogy ezek a föld savai készítsék el az elméket a vallásbeli tolerancia tanításának elfogadására s gyakorlására... A lózsi derekasán boldogult feltételében, s talán nem volt vármegye az országban, mely a maga jobb fejei által azzal összecsatlódásban nem állott, a hova annak jóltevő világa nem sugárlott. Midőn József a maga tolerantiale edictumát kiadta, a Draskovics lózsia már elkészítette volt az elméket, s a mit József rendelete, az a kőművesek gondolkozásához képest kevés is volt.“ Eloszolván a miskolci lózsi — még az Albert kormányzó herceg elnöklete alatt állott pozsonyi is eloszlott, megszűnván Pozsony a helytartó tanács székhelye lenni — nem tudom pótolta-e azt a vidéki társulatok tagjainak valamely összeköttetése a fővárossal: de a felvilágosodott humanitás szelleme el nem hagyta egykori részeseit, s nem Kazinczyt, ki azt mind hivatalos állásaiban tettel, mind utóbb, élteinek egy gyászos szakában, áldozatokkal is megpecsételte⁴⁴).

TIZEDIK FEJEZET.

Forró ohajtása volt Kazinczynak, gyenge korától fogva már, táplálva atyja biztatásai által is, egy külföldi út, mint művelődésének fontos kiegészítő eszköze, s különösen Göttingát, Londont, Párizst, Rómát, s mindenek felett Rómát látnia, minden vágya. Erre igyekezett bírni anyját pesti tartózkodása idejében is, de két nagybátyja erősen ellenzé, s anyja hajthatatlan maradt. Rokonai kárhoztaták örök olvasását, s az ügyvédi censúrát sürgeték, mitől ő idegenkedett; anyja pedig, miután két fia vált meg tőle: Dénes, kit Ürményi József főispán Biharba nevezett ki aljegyzőnek, és László, ki a gradiskai horvát ezredbe lépett mint zászlótartó, Ferencet kivánta maga körül tudni, úgy hogy mielőbb hivatalt vállaljon Abaújban, s menyét hozzon a házhoz. Pestre küldé tehát (august. 1783), hogy gr. Beleznai Miklósnétól ajánlást nyerve az abaúji főispánhoz b. Orczy Lőrincchez, ehez menjen Tarna-Örsre (Hevesbe), hol az tartá lakását. Korán reggel érvén oda⁴⁸⁾, pár óráig fiának volt piarista nevelőjénél kelle műlatnia, míg beereszteték. Orczy nem teljesíté a kérést, mondván hogy tisztéptő székert tartand, mindazáltal igéré, hogy abban kis barátját, mint őt nevezni

szokta, aljegyzőnek kinevezi. A többiben szívesen elmúlatta vele a napot, emlegette a régi dolgokat, Richwaldszky György kanonokot, a „Vexatio dat intellectum“ elhírhedt röpirat szerzőjét, lelkes barátját, a lelkes magyart, Barkóczy prímást, előrevén francia poetáit maga olvasá őket, és saját s kedves Barcsaia verseiből holmit, s ebédre vacsorára marasztván őt, délután is így. Kazinczy anyja azonban nem nyugodván, egy közelebbi alkalommal Szulyóvszky Lászlóval, kinek leányát kivánta mindkét rész elvéve látni Ferenc által, küldte ismét Orczyhoz; ki most is elébbi szava mellett maradt. A helyett a bekövetkezett nyáron nagy öröm érte a fiatal férfit, midőn gróf Batthyányi Ferenc őt augusztus 9. Sárosban táblabíróvá nevezte. A jövendőség, mely egy újabb, rontani, de építeni nem, tudó kor gúnyai szerint lesz talán hajlandó becselni ez állást — mert pusztá cím az csak arra nézve volt, ki állása előnyeit használni nem akarta vagy nem akarhatta — e jövendőség kedvéért legyen érintve itt is, hogy azon időben, melyről szólunk, ama nemesi proletariátus, mely sem birtokban, sem értelmiségben nem nyújthata biztosítékot a köztigynék, s nem ugyan a törvény betűje, de kétség kívül a törvény szelleme ellen nyert, még tanácskozási tárgyakban is, szavazatot, vak s megvesztegetett esz-közzé levén néhány pártvezér kezében — s mely visszaélésre vezethető vissza kétségtelenül az alkotmány megbukása is — azon időben ama tisztesség jogot ada a megye ügyeibe nem egyedül köz, de kis gyűléseken, bizottmányokban és kiküldetéseken is cselekvőleg befolyjni: s így a nemes tulajdonkép ily kinevezés által iktattatott be diplomatikailag az önjogi hatásra hívatott nemzettestbe. Ily felfogás szerint mondja tehát Kazinczy: „Úgy tetszett, akkor vevém fel a praetexta helyett a toga virilist“⁴⁶⁾. Kevéssel ezután, sőt még ezen hónapban, mielőtt az abaúji tisztujtás bekövetkezők,

történt hogy Zemplényben megtűrlvén az aljegyzői hely, Szirmay Tamás alispán Ferencet ajánltatá a rendekkel a főispánnak, s hogy a kinevezés annál bizonyosabban meglegyen, helybenhagyás fejében őt e hivatalba be is ülteté (augustus 30. 1784). De a főjegyző Szirmay Antal, az utóbb elhíresült író, bár a Ferenc nagybátyja Kazinczy Andrásnak lekötelezettje, cselt szótt. A gyűlés második napján felszólítá a rendeket hogy, szokatlan levén bármi helyre csak egyet ajánlani, tennének mellé még kettőt: írnokát Kaposy Mihályt és sógorát Pintér Istvánt. A gyűlés jóvá hagyá az indítványt, de midőn Szirmay Antal a felterjesztést fogalmazá, Kazinczyt harmadik helyre tevé, nem elsőre úgy, mint a végzés tartotta, s olyankor iratta azt az alispánnal alá, midőn ez kártya és poharak közt alkalmatlan vala azt megtekinteni. A főispán Kaposyt nevezé ki rendes aljegyzőnek, s a második ajánlottnak mellőzésével Kazinczyt tiszteletbelinek; s bár a csel a főispáni válaszból kitűnt, a sértett rész az alispán kíméléséből hallgata, s Kazinczy novemb. 29: (1784) feleskütt, sőt néhány gyűlésen vitte is a jegyzőkönyvet; azontúl azonban csendesen kivonta magát, s ezt annyival inkább, mert időközben megtartván b. Orczy Lőrinc Abaújban a tisztujtást, october 13. oda „kis barátját“ tiszteleti aljegyzőnek kinevezte, s majd bucsút vevén méltóságától, s fiát Lászlót october 25. a főispáni székbe beiktatván, ezzel őt a megye táblabírái közé is felvétette. A két rendes aljegyző restsége miatt a munka a főjegyzőre, Kóji Comáromy Györgyre s Kazinczyra maradt; sőt a junius 11. (1784) kihirdetett kir. rendelet 1785. évi november első napjától fogva német nyelven parancsolván vitetni a vármegyei jegyzőkönyveket is, s mert az alispán és a főjegyző németül épen nem, a rendes aljegyző csak keveset tudá, ezentúl az egész teher Kazinczyra nehezedett. T. i. németül jöttek minden

rendelések, németül menének a felírások és minden levelezés, sőt az első alispán, Kelcz Antal németül csak olvasni sem tudván, mindent, a mi jött, Kazinczynak kelle deákra fordítania, s németül s deákul írnia a mi ment. A levéltár is nagy rendetlenségben levén, Kazinczy, meghagyás, sőt hír nélkül, hozzá láta ennek rendezéséhez is, s azt úgy végezte, hogy Zombory Zsigmond másod alispán, előbb főjegyző, midőn egykor abba történetből belépe, annyira elváltozva talált mindent, hogy alig ismere reá. Ily buzgósággal járt el Kazinczy ez első hivatalában; tires idejét pedig kortársai szokása ellenére, kártya és kávéház helyett, olvasás és verselgetéssel töltötte: irodalmi fellépésre azonban sem alkalom, sem buzdítás ez időben még nem szolgált. Anyjának, rokonainak hozott áldozat volt e kassai tartózkodás nagyobb része, de a tervezett házasság dolgában ilyenre rá nem állt. Szulyóvszky rákóci birtokos azt hitte, hogy a sok testvérű fiatal férfinak az ő egyetlen leánya szerencse leszen, neki pedig kedves leendett egy ily előmenetelre való vő, ki által András bátyjával is szorosabbra fonatik meg régi barátsága. Ez és az anya egyet értettek vele, de Ferenc hallani sem akart róla: nézzék meg, veté ellen, a Pazdics és Rákóc táji házasságokat, s mondják, akarják-e hogy én is oly életet éljek? András és Szulyóvszky úgy hitték, hogy később reá beszélteti magát, de csalatkoztak, mert lehetséges volt-e Kazinczynak kezet adni, érdekből, szív nélkül: s annál inkább, mert e szív mély szenvedelem által el volt, épen ez időben, fogva.

T. i. 1785-nek elején lehetett, hogy valamely úri társaságban (Kassán) Kohányi Kácsándy Lászlónak, egy Abaúj és Zemplényben birtokos úrnak angyali szépségű leányát, Z s u z s á n n á t, látta⁴⁷). Csakhamar a legszebb viszony szövődött köztök, s mind a gr. Törökné estélyein ő volt az,

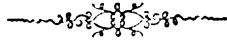
kit ünnepezt⁴⁸⁾, mind bizodalmas együttléteikben az ő szel-
leme sugáraiban melegedék. A leány a női cultura magas
vonalán állott, ismerte nem csak az új művelt népek irodal-
mait, hanem jártas volt a görög nyelvben és poetákban is,
kik közül Anakreont különösen kedvelte. Távol vala azonban
ama tudákos asszonykák követelő negédjétől, kiknek min-
den iparkodások, azzal a mit különben is csak félig tudnak, a
nemökbeliék felett csillogni, s eltanult bölcseségökkel férfiak
irányában elsőséget éreztetni: nála a tudás a legbájosb igény-
telenséggel s meleg nőiséggel egyesülve, hódító volt tudtán
kívül. Csak mikor e rokon lelkek, ő és Kazinczy, s az ő rit-
ka jellemű barátnéja, Radvánszky Teréz, együtt valának,
idegen elemei nélkül a köznapi társaságnak, akkor folyt
tartaléktalanul a költői mulatozás: olvasás, bírálgatás, titkos
intések s édes célzásokkal fűszerezve: azt hitted volna, egy
darab hellén világ szállt le elfeledtetni a mai prózai élet silány-
ságát. Részt vett e szellemi örömeiben a Süsie már-már fe-
selő szép lelkű testvére Teréz is; s jöttek percek, midőn a
mindkét hölgy által szeretettel látott Kazinczy, szívét meg-
oszlottnak hitte a kettőnek szerelmében: Süsie volt mégis, és
maradt szíve királynéja⁴⁹⁾. Azonban rettegve a szülék tagadó
válaszától, néma maradt. Egy bátrabb vágytárs jelent meg a
háznál. Egy ízben (1786. volt) Süsie szüléi jószágából térvén
vissza Kassára Kazinczy, útja egy rengeteg erdőn vitte ke-
resztül, a Dargón. Hangulata egy öt vagy hat versszakú
dalba fakadt, melyet többé nem bírnak. Sok évek múlva
görög epigramm formájába öntötte azt által, melyet azért
írok ide, mert azon érzést fedezi fel előttünk, melyet Kazin-
czy akkori látogatásából hozott magával:

At Erdő.

„Sírj szabadon; itten nem kémelel senki keserved :
A remegő kedvest lombjaim elfedezik.

És ha egyhúlsz lánykád neve zengésére — sohajtozd !
S Echóm résztvéve viasszasohajtja feléd.“

„A remegő, mondja Kishez írt egyik levelében, e helyett áll: az üldözött; kár hogy az üldözöttet nem szenved meg a metrum“: mely észrevétel a költeményt teljesben engedi értenünk⁵⁰). De nem a sors, ön határozatlansága volt Kazinczy üldözője. Gróf Gyulai Ferenc haza vitte Süsiet házi titkához; a kölcsönös tisztelet azonban az egymás birtokáról lemondottak szívében folyton táplálá azon tiszta szeretet lángját, melyre csak felsőbb kedélyek képesek, s mely nem csak e ritka nő haláláig tartott, hanem e nő gyermekei által folytatva, mint látni fogjuk, Kazinczy hanyatló életét is szépíteni nem szűnt meg soha.

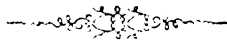
TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Egy nevezetes fordulathoz érkeztünk Kazinczy életében. A közoktatás ügyét báró van-Swieten, fia a világhírű orvosnak s I. Ferenc és Mária-Terézia kedveltjöknek, vette át mint az udvari tanulmányi-biztosság elnöke, ministeri hatósággal, s alatta a magyar tantügyet Pászthory Sándor udvari cancellariai referendár. A most behozott közös iskolák intézvénye az igazgatás vegyességét is megengedé; s így a kassai tankertületben a katolikus gróf Török Lajos neveztetvén ki főigazgatóvá, alatta a nemzeti iskolák főügyelője protestáns lehetett. Lodomérszky István az utóbbi hivatalból a kőszegi kertületi táblához tétetvén át, búcsúzni ment az elnökhöz, s midőn ettől kérdezték: kit ohajtana utódjának, tekintettel a protestánsokra is, ez egy katolikus mellett Kazinczy Ferencet nevezé. Török a maga kineveztetését megköszönni szinte felmenvén Bécsbe, időt kér az egyik név iránt gondolkodhatni, másiknak szinte Kazinczyt ajánlá, kit, mióta őt ama titkos rendbe felvette, ismerni és becsülni tanult. Az elnök kérdé, szólta-e ez iránt Lodomérszkyval, Török biztosította hogy nem, s amaz meghagyta neki, hogy Kazinczyt a folyamodás beiktatására utasítsa.

Kazinczy folyamodott. Jóval ezelőtt, még 1784. február 29. történt, hogy ő Regmec szomszédságában megismerkedék Czirjék Mihály kir. testőr hadnagygyal, a Colardeau-féle Abelard és Heloíz levelei fordítójával, ki meglepetéssel látva dolgozásait, elmondá Bécsben Báróczynak, Széchenyi Ferencnek és Pászthornak, mily írók találta Tokaj mellett, s az utóbbi, forró barátja a keletkező új magyar irodalomnak, megemlékezék a készülő író nevére, midőn a Török által ajánlott folyamodást kezéhez vette. Mindamellet a dolog tovább húzódván mint az esedező várta, Kazinczy augusztusban 1785. felment Bécsbe, hogy Pászthornál, van-Swieten-nél s a császárnál kérését személyesen megújítsa, de az elsőbiktől azon hírt vevén, hogy a császár azelőtt három nappal aláírta kineveztetését, Swietennél már úgy mint kegyességének megköszönője jelent meg. A külsőleg hideg és feszes, csaknem savanyú, és mégis kimondhatatlanul kegyes és jó úr hosszasan társalkodott az új kinevezettel, míg tanultságát, gondolkozását, érzéseit alkalmasint kiesmerhetete, s ez eltelve a kitünő ember szeretetével távozott. Vidor szívvel tölte most öt hetet Bécsben, s ez időt, mint mindig, tapasztalásai nevelésére, ízlésének táplálására, a székes város jeleseiivel találkozásra használta fel. Bejára a Belvederbe, a nevesebb magán képtárakba, a műakademiába, Fúger és Maurer festőteremeibe, s művészekkel társalkodva tisztázta s bővítette ismereteit és nézeteit; a galleriákba magyarázó nélkül lépett be, hogy az első behatást elfogulatlanul vehetvén, ízlését saját erejével fejthesse ki, úgy vevén aztán cicerónékat maga mellé. A múkerteket nem csak sétahelyül élvezte, hanem mint műalkotásokat tanulmányozta; az estvéket a színházak fogták el, hol akkor Brockmann játszott Clavigóban, Lang adá Hamletet, s a szép Storazzi ragadta el énekével a zenevilágot. Felkeresé a bécsi literatura embe-

reit a Blumauer irodalmi estvélyein, s Alxingert, Bornt, kiben a nagy természettudóson kívül az erdélyi nemzettársat tisztelte, s megismerkedett a jeles olasz íróval Pilatival, annak ki utóbb a Metternich herceg lapját szerkeszté, atyjával; a magyarok közül leginkább Pászthory Sándorhoz, a Bécsben is példásan hű hazafihoz vonzódott, kinek a „Pálya Emlékezeté”ben, hálája elmúlhatatlan emléket állított. A mit ez a nagy hatású ember a hivatalvilág terén tett, hol név és felöltő siker nélkül történik többnyire a legjobb is, az rég el van feledve; de míveltsége és gondolkodása súlyának tanujául, főleg azonban Kazinczyra való tartós utóhatásánál fogva, két intését nem lehet itt is fel nem jegyezmem, t. i. hogy „dolgozásunk csak akkor jó, mikor semmi erőnk nem ér tovább”; és hogy „mindenkor a nehezet kell keresnünk, mert az úgy lesz végre nekünk is könnyű”. Azalatt hogy Kazinczy ily tanulmányok és hatások közt még Bécsben múlata, kineveztetésének hírére első alispánja kieszközlé az újonnan szervezett kassai kerület (Torna-Abaúj, Szepes, Sáros, Zemplény) kir. biztosa Szentiványi Ferencnél, hogy Kazinczy még visszaérkezése előtt főjegyzővé nevezteték ki, úgy hívén hogy a reá nézve nélkülözhetetlen embert a fényes hivatal által, s már huszonhetedik esztendejében, elvonhatja szándékától, s magának s a megyének megtarthatja. Egy időben Vay József, a szabolcsi alispán is e helyre hívá meg, elébe terjesztvén, hogy onnan nyitva az út akár a közigazgatási, akár a törvényes pályán feljebb haladhatni, ellenben hogy útját az emelkedésre maga zárja el, ha a tudományok pályájára lép által. „Lángoltam — írja Kazinczy — Vay körül élni, szeretve látni tőle magamat, s bölcs intésnek láttam tanácsát: nem szédíte meg engem a könyvek philosophiája annyira, hogy azt higgyem eszesnek, a ki nem szolgál; bár minden jó szolgálna ha csak azért is, hogy foglalná

el a rosszak előtt a helyet. De Török alatt szolgálni, elvonatni a kedvetlenségektől⁵¹) tudományi ágra, minden valóságú polgárok nevelésére hathatni jóltevőleg, s oly kiterjedésű megyében mint ez (mely Szepes, Sáros, Zemplény, Ung, Bereg, Gömör, Torna, Abaúj, Borsod, Hevesből s a jáász és kiskún területből állott), nekem oly szerencse volt, melynél én kedvezőbbet soha nem ohajtottam.“ Fizetése belépésekor hatszáz, 1789 olta ezer ötszáz ft pengőpénzben; s ettől fogva segédére négy tisztviselő („visitatorok“) főszolgabírói rangban. A királyi rendelet megérkezett, s a főigazgató őt 1786. november 11-dikén hivatalába bevezette.

MÁSODIK KÖNYV.

1786—1794.

ELSŐ FEJEZET.

Épen huszonhetedik életévét töltötte volt be Kazinczy Ferenc, midőn nagy tekintetű és hatású hivatalát megkezdte. De az nem járt nagy nehézségek nélkül. Nem mintha az 1785-ki változások után hivatalt viselni hazafihoz illetlennek tartatott volna: az országos legfőbb kormánytestületek, s a megyék megmaradtak hatóságokban, meg a község-szerkezet s a nemzeti magán és egyházi jog elébbi mivoltában, bár a választott tisztviselők helyébe a császár által kinevezettek léptek, a megyék kertületekbe csoportoztattak egy-egy legfelsőbb főispán (k. biztos) alatt, s bár a deák nyelv helyébe a német iktattatott. Az utóbbi rendelkezés nehezítette ugyan a magyarok hivatalviselését, de a jogi viszonyok mellett még is csak ők valának arra képesítve, s a mi országnál fájt, az a magán viszonyokra nem terjedt ki, mert a közigazgatás organumai magyarok voltak. Azért nem idegenkedék senki hivatalba lépni vagy abban maradni, s a legfőbb állásokat oly férfiak foglalák el, mint Pálffy Károly, Teleki József, Festetics György, Széchényi Ferenc, és számosan, kiknek hazafiságokhoz a kétkedés leghalkabb lehelle sem fért. De a közös iskolák eszméje nem volt népszerű

a protestánsok, sőt nem a szigorú katolikusok előtt sem: mind a két felekezet veszélyt látott azon válaszfalak ledöntésében, melyek kizárólagos felfogásuk szerint, mindenik hitvallás tisztaságának fő védbástyái valának. Még kevesebbé tudtak emezek egy protestáns főügyelő személyében megnyugodni, ki alatt, hol a községek nem voltak vegyesek, tisztán katolikus iskolák, s a helybeli igazgatók fogtak állani, mely utóbbiak tisztét mindenkor a plébános viselé. De az új rendszer is, mely egy idegen nyelvnek már az elemi osztályok által terjesztését sürgeté, az úgy nevezett nemzeti iskolák főügyelőire látszék támaszkodni. Mennyi ok és ürügy ez intézvény gyűlöletességére, mely rendszerint az ilyenek képviselőire is átszáll, s a soha nem nyugvó rágalomnak és fondorkodásnak életet és táplálatot ad. Kazinczy ettől el nem zárhatta a tért, de, ífjusága dacára, le tudta csillapítani a bár elfogúlt, de becsületes meggyőződés aggodalmait. Mert végre is kivívták neki a köztiszteletet azon tisztalelkűség és szigorú részrehajlatlanság, melyet személyek és felekezetek irányában gyakorlott; azon felsőbb humanitás, melylyel katolikus és protestáns, keresztyén és zsidó közt bizodalmat, szeretetet, hazafiúi közeledést igyekvék gerjeszteni; azon ügyesség, melylyel a nyelvkérdést sikeresen meg tudta oldani; józan nevelési s oktatási elvek terjesztése s hivatala minden ágaiban buzgó tevékenysége. II. József korának egyik dicsőségét az elemi oktatás lehető elterjesztése tette. Kazinczy utazva, levelezve, kérve, sürgetve helyhatóságokat, földesurakat, papokat, csak hivatalviselése első három évében hat katolikus iskolát alakított át közössé, s negyvenöt új iskolával nevelte a régiek számát, melyek közt tizenhárom közös, huszonnyolc protestáns, négy zsidó¹⁾, iskolái összes számát pedig 1791-ig csaknem kétszázra vitte fel: helyenként nem minden nehézségek nélkül, mint gróf Eszterházy Károly-

lyal, az egri püspökkel váltott levelei s kényes szembenlételei mutatják²⁾). Elavúltak tartva az utasításúl szolgáló „módszerkönyv“ szabályait, bátor volt helyettök iskolai utazásiban célszerűbbeket ajánlani, szóval oktatta a tanítókat helyes nevelési nézetekkel ismerkedtetni meg, az oktatást divatos gépiességétől tisztázgatni, az emlékező tehetség arányos erősítése mellett az ítélet fejtését sürgetni, minden, a növendékek korának, jövőndő rendeltetésöknek meg nem felelő, a tanulást nehezítő, a kedvet elölő tárgyat s módot eltávolítani, s ezek helyett az élet szükségéit, az önismeretet s a hazáét és ennek történeteét előtérbe állítani³⁾). A német nyelv tanulását, mint a felvilágosodás és művelődés hathatós közegeét, de úgy is mint „azon idő szerint“ a hazai közügyek viselhetése múlhatatlanná lett eszközét, utasításához képest is, előmozdította: de bátran sürgette a hazai nyelv gondos taníttatását is: „Magyarazzák meg az urak a helybeli előljáróknak, a tanítóknak és szüléknek, így szól többi közt iskolavizsgálóihoz 1789. végén tartott beszédében, hogy félreérti Ő Felsége szándékát az, ki azt hihetné, hogy a német nyelv terjesztésével a hazaiak, különösen a magyar nyelv elnyomása vétetik célba. Ezt a kormány soha sem kívánta. Ékesége az a Felség thronusának, hogy alatta különféle nemzetek találják nyugodalmokat; s azonkívül hogy a magyar nyelv nélkül a közéletben el sem lehetünk, philosophiai tekintetben is megérdemli, hogy fentartassék és műveltessék. Ez adja által a jövőndő embernyomoknak a magyar nagylelkűséget és büszkeséget, annyi bajnoki tettek kútforrását, mely által II. András, I. Lajos, Hunyadi Mátyás és Mária-Terézia az ellenséges fegyverekkel dacoltak, és gyakran rémíték Európát. Ez valamennyi élő nyelvek közt — ha a buján kényes olaszt kiveszszük — az, mely kétségen kívül a legszébb, zengő és eredeti. Fordítsanak tehát erre, a mennyiben

azt más tárgyak engedik, különös figyelmet, s *tudják meg, hogy ennek művelése által azon nemes nemzet ízlését művelik, mely — itt nagy előlülönk kifejezésével élek — arra hogy a tudományok nála virágozzanak, csak buzdítás híával van*⁴⁾. De ő tovább is ment. Tudta hogy a nyelv csak közeg, bár a nemzeti lélektől el nem választható szükséges közeg, s hogy a nemzeti érzések, jellem és virágzás múlhatatlan táplálója s emelője a honismeretben s a nemzet történelmében van. „Ezen tekintetből — folytatja — ajánlom az uraknak egyszersmind a magyar földleírás és hazai história ápolását. Eldődeink bajnoki virtusainak emlékezete minden magyar-nak kebelében, ki nem szégyenli magát nevében kevélykedni, a nemzeti karaktert, a nagylelkűséget, vitézséget és haza szeretetét táplálja és tüzei: s históriánk egy philosophiai lelkű történetírónál szinte oly tanulságossá lehet, mint a görögök és rómaiak históriája, ama legnagyobb nemzeteké, melyeket az emberiség felmutathat!”⁵⁾. Elismerőleg szólalt fel ezek folytán Péczeli, Mindenés Gyűjteményében (1790. 6.sz.), meg-róva egyszersmind a kevesbbé buzgó főügyelőket: „Ez a fáradhatatlan hazafi az alatta levő oskolák vigyázóinak (visszatorok) megparancsolta, hogy a német nyelvet is szorgalmasan taníttassák ugyan, de azért a haza nyelvét is minden igyekezetekkel boldogítsák; mert a császári Felsőnek éppen nem célja az anyanyelvnek eltörlése. Ha mindentütt így cselekednének, úgy kedves nyelvünk talán nem halna meg oly hamar: de hány Kazinczyk vagynak a hazában, s hányan lesznek ezután? Sok helyen már azt is megparancsolták, hogy a magyar orthographiát ne tanítsák, mert nem szükség hogy a gyermek magyarul tudjon írni. A grammatikában olyan tanítók tétettetnek, a kik semmit sem tudnak magyarul, s nagy részént a gyermekek úgy fordítanak s úgy tanulnak meg valamit könyv nélkül, mint a szajkók. Mi lesz

mindezekből egyéb, ha nem idővel mind a nyelvnek, mind a nemzetnek eltöröltetése? Az ilyenek pedig esnek a kegyelmes Felsőnek célja és akaratja ellen stb.“ E panaszos sorokból méltó dicsérete szól Kazinczynak, ki éppen ellenkezőkép járt el nagy kerületében úgy a tanítók s felvigyázók megválasztása, mint a tanítás elrendelése körül; s azért annál fájdalmasban érinthette őt, midőn ugyanazon barátja, kevéssel utóbb — február 6-kai számában, s így már a császár visszavevő rendelete küszöbén — az éppen említett „Beszéd“ ismertetése alkalmával így jajdula fel: „Javasolja (K. F.) a német nyelvet, mely a többek között szolgálni fog a megvilágosíttatásra. E jó lenne, ha csak eddig menne. De a németek se szerették volna ezelőtt ötven esztendővel, ha a franciák úgy világosították volna őket, hogy született nyelveket elnyomták volna. Azért is a francia remek munkákat német köntösbe öltöztették, s úgy tanulták a jó ízlést. Néztünk is sokba lesz a megvilágosodás, ha az által nemzeti nyelvünk s bélyegünk eltöröltetik. Fordítsuk le mi is a német, francia, anglus remekeket, azután igyekezzünk írni hasonlókat: e lesz a jó út a megvilágosodásra. De ha az oskolákban már a grammatikában, a mint kezdik, mindent németül fordítanak gyermekeink, és semmit se magyarra, úgy három nemzetség alatt, azaz száz eszt. alatt, csaknem egészen el fog töröltetni a mi magyar nyelvünk és nemzetünk. Ezen úgy elkeseredett az ország, hogy csak egyedül a kir. Felsőnek azon kegyelmes rendelése által — melyhez már nagy reménysége is vagyion — vígasztaltathatik meg, hogy a polgári és törvényes dolgok magyarul folytassanak, mely egyedül emelheti fel nemzetünket a porból, és hogy az apróbb és nagyobb oskolákban magyarul tanítsanak mindent. A szegény paraszt nem járathatja öt-hat esztendeig gyermekét oskolájába, mert az az ő fél keze, melylyel portióját

megkeresi: két-három esztendeig még járhatja, addig magyarul a valláson kívül egy kis gazdaságra, földművelésre s más szükséges dolgokra kellene inkább a német helyett azt tanítani: ezután sem hordja ő Linzbe és Augspurgba a búzáját eladni“ stb. Mind ezek alkalmazhatók lehetnek Kazinczy egyéb kertületbeli tisztai társaira: őreá, mint láttuk, nem; ki — míg bízva azon erőben, melyet az idegen népekkel érintkezés kilenc százada sem bírt megtörni; azon nemzetben, mely veszélyeiből tanulni, azokból új erőt méríteni annyiszor tudott; bízva nem kevesebb a gondviselésben, mely az örvény széleiről mindannyiszor visszarántotta a magyart, ha hű maradt magához — teljesíté a német nyelv irányában mit tiszte rendelt, de lelkesen működött, mit tiszte nem rendelt, a magyar nyelvtanítás fentartása és terjesztésében is, s oly szemes okossággal, s azért sikerrel is, hogy két tanítójának, Bálintffynak és Wálynak, épen a magyar nyelv körüli buzgóságokért még a helytartó-tanács dicsérő elismerését is kivívá⁶⁾. Többire szigorú volt hivatalos követeléseiben, méltányló az érdem irányában, s ennek megjutalmaztatását lelkesen sürgető — örömmel jegyzi fel azon plébánosok és helybeli iskolaigazgatók neveit Pályájában, kiknek érdempénzt, apáti keresztet eszközölt⁷⁾; — egyenes és önzetlen, hol befolyása keresteték. Önérzettel mondhatá, midőn egy nem igaz ügyben Martinovics, akkor még lemergi tanár, „expedienst“ tanácsola: „Professor úr, *én így nem szoktam.*“ Rendíthetetlen hűségű végre előljárójához, és büntető haragú ennek árulója ellen. Elmondatok vele magával egy jelenetet, mely jelentős percekben magát feledni szerető lelke szép tüzét élénken és híven festi. „Egy semmi, de a ki nagyon szeretett volna lenni úr, a gróf Török kegyeit azzal hálálá meg, hogy megvásárolva harminc ezüst pénzen, meg akará buktatni. Az uraságok, Kassán, láták hogy a városi tágas

táncpalota szűk lészen elfogadni minden rendű vendéget a fársáng utolsó napjaiban, s egy más házat bérelének fel. Sokan innen áltjövének oda, s meg visszamenének. Ezek közt vala az áruló, kit én akkor pillanték meg már, midőn csoszogató mentietjét. Azonnal felkeresém a nemes büszkeségű gróf urat, s hívtam ennek látására, magam pedig figyelmessé tevém barátimat, barátnéimat, vigyáznának, mi fogna mindjárt történni. Vége vala a mentietnek, s a gróf tudni akará, kinek hívják. — „De csak még is nem a, ki gróf Török ellen hálátlanul bánt?” — S miként mersz te, boldogtalan, ez undok lélekkel, e bélyegzett homlokkal, becstületes emberek közzé lépni? Ki innen, mert lerugatlak! A palotát eltölté a taps⁽⁸⁾. — Ilyen volt ő midőn a sérelem barátját illette; túró, ha magát. Mert a gyanúsítás, a rágalom őt sem kímélte; de igazoltatását mindig meghozta az idő. Ilyek dacára örömmel tekinthete vissza mindenkor e mozgalmas és fáradságos pályájára, s felkiálthata Pályájában: „Pártjára kelve a kiket erőszak vagy ravaszkodás nyomott; szeretve a kik neventől, míg nem láttanak, rettegték; s elhintve mindenfelé némely jó' magvát: *mely gyönyörű sors juta nekem!*”). S e hivatalbeli buzgóság, az avval járó folytonos utazások mellett is, melyek nem csak nagy kiterjedésű tisztí kerületét, hanem többször Pestet és Bécsset is befoglalták, s haza-, világ- és emberismeretét nevelve, egyszersmind a magyarországi s a bécsi társaság csúcsaival, s a tudomány és művészet nevezetességeivel hozták érintkezésbe: folytatta Kazinczy mind önmívelését, mind irodalmi dolgozásait: újabb fellépését mégis utolsó nyomtatott kísérletétől tizenkét év választá el. T. i. 1788. évre esik mind az általa indítványozott és segített Magyar Muzeum megindulása, mind első műfordításának, Gessner Idylljeinek, megjelenése, melyeket egy évvel utóbb Bácsmegyeije követett; s mik által

neve rövid időn az irodalom legtünnepeltebbjei közé lépett. Hogy azt, mit ő ez időben akart, s minek kivitelét szerencsésen meg is kezdette, értentünk és méltánylanunk lehessen, szükséges mind nyelvünk, mind irodalmunk állapotjaira Mária-Terézia vég tizedeiben és József császár idejében visszatekintünk.

MÁSODIK FEJEZET.

Nemzeti nyelvünk, mint ilyen, a XVIII. század közepén kiholtnak látszott. Az országos és megyei tanácskozásokban, a közigazgatás s a városi község-életben a deák nyelv uralkodott, sőt a két utóbbi téren a némettel osztozott, a hadsereg magyar tisztjei pedig végkép az utóbbihoz szoktak, mely a felső rendeknél a francia felett is uralkodni kezdett. Emlékezhettünk a költő Zichy Péter életéből, hogy ő, ki első mátkáját, a Homonnai Druget ház utolsó csemetéjét, még magyar dalokban énekelte meg, második hitvesének, gróf Bercsényi Miklós testvérének, német imakönyvet szerkesztett, hogy a nagy világ nyelvét istenével folytatott együtt-létében gyakorolhassa. Követte az előkelő példát a vagyonos birtokosság, legalább a dunai részeken, s a kétnyelvűség itt oly mélyen és tartósan fészkelé be magát a mívelt családokba, hogy, a mi most már megdöbbenő, s szinte hihetetlennek látszik, a század végén túl is nyomokat hagyva még (hiszen a két szintoly buzgó hazafi mint nagy író, a Kisfaludyak, németül leveleztek és négy szem közt e nyelven közlekedtek). De a közrendű nemesség is hozzá kezdett sok helyt e nyelvhez édesedni, főleg asszonyai által, kik a divat-

tól el nem akarának maradni, s végre szégyenlettek társaságban és köz helyen magyarul beszélni. Így a társas térről nagyobb részt leszorult nyelv már csak a közép nemesség házi körében folytatott sínló életet: Erdélyt mind ebben kivévén, de mely a középponttól távol estében, s a szászokra támaszkodó kormányzat befolyása alatt, a nemzetiség serpenyűjét saját határai közt sem nyomhatta le; de örök hálára méltó hűséggel legalább házi tüzenél őrzötte meg a régi társas életnek nálok alkalmasint kimívelt közegét. A városi idegen elemnek a hazai ipar s kereskedés némi emelkedésével növekedő jelentessége, a számos idegen ajkú tisztviselőség beszivárgása, melynek, utódaiban, a nemzetbe beolvasozása egy szerencsésb kornak maradt fentartva; az iskola s öszves, köz és házi nevelésnek deák, a nőnemre nézve német és francia organuma, s végre a Mária-Terézia korában még általános nemzeti öltözet lassankénti elhagyása fejezi be a szomorú képet. A köz, a társas és részben a házi élet idegensége mellett, a tudományok és tudósok deákül szóltak kirekesztőleg, így (és franciául meg németül) emezeknek köz könyvtárainkban fenmaradt becses levelezéseik, deákül az országos érdekű röpiratok, s a köz dolgokban forgó férfiak társalgása; németül hírlapjaink, ugyanígy a kezdetben egyetlen pozsonyi, s majd a budai és pesti, sőt a nagyúri magán játékszínek is. E g y mezeje maradt a magyar irodalomnak: a vallásos, de ez is csak a köz szükségre szorítkozva; és ki még is olvasási hajlammal bírva, más nyelvű munkákhoz nem fordúlhatott, a múlt század örökségén kellett tengenie, melyet koronkénti utánnyomtatások tartottak forgásban, s melyen túl vágyásai nem voltak. E réteg maga új irodalmat nem idézhetett elő. Csak a nemzet öszveségének szükségérzete alkothat azt. Még is: lelketlenséggel a kort vádolni nem lehet, csakhogy a köz figyelem más — a politikai és hadi —

téren volt igénybe véve: Károly alatt az új szervezés, Mária-Terézia alatt az uralkodó ház megmentése, majd az udvar reformjai s időközben a (hét éves) háború által: de ugyan-ezek költötték fel s táplálták a nemzeti öntudatot, mely, midőn a köz élet az új kerékvágásba szokva nyugodtan haladott, a nyelv sorsa is eszméletébe lépett. S ím, azon rend kezdé az önkivetkezés szennyét először érezni, mely abban legvétkesebb, de világmíveltségénél fogva a tájékozódásra leginkább vala meghivatva: t. i. a főnemesség; az hívta vissza a száműzöttet, kezdetben a dajkaszobába, majd buzdításai, pártolásai, sőt példaadásával az irodalomba. Ám, az egészség visszanyerése mindenkor lassúbb annak elveszésénél: azonban a nagy eszme, a nemzetiségnek az irodalom általi újjászületéseé, meg volt fogantva. A dicsőség a század hetedik évtizedéé (1761—70). S megfogant, és, bár lassan, terjedezett, mint a következő tizedek mutatták. A levegőben vala az, mint a villany, mielőtt a villámlások, jelenlétét bizonyítták. Egy tekintet a nyolcadik tizedre (1771—80) lebbenti le a csodálatos, a nem várt látvány elől a fátyolt. Egyszerre mindenfelől mozgás, kezdeményezés, futás egy középpont felé. Míg a szomszéd Sybaris, az ifjuságot csaló élvek s az idegen élet és fény városa, ugyanazon ifjakban (a testőrség tagjaiban), kik ott udvari erkölcsökben s a külföld mívelt nyelvei és irodalmi-ban neveltettek, egyszersmind bajnokait nevelé az új tigrisnek — mert Bessenyei és társai fellépése nem csak hatalmas és határozó, hanem eredete szerint valóban csodás is volt —; azalatt s ugyanazon évben (1772) indítja meg egy csalólóközi nemes itthon a regényirodalmat Kártigámjával, mely bár sem eredeti, sem jeles, de még is esemény volt, mert végig villanyozta a hazát; ugyanazon évben szólalt meg egy egri ferenci-barát (Sartori) ajkain a magyar philosophia; s

nyomban utána fogant meg, azonagy évben (1773) három egymást nem ismerő, egymásról nem tudó férfiban: egy székelly (Baróti), egy tiszai magyar (Révai) s egy kőszegi németben (Rájniss), az ó-classicai formák általi költői regenerációnk eszméje is; ugyanekkor adja Losonczy István Magyarország és Erdély Kis Tükörét, egy, szellemszegénysége dacára nagy érdemű könyvet: nem csak mert első vala, mely lehetővé tette a nép gyermekeit iskolában s iskolán kívül hazájok földével, polgári szerkezetével és történeteivel megismertetni — (s hetvenöt éven keresztül az maradt, számtalanszor megjavítva, de fájdalom, jobb által feleslegessé nem téve) — hanem azért is, mert szerzője ebben az elemi iskolák helyesb elrendelését mind a tanítandó tárgyak, mind a tanyelv tekintetéből, első sürgette; e tizedben mozgatta szárnyait a természettudományi, orvosi, nyelvészeti irodalom, sőt ennek végén született meg az első magyar hírlap is, melylyel kezdődik igazán egy állandó magyar olvasó közönségünk. Nem említtem Mária-Terézia nagyszerű tanreformját, s az európai fejlemények irányában magát túlélő régi egyetemünk megújítását, mely két intézvény lőn a hazai művelődés fő alapvetése: mert ezeknek másnemű források volt: de említtem e tized végéről a magyar nyelvtanítás felvételét az alsóbb iskolákba, s az orvosi tudományok egy részének magyarul is taníttatását még a nagyszombati egyetemen: mert méltán kételkedhetni, fogta volna-e ezeket egy, tíz évvel elébb szerkesztett, Ratio Educationis megállapítani? S így e haladások és változások összeségével szemközt bátran kérhetjük: volt-e évtizede e nemzetnek a reformáció óta, a szellemi téren epochálisabb?

E levegőben nevelkedett Kazinczy Ferenc, ennek behatása alatt rendelte őt atyja magyar íróvá, s lépett ő fel első, bár tökéletlen, kísérleteivel, de melyek, azok után mi-

ket felőlök az illető helyen mondottunk, ama kortól legalább el nem maradtak.

Ez így mene a század kilencedik tizedében is (1781—90). A francia és a classica iskola bírja vala folyton egymás mellett az irodalmi kormányt, de az ifjabbnak, emennek, hathatós, s majd csakugyan győzedelmes törekvésével sikerült amazt leszorítani a térről, hogy utóbb maga is újramással oszsa meg felsőbbbségét. E fejlemények a tized másod szakának valának fentartva. T. i. József császár foglalta el anyja székét, országgyűlés, eskü, korona nélkül, hogy feddhetetlen szándékú feltételeinek szabad kezét biztosítsa. Nagy dolgok előérzése rekkenővé teszi vala a politikai légkört. Aggaszták nemzetünket a fejdelemnek a francia philosophia emlőin beszítt nézetei s ujító hajlami, melyek általánosságból indulva, a történeti előzmények felett bölcsészeti elveknek, alkotmányos rendi szerkezet felett egyenjogú népre támaszkodó egyeduralomnak, historiai nemzetiség felett hivatalos nemzetiségnek kedveztek. A villám 1784-ben lecsapott. Ismeretesek a reformok, melyek a nagy eszmék s nemes érzések emberét, de nem azon mértékben az államférfiút, jellemzik. Szerencsére volt köztök egy, mely, közvetve, üdvös hatását csakhamar meghozta: a német nyelvnek a deák helyében hivatalossá tétele. Ha kiket az irodalom eladdig nem győze még meg elég hathatósan, mélyen, és általánosan, hogy a nemzet fenmaradásának életfeltétele a művelt nemzetiség: úgy megtette azt a császár rendelete. „Egy holt nyelvnek használata — mondá maga — minő a latíné, eléggé bizonyítja, hogy a nemzet a felvilágosodás bizonyos fokát még el nem érte, *mintegy hallgatva tanusítván, hogy vagy nincs a nemzetnek saját nyelve, vagy azon írni s olvasni nem tudnak a polgárok, s csak a latin tanulmányokban jártas tudósok képesek gondolataikat írásba foglalni.*“ E té-

telből olvasá ki a nemzet a legégetőbb felszólítást a nemzeti irodalom művelésére, miután *csak ebben állítaték nyilatkozni a nyelv nemzeti jogosultsága!* Készebb kedélyeket lelének most az irodalom bajnokai, kik közt nem vala ez évtizednek határozottabb, elszántabb jelleme Révai Miklósnál. Ez hirdette legbátrabban, folytonosan, közvetlenül és közvetve, a *nemzetiség reliigióját*; s hirdette azt a hírlapi téren, míg a pozsonyi Hírmondót szerkeszté; a császár előtt személyesen, midőn neki elmondani merészlett hogy él nemzet e hazán, mely továbbra is élni, de virágzani, művelődni is akar, mely végre tőle egy magyar tudós társaság megalkotására engedélyt kért, melyet a nyelv s irodalom kiművelése és terjesztésére a legbiztosb és hatalmasabb eszköznek tartott; ő izgatott programjaiban, mikben a nemzet régibb fő írói új kiadásokban felélesztését, terjesztését sürgeté, a kivitelre is ajánlkozva, ami ugyan ezer akadály közt csak részben sikerült: de az irodalmi hatalom eszméjének tudata ellenállhatatlanul eltöltötte a hazafi kebleket. Ekkép a mi a múlt tizedben az 1772. év volt, az lett a jelenre az 1787-dik: Révai kiadásai kilenc kötetben ekkor létesültek, köztök saját versei, melyekkel a classica i iskola első időszaka tetőzött; e mellett lépett fel szinte egy rohammal először a népies iskola híres triásza is: Horváth Ádám (Hunniás), Gvadányi s Dugonics (Ételka, bár 1788 évjeggyel), a Magyar Múzsában pedig szinte *először s egyszerre* az új iskola első alapítói mind: Ráday, Földi, Szentjóbi, Dayka, Verseghy — s húzamos hallgatás után újra — Kazinczy is; itt vétetett messze kiható sikerrel az új versformák ügye először széptani tárgyalás alá; ez évben lön a figyelem először, bár még bal irányban, Barcafalvy Szigvártja által a nyelvújítás terére fordítva, s végre ez évben alkotta meg Kazinczy a bár rövid életű, de nagy hatású „kassai magyar társaságot“, melynek „Magyar

Muzeuma“ a következett évben létesült. Ettől fogva szaporodtak, terjedtek nagyobb mérvben a magyar lapok és könyvek, s lön az irodalmi mozgalom állandóvá és folytonossá, az irodalom pedig fő organuma s egyszersmind táplálója a kor érzéseinek, s ez által politikai és nemzeti jelentésűvé. T. i. az irodalom által terjedő meggyőződés, támogatva a történők által is, új meg új lendületet ada az eszméknek, tisztázá a fogalmakat, megerősíté a nemzeti önérzetet, mely, midőn a török háború, utána a párizsi mozgalmak bekövetkezének, oly általános, és loyaltásában is oly szilárd jelekben nyilatkozott, hogy maga a beteg császár tisztelni vala kénytelen és nemes azt, és szenvedései közt nyújtá kiengesztelő kezét a hozzá születése óta hív, s a legnehezebb időkben türelessel orvoslást váró nemzetnek. Az 1790. január 28-kai leirat már deák és magyar nyelven szólott a császár önkézű aláírásával, s február 17-kén az úgy mellett lelkesen buzgott Péczeli így kiálthata fel lapjaiban: „Örülj, kedves haza! tapsoljatok anyai nyelveteket szerető nagylelkű hazafiak! megvan már egy része annak, a mire törekedtünk: felemeltetett szintén a földig letapodtatott nemzetünk s anyai nyelvünk a porból!... Lám nem hiába kezdtünk nyelvünk pallérozásához! nem haszontalan serkengettünk ennek szeretetére mindeneket, valakiknek ereikben magyar vér csergedez stb, stb“!

S ez vala azon évtized, melyben Kazinczy Ferenc nagy hatású pályáját tulajdonkép megkezdte volt.

HARMADIK FEJEZET.

Még egy futó pillantást költészetünk s nyelvünk állására ez időben! Amannak nagy reformátora, Bessenyei György, oly korban lép vala fel, melyben a költészet, részint folytatása volt a XVI. század óta soha egészen meg nem szűnt népies epikának — mert gróf Lázár János a maga Florindájában a tárgy felfogására és nyelvére nézve ép ott állta, hol egykor Valkaiék állottak; s Gyöngyösi István ugyan az általános elismert költői kánon, de Dugonicson kívül még ő is folytatók nélkül —; részint alkalmilag magasztaló, vagy gyászoló, jobbadán hivatalos, verseléssé süllyedt. Amade, Faludi szép dalaik léteztek, de kéziratban, s így még nem az irodaloméi. Bessenyeinek mind színműveiben, mind különböző formájú nagyobb kisebb költeményeiben, az Europa-szerte akkor divatos nézet szerint; a tanszerű kelletinél nagyobb tért foglalt ugyan el, de ez által legalább tartalmasságot kölcsönzött az előtte merő tires rímeléssé vált költészetnek; s drámáiban a jellemzésnek első kísérleteivel, s külső események mellett lélekállapotok, szenvedélyek, érzések festésével találkozunk. A tanszerű pedig nem, mint elődeinél, vallásos elmélkedések és erkölcsi intések alakjában

lépett fel, hanem, úgy költői mint prózai írásaiban, mint mély és lelkes gondolkodótól várható vala, a belső és társas ember legfontosabb érdekei körül forgolódott. Az öszves francia iskola e nyomokon járt; s bár a költői forma nála csak öltözete volt a gondolatnak, e forma maga is, a tartalmat igyekeztén emelni, nemesebb, elevenebb s költőibb lett. A régi négyes versszaknak a párosan rímelt sorokkal (alexandrinnak nevezték, bár trochæusos lejtéssel bírt) kitolatása is nem kevésbé mozdította elő e nemesedést: mert az előadás általa több tömötséget és egyszersmind könnyűséget nyert. A szépirodalmi próza végre, mely Haller Lászlónál rázta le először a kathedrai stílt, Báróczynál már egészen új szépségben, s a társas nyelv, akkor váratlan könnyűséggel és símasággal párosúlva, jelent meg. Az ezen felekezetet legközelebb felváltott classicaik ismét új iránynyal gazdagította költészetünket, nevelvén benne a magyar szellemmel rokonabb hajlamot a nagy, az ünnepeles, a fenséges iránt, mi a dictionak emelkedettségét, a sajátatlan kifejezéssel új elevenséget, s a szókötésnek bátrabb mozgást ada, míg a classicaik példák által a rhythmusra felhítt nagyobb gond a verselésnek több zengzetességet kölcsönzött; s ez úton a poetai nyelvnek a prózáétól elválása lényegesen előmozdított. Classicusok alakhú fordításai, s némely eredeti művek által az epos, az elegia, az óda kezde behonosodni, sőt a már most vajudó új iskola is ez úton vitte át a rhythmust az előkelőleg maga által megalkotott dala-ra. Meglepő haladás, nagy nyereségek, nem több mint kereken tizenöt év alatt! Még is a nyelv *egészben* még szegény vala, nem csak elvont fogalmak, hanem lelki állapotok, társas eszmék és viszonyok szabatos kifejezésére, s a társalgási formákban; ügyetlen vala még a szellem, a szeszély játékaira; egyszínű minden téren; hosszú szók, körülményes phrasisok által ne-

hézkes, elegancia és kényesség nélküli; azonkívül grammatikai ingadozással teli, vegyítke minden szójárásoknak; s az irály áradozó, numerustalan, szövevényes mondatokkal terhelt: ellenkezőleg a XVII. század nagy példáival, melyek magok is, *az újkori világirodalom szellemében megújítandó magyar literatúrának* elégséges eszközöket nem szolgáltatának.

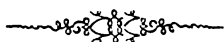
Nagy idők meghozzák, azaz kifejtik, nagy embereiket és nagy költőiket, s ezek megteremtik, vagy azzá alkotják át a nyelvet is, a minnek lennie kell, hogy a költészet, minden nemben, virágozhassék. A mi tizennyolcadik századunk nem volt nagy. Láttuk mint kelle vesződnie, hogy nemzeti háztartásában, a tabula rasa felett, kellőleg megújuljon, hogy legbecsesb vagyónát, nyelve írmagját, újra kikelesse, hogy azt gyümölcsözhető fává nevelhesse. A mily fontos vala tehát a nemzet életére nézve e század, mert ebben vetette meg alapját egy új műveltségi életszakának: egy nagy, vagy csak eredeti költészet támadásának még is nem kedvezett. Ragyogó, vagy legalább a nemzetet közvetlenül érintő, s azt az utolsó ízig átható nagy események nem költék fel a költői szükségét; e mellett a nemzeti társaság széthulladozó tagjai nemzet-töredékeket, legjobb esetben egy új összeforradás elemeit, mutatának fel: ily időnek pedig nem lehet hősköltője, ki közös nemzeti érdekek felett a közös nemzeti érzés kifejezője, a nemzet szívének szája legyen. Nem vala tömeges nemzeti élet s nemzeti közönség: e nélkül viszont nem lehet drámai költője. Nem vala nemzeti társas, név szerint városi, élet: csodálhatjuk-e hogy nem volt vígjátéka, regénye? Sőt nem lehetett. Ezen formái a költészetnek költői — actív vagy receptív — életet tesznek fel: nálunk csak egy fajnak vala fenn lehetősége: a *lyrainak*; annak, mi a magasban hangolt kedélyt megragadja, eltölti, alanyi és

egyéni nyilatkozása. A lyrai költőt belső szükség űzi: énekel, mint a fülemile, nem hogy hallgassák, hanem hogy kebelén tágítson, s nem csak midőn saját szíve ügyei, hanem midőn a világi is megszólaltatják. Így lön, hogy Kazinczy is, élete költői szakában, gazdag és szép ifjúságában, dalokat írt, s nem tartotta fen; hogy Berzsenyi lángelméje tetőzött már, s műveit még az íróasztal fiókja rejtette el. Nem ily idők költőiről áll ama goethei jelszó:

Dichter lieben nicht zu schweigen:
Wollen sich der Menge zeigen.

Ily idők, melyek az együtt-érzésre az élet által felébresztve még nincsenek, nem fellépésre, hanem épen tartalékra bírják a költőt. A valódi mély lélekben e külső tartalékot neveli még a művészetnek, mint a szentek szentélyének tisztelete, melybe gyümölcsseit lerakni fél: s e kettős okkal találkozunk, midőn Kazinczy költői pályája első korszakát vesszük vizsgálat alá, melyben sokat írt, keveset bocsátott ki kezéből; de e kevéssel mint hatott, azt a következő fejezetek fogják kifejteni.

NEGYEDIK FEJEZET.

Kazinczy ifjúkori költészete annyira egy az ő akkori életével és élményeivel, hogy annak méltatására csak ezek ismerete után juthatunk el. Ő ez időszakban, midőn magyar lyra még nem létezett, midőn ennek formái még fel nem voltak találva, nem gondolt arra, hogy az irodalomnak lyrai dolgozatokat adjon; s a kor annyira el volt azon gondolatban fogúlva, hogy az irodalmat más nemzetek virágainak áttületesével lehet legsikeresebben virágoztatni, s földét saját termékek előhozására elkészíteni, hogy kevesen és ritkán kísérlek meg saját szárnyaikat, s így a bennök nyugvó erő öntudatára sem jutottak el. Kazinczy előkelőleg lyrai természet volt: nagy fogadékonysága, mozgékony kedülete, visszahatási rugékonysága, eleven képzelme s kedélyének magasb hangultsága, mely a természet, szellem s érzés világa szépségeit elevenebben érezte, és saját lelke tükrében nemesítve fokozta: költőivé tette életét s ennek minden nyilatkozásait. A miket ő ez időben az irodalom számára dolgoztatott, Anakreon, Horác, némely német költők után, s a miből csak keveset ismertünk, mert kényes ízlése sokszor tűzhalálra ítélte kísérleteit, csak is irodalmi gyakorlatnak tekinthetők.

Az ő saját költői felbuzdulásainak nyilatkozatait, melyeket az élet fakasztott belőle, úgy tekintette, mint a mi csak azoknak szól, kikhez intéztettek, vagy ön szíve könnyítésére voltak leírva, könnyeden, rögtönözve, az ő ítélete szerint fenntartásra nem méltón: holott azon kevés, mi ezekből a megsemmisítést elkerülte, s vagy simítatlanul levelekben maradt fen, vagy kivételkép simítva egy és más gyűjteményébe általa felvétellett, nem csak életrajzi, hanem irodalmi tekintetben is fájlalnunk hagyják, hogy mindenét nem bírjuk. E kevésre annál inkább kell életírásában visszatekintetünk, mert az egytől-egyig szíve ügyeivel függ össze; s így e helyt, hol költészete akkori történetét adjuk, tulajdonkép szíve történetét kell folytatnunk.

Was ich irrite, was ich strebte,
Was ich litt und was ich lebte,
Sind hier Blumen ~~was~~ im Strauss:

mondhatta volna ő is Goethével.

1785-ben két széplelkű testvér szeretetétől láttuk őt elfogva; s ha semmi, e viszonyra vonatkozó költői vallomása nem maradt reánk, azt hihetőleg azon tekintetnek kell berónunk, melyet e két leány iránt akkor is megőrzött hí ragaszkodása látszhatott kívánni, midőn mindketten immár férjeikhez voltak csatolva. A következő évben egy előttünk ismeretlen leány bírta szerelmét, mely László öcscsével folytatott levelezésében Cenci nevet visel. Óhajtvá várja a tavaszt, mely a kedvest is kicsalja, azt kéri hevítse őt szerelemre iránta:

A szép Kikelet
Úzi a telet,
S zúzos fergetegét,
Bolyongó fellegét
Lágy lehelleti
Messze kergeti.

. . . . .

Ó szép Kikelet!
 Verd el a telet,
 S ha Cenci ide jő,
 Szerelmet ébresztő
 Lehelleteddel
 Szívét lágyítsd el¹¹⁾.

Meglett; s úgy látszik, húzamosabban állt e viszony, mint könnyen fellobbanó költőnkél szokott, mert csak 1787-nek 88-ra kelő telén van nyoma összezördüléseknek. Öcscse, vonatkozással ama dalra, melyből ezimént egy pár szakot írtunk ki, ismét a tavasszal biztatja (mart. 6. 1788); azonban a vég szakadás már közel volt, mi Kazinczyt a szokottnál komolyabban hangolta. T. i. egy héttel utóbb (mart. 14. 1788) írja a józan László: „Te, amice, veszem észre, Cenci miatt nem igen jól vagy disponálva. A múlt levelemben tréfáltam volt: *A szép Kikelet Ūzi a telet* ect... de most egy kicsint philosophice! Nyúgodt szívvel nézzed te is, kérélek, a *Cencivel való változást*, és állhatatosan hidd el, hogy ez a változás soha károdra nem lesz. Bester, folytatja rossz németiséggel a katonaeletben e nyelvhez szokni kezdő tisztcske, du bist nicht zur Flüchtigkeit, und ich versichere dir, dass du mit einer Flüchtigen nie bedienet seyn würdest, und wenn sie die Schætze des Krösus hætte.“ A szakadás azalatt csakugyan bekövetkezett, s Kazinczyt oly kínokkal látogatta meg, melyekről Döme Károlyhoz az 1790. év első napján írt szép epistolionában is még így emlékezik:

Megcsalt az Állok (t. i. Amor) engem is; pedig
 Én nem kerültem a rabláncokat,
 A melyeket rám fűze Cencije;
*S mind azt szenvedtem, a mit Bácsmegyeim
 Inséges örvényében szenvedé;*

öcscse előtt azonban folyton hallgatott, amiért ez, hihetőleg a hosszú hallgatás által figyelmessé léve, még azon évi dec. 27. is kérdezi: „A Cenci mit csinál?“, s hogy valamely

házasfrigy megkötésére intse, miszerint élete tartósan meg-
alakúljon, mintegy futólag tudakozza: „A fársáng nem ho-
zott-e még a fejedbe valami házasulandó gondolatot?“ De a seb
azalatt már be vala gyógyúlva, s új érdekek tölték el szívét.
Említém már ez elbeszélés folyamában Szerencsy-Radvánsz-
ky Terézt, kinél s kivel s a Kácsándy testvérekkel már
előbb annyi szép órát tölte el, s kivel, mióta őt (1784.
junius 12.) ismeré¹²⁾, a legszorosb lelki barátságban éle.
Feljöve ez, épen azon időben, melyről itt szólok, Kassára,
magával hozva serdülő ifjuságú szép hűgát, Polyxén t.
April 17. 1788. volt hogy ezt először látá, s hogy ez szívét
új gyúladásba hozta. Egy gyönyörű hetet tölte a két ked-
ves testvérrel¹³⁾, s bele szövetségbe Polyxén is azon szép lelki
szövetségbe, mely, költőnk s e két testvér részéről, a sors
minden viszontagságait túl vala élendő.

Más nemű, s nem veszedelem nélküli, volt azon viszony,
melybe az év vége felé fonódott. Költőnk rokona, abaúji
szolgabíró Bárczay Ferenc, egy szellemes nőt hoz a házához.
Jenny szerette férjét, de szíve megoszlott közte s férjének
szép és hódító barátja közt! E kényes, s habár nem vétkes,
de jogtalan frigy emlékezetét látjuk költőnk által még har-
mincöt évvel utóbb egy szép ritornellben megújíttatni:

Új lánc.

Ő más szeret, más én is, s lángolással
Mind ő, mind én. De Ámor ránk mosolyga,
S a két szerelmezt összefűzte egymással.

Jött, ment, meg jött; elsárgúla, elpirúla.
Merjek, ne merjek? kérdezém magamtól,
S ajak, kebel, szív egytívé szorúla.

Én Ánikóért, ég ő Bandijáért.
Küzdünk, de ő ki küzdjön Ámor ellen?
S búgdosgatunk, s ki tudja mint s miért?¹⁴⁾

Úgy látszik, a K. Ferenc családja nem nézé e viszonyt oly költői szemmel, mint ő, s Kazinczy László egyik leveléből azt olvashatjuk ki, hogy a szerelmes jónak látta magát húga Krajnikné előtt Jenny iránti *testvéri* szeretetével védeni¹⁵⁾; ennek tírű férje azonban, sem most, sem utóbb nem tuda e válrokonságban megnyugodni; s a Goethe Sztellájának példája sem lehete igen alkalmas szíve békéjét helyre állítani, melyet Kazinczy, még öt évvel utóbb is, így ajánlott neki:

A Jenny barátjának, és az anyémnek.

„Még mindég sírsz, még mindég hullnak
 Kebledbe néma könnyeid:
 Vedd ezt barátom, s megtágnak
 Egy kis korig gyötrelmeid.“¹⁶⁾

Kazinczy ugyan igyekezett szenvedelmét legyőzni, s a maga és mások nyugalma biztosítására új benyomásoknak tárta ki szívét, sőt, úgy látszik, most először gondolkodott komolyan valamely házassági frigyéről is. Közeledék ismét Rozgonyi Erzsikehez, kiből ugyan ép azon vidám, lelkes, melegsívű leánykát találta fel, kit kilenc év előtt oly hevesen szeretett, de a hervadozó hölgy nem vala többé képes a régi lángot megújítani szívében. Nem sokára azonban új tárgyat lele szerelmének. László öccse legalább, szerelmeinek rendes biztosa, már april 20. (1789) ezt válaszolhatá neki: „Kassáról a múlt holnapnak a végén frott leveledből látom újra, hogy igen égsz“, s mérsékletre intvén őt, „be igen fognék örülni, folytatja, ha kevés idő múlva az Asszonytól“ (az Úr, az Asszony alatt katexochen az atyát, anyát értették) „a te jövendőbeli feleségedről oly dicséreteket olvashatok, mint a tegnap vett levélben a Klári uráról“ (testvérök Krajniknééről van szó). A László levelei azt sejtetik, hogy ez új hajlam tárgya kedvéért látogatá meg a bekövetkezett télen

(1789. november 8—15.) Bécsset. Öcscse legalább így faggatja őt azon évi november 28: „De Bécsben, mondd meg, mit csináltál? Irtózom én ettől a Babylontól... Ha te csak a *dulcét* kerested, menthetetlen vagy: ha *utile* is volt utadba, viel Glück! talám talám a Mimi is okot adott a hosszú úthoz?” Feljegyzések hiányában nem tudjuk, csak sejthetjük, hogy Mimi oly ház gyermeke volt, mely a telet a birodalmi fővárosban tölti vala; s László leveleiből — melyek e tárgyban egyetlen, és nagyon töredékes kútfőim, s melyek csak sűrű fátylon át engednek a Ferenc elvesztett levelei tartalmába betekintennem — úgy látszik, Ferenc ott csakugyan házassági tervekkel járt. Január 9-kén (1790) már így hangzik László levele: „Az elkezdett dologhoz sok szerencsét! Tudósításodat várom;” január 22-kén újra: „Te eddig Bécsből levelet kaptál, és talám már a harmadik égbe vagy szent Pállal? Én sok szerencsét kívánok, s tudósításodat óhajtván várom!” És megint (február 12.): „Már ismét egész örökkévalóság, a miolta leveledet nem vettem: ebből vélem hogy dolgozol jól foly, mert egyébiránt régen panaszkodnál. So in der Wonne der Zufriedenheit wirst du mit Ideen von goldenen Bergen dahin leben! Az első punctum igaz; de az is igaz, hogy az olyanformán szerelmesek, mint te, szerelmökről örömet irkálnak, csak azt nem tudom, ob sie es auch nach geschehener Sache thun. Itt az egész politicus világ teli van magyar történetekkel; a hova megyek, mindenütt tudakozzák: mit hallok? a melyre csak nem felelhetem, hogy *Mimin* kívül semmit!” Sőt június 6-kán is: „Mennyire mentél a téli szerelmedben? vagy talám már ennek is vége van?” E sürgetéseknek Kazinczy, úgy tetszik, makacs hallgatást szegzett ellent, bár öcscse bele nem fáradt legalább melleleg érinteni e viszonyt; s midőn Ferenc a nyár elején Regmecre telepedett által: „Kassán, úgy tartom,

jobb — írja neki septemb. 20. — hiszen Regmecen nincs semmi Mimi!“ Annyi bizonyos, hogy e lánc is megszakadt, még pedig a leány visszavonulása folytán. Kazinczy, mint rendszerint ily krisisek után, dalba öntve érzését tágtott fájdalmán (január 1791.):

Égtem érted s te szerettél,
Még én égek, nem te már :
Ah, te már meghidegedtél,
Szád, szemed tagadja bár.
S én itt magamba borúlva
Nevedet sohajtgom,
Elbusúlva, elfásúlva
Veszteségem síratom.

Elenyésztek életemnek
Tündér istenálmai !
De ne rettegj, mély sebemnek
Nem terhelnek vádjai.
Légy te boldog : könnyebbedve
Tűröm én majd estemet,
S ezt sohajtom kevélykedve :
Egykor Minnyi szeretett !¹⁷⁾

És így a harmadik édes viszonyt látjuk nem Kazinczy által felbontva ; de vajon nem Kazinczy hibájából-e? Annyi áll, hogy a szép iránt mindig nyílt és érzékeny keble nagy hévvel ragadtatott oly szívekhez, melyek felsőbb hangoltságok által az övéhez rokonok valának ; de minden örök frígytól visszarezzent, mely kényszerével és korlátaival szíve s elméje lendületét költői magasságából a közlét vonalára volt levonandó? másfelül érzékenysége, ha különböző mértékben is, gyakran több „széplelkek“ közt is megvaloszolva. S ki tudja már most, adatok hiányában, szeszélyei vagy magát korlátolni nem tudó fogékonysága, vagy makacs hallgatás okozá-e egy vagy más esetben a más rész visszavonulását? mely egyébben, mint bár a legédesb rajongásban, keresé a szeretetre legméltóbb férfiú szerelmének is

vég célját. László testvére nem színt meg őt sürgetni, hogy szíve ügyében döntő lépést tegyen, s azzal jövőjét elhatározza. „A te karaktered in puncto amoris még előttem titok — írja hozzá még 1789. elején —. Én téged, még pedig igen méltán, a *gesetze* közé számlállok, és éppen azért nem tudom megmagyarázni, miért vagy az említett punctumban olyan változó?... A *lüftigektől* természeted abba különbözik, hogy azoknál az utolsó objectum által az előbbeni egészen eltöröltetnek: aber du bleibst Deinen immer treu, és csak egy kis distinctiót keresel, mint a többek között a Klári“ (testvérök) „levelében Jeanette“ (Jenny, kiről szólunk) „íránt, a ki felől azt írod, hogy olyan barátja vagy, mintha testvére volnál: Ez egészen igaz-e? will nicht untersuchen... A mint már néked odahaza mondtam, igen nagy obstaculumod néked ebben a részben a félnétség.“ Félnétségnek nézé tehát László amaz idegenkedést a házasságtól, mely, bár néhányszor színedezni látszott is — mint épen e levél korában — csakhamar ismét érvényre vergődött; s tán épen satyrusi mosolylyal írta le öcsce, kételkedését azon „testvéri“ szeretetben, mely miatt Ferenc magát, mint látjuk, Klári húga irányában, kétségkívül ez által tett szemrehányások ellen, védelmezé. Az érzések e nemét nem ismerő hadfinak megbocsáthatjuk e kételkedést; nem úgy Kazinczynak eme viszonyt, és azért nem, mert az, ártatlansága dacára, egy harmadiknak nyugalalmát feldúlta; a többiben az az eszményi szeretet, mely őt mind azon nőkhöz, egész életén át, csatolta, kik nem csak szerelmét, hanem tiszteletét is bírták; s azon hű ragaszkodás, melylyel az övéikhez is viseltetni meg nem színt: valamint egyfelül költői s erkölcsi emelkedettségének tanúi, úgy másfelül talán momentumai valának azon időben a házasságtól tartózkodásának. Neki ily, minden érdektől tiszta, magasztos szellemi szövetség azon csendes

boldogságot adá, melyet, a szerelem nyugtalanságai s igényei nélkül, újra meg újra ki kelle ugyan érdemelnie; de még is biztos birtokát képezé oly léleknek, mely nem azzal vívá ki azt, a mit adott, hanem azzal a mi volt. S ezeket költőnknek magyarázatára inkább, mint védelmére.

Igaza volt Kazinczy Lászlónak: Ferenc hű maradt lélekben azokhoz, kik szerelmét egyszer bírták. Láttuk azon fájó resignátiót, melylyel Mimitől megvált. De csekély vala rá nézve azon vigasz, melyet Mimi *egykori szerelmének* tudata neki nyújthatott. És Miminek *oka* is lehetett tőle szerelmét megvonni; és Cencinek nem? Úgy látszik legalább a következő költeményből, mely a reál alapot igen is érezhetőleg tünteti által. Ha a Mimi kezével nem biztathatá magát többé, ha Cenci tán másé volt is már, mint azt feljebb a Kazinczy László leveléből gyanítani szabad, s szerelmére egyiknek sem tarthata igényt — hiszen veszteségei pótolva voltak már azon időben, melyben e dal készült — de bocsánatjokat, szívöket, azaz szeretetöket óhajtotta bírni, hogy kebelének ez a sebe is behegedjen. A tavasz közeledése nyújtott alkalmat a kiengesztelő közeledésre. Egy rózsa volt a követ, s az esdeklő szózat így hangzott:

Minnyihez, a tavasz első zsengejével.

Minnyim, legelső rózsájától
 Erted fosztám meg a tavaszt;
 Vedd szíved hív imádójától,
 Vedd, kérlek, forró csókkal azt!

Vedd, Minnyi, vedd; s lásd, mint hullattam
 Harmat gyanánt rá könnyemet,
 Hogy sorsom által eltiltattam
 Elődbe tenni szívemet;

S panaszlani, hogy bánatimnak
 Most csak az ád vigasztalást

Hogy megjelenvén álmainak
Esküdsz, hogy *így* nem kedvelsz mást.

Nézd mint serkenget új örömré
Mindent a nyájas kikelet:
Nem engem, Minnyi! én örökre
Szívemben hordom a telet.

S belőle búmnak mérges ívét
Mind addig ki sem vonhatom,
Míg *szívedet* — s a *Cenci szívt* —
A magaménak mondhatom¹⁸⁾.

Mondám, hogy Kazinczy Minnyi elvesztése után sem maradt pótolék nélkül. Bár Siegwartot fordította, és Bácsmegyeit: szíve egészségesebb volt hogysesz ama beteges érzékenységben sínlődjék, mely vagy gyengeségből nem bír erőt venni a veszteség érzésén, vagy tetszik magának keserve táplálásában. Neki szeretet, szerelem, s a kettőnek azon hánykódásai, melyek a szívet örök mozgásban és kűzdesben tartják, életszükség valának. „Vallj igazat“ — írja Vitéz Imrének, midőn ez az ő Gessner-féle idylljei által az irói pályára vonzatva (1789. aug.) Duschból fordított regényét („Tiszta és nemes szeretet ereje“) neki ajánlá — „vallj igazat: a Gessner fordítóját nézted-e bennem, a ki, a mint írod, a literátori pályának futására gyúlasztott? vagy talán a nemesebb szerelem ismeretes apologistáját? Én az utóbbikat gondolom, mert azt óhajtom. Akármint mosolyogjanak rajtam azok a tisztas uraságok és matrónák, a kik a szerelmet megért korok méltósága alatt való erőtlenségnek lenni állítják, én megvallani nem átalom, hogy erőtlenségekből öszveszött élettünknek minden erőtlenségei között ezt tartom a legédeesebbnek, legboldogtóbbnak. — Már beléptem férfúii esztendeimbe, már érzem a köz tekintet után törekedés indúlatosabb ösztönét, s szemeim — hogy itt is a Klopstock szávaival éljek — az elhíresedésért folyt könnyeket már esme-

rik: de még sincsen semmi, a mit nemesebb tetteimnek jutalmául az égtől inkább kérjek, mint azt a szerelmet, a mely eped, kívánczik, sír, rettegve remélni, kívánságait beteljesedve, még pedig gyakorta véletlenül beteljesedve látja, s hogy boldogságának birtokát annál állandóbbá tehesse, bennünket a legnemesebb tetteknek elkövetésekre tüzel, s a legédesebb nyughatatlanságban, a legédesebb kínok között forgat. Ez az édes érzés késért engemet a sír széléig, honnan Viczaym csak kevéssel ezelőtt ragadott ki; s ez fog, reménlem, addig a sírszélre is késérni, a hol nem lesz Viczaym, hogy kiragadjon! Azokat a boldogtalanokat, a kik azt soha sem esmérték, vagy profanálták, szívesen szánom. Nem érzik ők mely megbecsülhetetlen szerencse *csalódhatni!* nem érzették soha, mennyivel kedvesebb a tavaszi alkonyodás homálya a nyári verőfénynél; de azokat a Faunusokat, a kik erre kevélyen néznek alá, utálom; és ha hozzájuk férhetek, bakképekről lekapom az álorcát, hogy lássa minden, a ki nem mások szemével lát, mint áldoznak azok titkon Páphusban, a kik a cytherei istenasszony oltára mellett megjelenni szégyenlenek¹⁹⁾. Hosszasban is szólaltatám itt Kazinczyt, mert egész szív-philosophiáját feltárja a jellemzetes levél, mely, mellesleg, egyszersmind az utóbb oly magas tökélyre emelkedett levélszerzőnek már akkori tartalmas szellemességét, ömletg könnyűségét, s prózája elevenségét és csínját állítja elénkbe. Neki tehát a szerelem nem ama kispolgári, becsületes ugyan, de egyedül a konyhában és gyermekszobában célját feltaláló, házi kenyér vala; hanem költészet, s maga a szellem élete, mely rettegve annak a házasságról által institúcióvá józanodásától, mint szabad ajándékát szép érzésű, rokon kebleknek minél tovább kívánta élvezni. S bár véralkata folytán ő szerelme tárgyait gyakorta változtatá, végig kísérendők őt hosszú életén úgy fogunk meg-

győződni, hogy szerelme valóban isteni eredetű volt. Még kesergett Minnyi után, s már boldogúl, boldogabbúl mint valaha, csüggött szíve ama dicső hölgyen, kit futtában már két ízben nevezttünk.

Szerencsy, zemplényi birtokos, 1783-ki őszszel vette el Radvánszky Teréz t, kibena szellem és kedély adományai ritka szép frígyben egyesültek. A hol megjelent, megnyerte a szíveket, bár nyájassága a kacérságtól oly messze volt, mint ég a földtől, s vonzó, de nem bátorító. Szerencsy még is minden tekintet sértette, mely hitvesére szállt, s indulatos szerelme a féltékenység minden kínjaival gyötrötte magát s a leghívőbb nőt. Kazinczy a következő évi jun. 12. látta először barátja hitvesét, s mely benyomást teve az reá, mutatja, hogy e napot feljegyzé, s minden évben hű emlékezettel megüllötte. Teréz szereté őt úgy, mint angyalok szeretnének. Második ünneppé 1785. decembérének 27-ke lön, mely nap Bárcán egy szánkázás alkalmával Teréz Kazinczy-nak juta társúl, s a csók, mely a szokáshoz képest lovagját megillette, tiszta volt minden kívánságtól; de a baráti kötelek minden találkozásnál s együttlétekbekben szorosb lön, s kárpótlá e nőt azon ezer apró, de folytonosságukkal emésztő szenvedésekért, melyekkel férje a túró nőt gyötrötte. Végre Szerencsy, legszebb korában menthetetlenül megbetegedvén, ígérétét vevé nevének, hogy kezével útána nem boldogít senkit; ha igen: — Kazinczy legyen ez, a kin kívül a síron túl is minden mástól irígylé. Teréz megtartotta ígérétét. Kazinczy őt (naplója szerint) 1790. oct. 12. látá először özvegyen. A két rokon szív most már nyíltan és szabadon folytathatá, árnyéka nélkül is a gáncsnak, azon benső barátságot, mely első találkozások óta köztök fennállá, mely koronként szerelmi lobbót vete, s mely Kazinczyban ama, nála csak ritkán és futólag felmerült szándékot, háztűzet al-

kotni magának, végre is megérlelte. Mert kétségkívül e viszonyra vonatkozik a Pálya (III-dik, kiadatlan dolgozata VI. szakának) 1792. június alatti e vallomása: „Az én vágyam akkor a falusi csendes élet volt egy szerencsés házasságban.“ De, bár a bájos nő meleg szeretettel fogadá az általa titkon viszonzott érzést, még is folyton oly tartalékokat fejt ki irányában, melylyel minden külső kapcsolatot egyelőre távol tartá, s azon nemét táplálá imádjában a tiszteletnek, mely maga s önkényét szab magának mértéket és határt. Neki t. i. édesb volt Kazinczy szent barátságának biztos birtoka, mint szerelme, mely megeléjén célját, e magasságon magát sokáig fen nem tudá tartani; s féltés nélkül és nyugalomban nézé lángolásait, akár barátneí, akár ön kedves testvére voltak azok tárgyai: tudva, hogy mind ezek elmúlnak, s hogy csak ő nem vesztheti el őt soha. „Halandóban — írja Kazinczy, jóval utóbb, mart. 4. 1794. Kis Jánosnak — még én nem találtam több méltóságot mint Radvánszky Terézben. Ez a fiatal özvegy bálványa mindnyájunknak Kassán. Sírva ment el a minap karjaink között. Én csak tisztelője, csak barátja vagyok, nincs is senki, a ki több volna ennél“. E takargató szavak, melyek egy, Kist illető közléshez bevezetésűl szolgálnak, elég érthetők volnának, ha többet nem tudnánk is e szellemi szép viszonyról. Az említett alkalommal elutazván, Kazinczynek eszébe jut Kleist éneke az eltávozott Lalage után; mely, híven tolmácsolván érzéseit, az, első fájdalma hevében, így ömlött ki tollából:

Elment Teréz! oda van nyúgodalmam!
 Nagy hézag zár el tőle engemet.
 Jer, hűs Zephyr, jer enyhítsd aggodalmam,
 S szárazsd fel könnyemet.

Elment! Elment! Ó csermely, mondjad néki
 Hogy érte vész virágink bíbora,

Hogy hervadnak a szép táj ékességi,
S haldoklik pásztora.

Mely völgyre száll pillantásából új dísz?
Hol tölti el a völgyet szép dala?
Hol lépeget kis lába? mely boldog víz
Lesz szebbé általa?

Egy rám-nézést, egy gyenge kézszerítást,
Egy csókot ah! mint tegnap is adott,
Engedj nekem ez egyszer, s ölj meg bízvást,
Vad Sors! ha akarod.

Így éneklé Kazinczy a hegyeknek
Kisírt szemmel, hogy elhagyá Teréz!
Érzték ők gyötrelemit, s így feleltek:
„Ne sírj: *szeret Teréz!*“²⁰).

A dal Teréz után küldetett, s „Teréz édesen vala meglepve“. — És múltak évek évek után, de Kazinczy szíve nem adott többé helyet új szenvedelemnek; s valamint ő lett neki tanácsadója, segítője, gyámola sokféle bajaiban, milyeket egy férj nélküli birtokos nő nem könnyen kerülhete el: úgy Teréz volt az, ki, midőn barátja, szabadságát veszve, mindent elveszte, munkás szerelmével enyhítette szenvedéseit; utóbb, annak házi boldogsága napjaiban, toldotta örömeit, s ki, minden kedvesei közül az egyetlen, ki őt túlélte, sírja felett a soha nem ingadozott hűség könnyeivel áldozott. De ezekről a magok helyén.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Megismerkedtünk azon Múzával, mely Kazinczynak költészetét alkotá. A *szerelem* volt az, örömei s gyötrelmeivel, mely költői tüzet szította; az volt, mely őt *dalköltővé* avatta oly időben már, midőn költészetünk még csak félve zengette a szív érzéseit. S e dalaival mutatta ki lyrai költészetünknek, saját terét. Említém hogy a megelőző két kor dalköltői, Amade és Faludi, még nem forogtak kézen; de Ányos sem, a francia iskola egyetlen lyricusa; még az öreg Ráday sem, kinek dolgozatai tulajdonkép csak a technikára bírtak fontossággal. Révai énekei, Földi néhány sovány kísérletei, 1787-ben, Horváth Ádám kevés dalai, melyekben a népies hangot oly szerencsésen pendítette meg, úgy Versegly, Szentjóni első dalaik és ódáik 1788-ban kezdtek megjelenni. Ebből állt minden e téren; s ezek is, mint említém, vagy nem léteztek még, vagy nem ismertettek, midőn Kazinczy Ferenc már dolgozgatá dalait, melyekből azok, a miket meg nem semmisített, mutatják, hogy nem csak a lyra legsajátabb kútfejéből, ön érzéseiből merített, hanem korától nem véve semmit is, a dalformát legszerencsésben kezelé. Ezek közül két kis műve érdemel itt különös ki-

tüntetés: híres dala 1788-ból, melyet először a M. Muzeum II. füzeté hozott: *Boldog bolondoskodás* („Bor mellett“ címmel Poet. Munk. 12. l.), mely sokáig *a magyar víg dal példányának tartatott*, s most is azok közt a legszebbek egyike; s 1789-ből első kísérlete egy népies románcnak: „*Keresztes Bálint, kedveséhez Tornai Margithoz a szentföldről* (az Orpheusban; Poet. Munk. 168. l.), mely objectív tartásával, gyöngédsége, édessége, népies hangja és ódon színével költészetünk örök dísze marad²¹).

Megpendítette az óda hangját is.

Sípját, s e koszorút, s még fiatal kora
Díszét, homloka lány fürtjeit, hívetek
Kellem mennyei Háрма!
Néktek nyújtja tulajdonúl.

Ez kezdete egy ódának a *Grátiákhoz*, melyből nem csak görög schema, hanem görög szellem — nyugalom s e plasztikai beszéd — zeng elénkbe. Ez, s egy más: „*Apollóhoz* (szem előtt tartva a *Quid dedicatum poscit Apollinem*)“ 1787., s „*A tanítvány*“, melyben e jelentés sorok fordulnak elő:

. . . a mit az ér szélein . . . . .
: . . . . .
A mit szirtpatakomnak
Vad zajgásiban hallanom
Engedtek kegyesen szent Jelenéseim,
Már-már zengi dalom; *honsomat egykor és*
Lelkes nagy fiait; most
Még csak gyenge szerelmeket. . .

1789-ből; s a „*Tusakodás*“, (mindez megégettétvén az 1809-ki csomóban²²), ismét újra dolgozva), s a nem ez időszakból való „*Hit szava*“, a legmagasb és bevégzettebb, mit költészetünk classica stílusban bír; míg „*Az Esthajnalhoz*“ című 1787-ből (a M. Muzeum I. füze), egészen az akkori né-

met érzeményes lyra szellemében, csak annyiból érdemlé a kor csodálatát, hogy első mutatta, mennyi édességet és dalamosságot adhatni nyelvünkön az Alcæus strópháinak. Mert Kazinczy lyrájának jellemét az ép, egészséges való tette, mely reál alapon nyugodva, élményekből, a kedély tényeiből indul, ezeknek ad költői életet. S ezen maradt meg egy későbbi termékenyebb időszakában is; úgy hogy sonettjei, ritornelljei, s mind annyi dalnál becsesb lyrai epigrammái legtöbbször ma is képesek vagyunk eredetüket valódi élethelyzetekből kimutatni; s e reál irányamenté meg egyelőre azon ritkán mély, de gyakrabban erőtelen, abstract érzelmektől, melyektől a német költészet, Goethe példája dacára, teljesen, egész e napig nem tudott megmenekülni.²³)

Figyelmet érdemelnek, már ez időből is, poetai levelei. Elseje ezeknek *Barótihoz* szól. Miklós öcscse egy estve jó, s ettől, ki akkor professora volt a retorikában, egy hexameterekben írt, irgalmatlanul rossz könyvet hoz hazá. Kazinczy egy epistolionnal küldi vissza barátjának, mely catulli reminiscentiával ugyan, de valódi catulli dévajssággal s szeszélyes ubertással íratott oct. 16. 1776. (Poet. Munk. 171. l.). A legközelebbi (sept. 1789) Pálóci *Horváth Ádámmal* intézve, kísérelve egy új költeményének (a fent említett románéknak), melyet ezen akkor forrón szeretett barátjának küldvén, felhasználja az alkalmat, neki a közönség előtt elmondani bókját, s őt mint a Hunniás és hadi dalok költőjét, magát mint a szelíd érzéseket zengő lyra avatottját, marandó névvel biztatni:

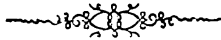
Élni fogunk, kedves Horváthom! Tégedet ádáz
Bellónád hadi kürtre kiált, s már szárnyra repített
Hangjaid a kiterült egeken úgy dörgenek, a mint
A dagadó Balaton, s Hunyadiának mennyköve dörgött:
Engemet hív Eratóm kivirított erdeje békés
Arnyékába vezet, s ottan a holdnak ezüstszín

Fényénél oly búslakodó hangokra tanítgat,
Mint a nyúgoti szél lágy nyögdécslése, midőn az
Illatozó rózsák közt Cencimet alva találja.
Örvendj: élni fogunk! stb. (*Orpheus. I. 19.*).

Nem zengett eladdig, s nem azóta Vörösmartyig, a hexameter festőiebben, s több édességgel, s több gördüllettel! Ezt 1790. év első napján ismét egy epistolion követte *Döme Károlyhoz*, ötös jámbusokban (Helikoni Virágok, 103. l.), melyben, Bácsmegyeijét küldvén meg neki, inti, ovakodjék Ámortól, ki elől (pappá levén) megszökött: ím, ő maga hódolt neki, s még is mennyit szenved általa. A komoly alapon e játsziság, az előadásban francia elevenség, s a képes beszéd elegantiája, ez igénytelen kis művet a maga nemében valódi remekül tüntetik fel: s mind a három levél érezteté e szép forma leendő mesterét.

Ezek mellett némely lyrai utánképzései és szabad fordításai, Götz, Goethe, Metastasio, Klopstock, Anakreonból, édességökkel mindent meghaladtak, mit a kor ismert. Mivészi vetélkedése Virág Benedekkel ama horátiusi *O navis* (I. 14.) visszaadásában (Helik. Vir. 14, 15.) azon felsőbbséget érezteté költői áthatás és technika tekintetében, melylyel a majdan nagy híró ódaköltő felett bírt. Youngi töredéke első adá példáját nyelvünkön az ötös jámbusnak stb. Mind ezek összevéve egy elég szerény füzetet tevének e korban, mert csak azt tette közzé, sőt csak azt tartotta meg, a mi őt, a maga iránt legszigorúbbat, kielégíthető; de e kevés, példányait állítá fel némely költői nemek és formáknak; úgy a költői előadásnak és technikának: s tudjuk mennyit érnek ily vajudó, gyakorlatlan, az ízlés dolgában tájékozatlan, a külsőségek nehézségeivel kétkedve küzdő korban nem a sok, hanem a szerencsés előképek, melyekben a nehézségek könnyű meggyőzése oktat és bátorít egyszersmind;

s tudjuk, hogy Kisfaludy Sándor, tanítványának vallotta magát²⁴), hogy Dayka, hogy Csokonai, művei nemesebb részében, hogy Berzsenyi, majd Kölcsey is, egyenesen Kazinczy (e korbeli) költői iskolájából kerültek ki.

HATODIK FEJEZET.

Az idők azalatt komolyak lettek vala, s inték Kazinczyt is a fellépésre. S a köz rémtülés közepett ily érzékeny szózat-
tal fordula a nemzet meghivatott fiaihoz (1785. aug. 17.):
„Ah messze, igen messze estünk attól a fényességétől a di-
csőségnek, melynek arany hajnalát kevéssel ezelőtt már vi-
radni láttuk. .... *De a sopánkodásnak nincsen semmi haszna.*
Töröljük meg elázott szemeinket, gyűljünk össze a Músák
oltáránál, esküdjünk egyivé, haladjunk elébb azon az úton, a
melyről se csalogatás, se szidalom nem tántoríthat el!“²⁵).

Mint láttuk, még Patakon felgerjeszté Kazinczy figyelmét
Gessner két idyllje; öt évvel utóbb Kassán birtokába jö-
vén e szerző minden munkáinak, némelyeket által próbált
tenni már ekkor magyarra; de arra hogy az öszves idylleket
fordítsa, a Nínon szerelme bírta²⁶); kétségkívül az Eperjesen
élt pásztori órákat lelte visszattükrözve ez eszményileg ár-
tatlan s érzékeny természetfiai szerelmeikben. Hathatott reá
azon nagy tekintet is, melyben e költő azon időben áll, s
nem csak a németeknél — kiknél ő jóval megelőzte volt ama
sentimentális kort, mely, Werther mellett és után a lyrában
és regényben az érzékenység túlságát, a szerelmi rajongást,

az önszemlélő sopánkodást, a kebel és világ közti meghasonlást tette a költészet fő motívumául — hanem egész Europa-szerte. Tudhatnók, ha másunnan nem is, magának Gessnernek Kazinczyhoz 1783. decemb. 24. költ zürichi leveléből, hogy ennek művei a Névától a Tájóig, az olasz félszigettől a Themséig és a Sundig, minden mívelt népek nyelvén olvastattak²⁷⁾. Az európai társaság, e politikai és erkölcsi tespedtségében, árnyékát is elvesztve a polgári szabadságnak és polgári erénynek: azok, kik valami jobb után sovárgottak, mit a körülők levő valóságban föl nem lelhetének, épen oly szívesen menekültek a költészet azon eszményi világába, hol ember és ember egyenlő, hol szeretet és jóság uralkodik, s az erénynek még bece van: mint néhány évtized után a vérfertőben fürdő franciák a Chenier pásztori világában találának enyhületet és reményt. Nem lephet tehát meg azon hír és köz kedvesség, melyben a most már inkábbára csak neve után ismeretes költő álla, s nem, az egész életében a szép természetért s szép lelkek közösségeért ábrándozó Kazinczy szerelme hozzá. Ő annyira bele élte magát, miszerint még sokkal utóbb, a költő özvegyével is folytatott levelezése, valódi Gessner-cultustüntet fel²⁸⁾, nem csak, hanem hogy negyven éven át újra meg újra nem lankadó szeretettel foglalkodott vele. Azonban ez első dolgozásával sem sietett; sőt kezdetben azt egyedül ön öröme és előadási erejének gyakorlására folytatgató. Nyelvünk talán egy téren sem vala annyira fejletlen, mint a szív gyengébb érzései, a természet soknemű bájai rajzolásában, s azon zenei szépség visszaadásában, melyet választott előképének nyelvétől a legszigorúbb ítészet sem tagadhat meg. Ingerlé őt a nehézség, buzdítá a törekvéssel növekedő siker: míg a kevés jók körül eléto lakodó szetlen, türes és salakos verselők, főleg a leoninisták, elszaporodása Gessnert véteté vele elő.

„Jó ideig csak gyönyörködtetésemre folyt elkezdett munkám — írja 1785. augusztus 27. Ráday Gedeonhoz intézett ajánló levelében⁹⁹⁾ — midőn egy részről ugyan a Báróczy dicső példája, de más részről annak a nagy seregnek dühösségén támadott bosszankodásom, a mely megrészegült bacchánsok módjára vette körül a magyar Helikont, felébresztette bennem azt a kívánságot, hogy eddig való mulatságomat haszonra is fordítsam. Serényebb szorgalommal fogtam ekkor kedves énekecskéim magyarázatjokhoz, s nem hagytam semmit próbálatlanul, a mivel gondoltam, hogy fordításomat *az eredetihez hasonlóbba tehessem*, s annak újabb tökéletességet, *csinosságot, correctiót* adhatok“: oly követelmények, mik akkori írói világunkban még ismeretlenek voltak. E versent-futás egy, nem ugyan erőben, de annál inkább lágyságban és kellemben kitünő, íróval fedezte föl előtte nyelvünk ebbeli hiányait. „Gyakori elakadásim tanítottak meg, folytatja, milyen nehéz nyelvünknek a nyugotiakkal való atyafiságtalansága s készületlensége miatt némely részében a poeásnak *szerecsés, hív fordítást* nyújtani: pedig ebben az epochában, midőn nyelvünket *csinosgatni s gazdagítani* még ekkoráig is csak kezdjük, leginkább *ezen* kellene igyekeznünk.“ Elismeré régibb íróink s előzői érdemeit, midőn „magoknak eresztve írnak... Zrínyi és Gyöngyösi atyáink, példái lehetnek, némely fogyatkozás mellett is, milyen édességgel, milyen velősen, milyen pompás méltósággal ír a magyar“: de érzé azt is, hogy azon kört, melyet, hogy a nemzetnek nyakára növő európai irodalmakhoz emelkedhessék, s ezekkel minden téren versenyezessen, mívelni kell, bé nem képes tölteni; mit épen csak fordítási kísérletei közben veve észre, hol „minden sorban elakad a fordító, s kétségeskedik benne, ha az idiotismust áldozza-é fel az energiának, vagy az energiát az idiotismusnak?.. imen van, hogy a fordítás vagy víz-izí, s

elveszti eredeti tüzét; vagy erőltetett, homályos és ízetlen. Az eredeti tisztaság érthetetlen csevegéssé, a præcisio hossz-
szas hideg periphrasissá, változik el; új faragású szók és
szóllások sértegetik a fület; s a jobbakon is idegen íz es-
merszik. Nevezetes hely, mely nem csak nyelvünk szépta-
ni fejletlenségét rajzolja, hanem Kazinczy fogalmának egy
irodalmi nyelv képzéséről genesisét is felmutatja. Meg volt
nagyjában az anyag, melyből Venust vagy Faunust lehe-
képezni, de a művészi ügyesség és íhlet hiányzott, mely a
kész eszközzel a tiszta szépet előállítani bírja. Erre töreke-
dett ő; de bátortalan kézzel: voltak már nyelvújítók, de
azoknak példája visszajeszttő inkább mint követésre ébresz-
ttő: a nyelv törvényei még ki nem valának fejttve, hiányzott
nálók az ízlés, mely még a törvénytelen is meg tudja ked-
veltetni, s ekkép könyveik érthetetlenek lettek, a nélkül hogy
másfelül a szépnak sejtelmét csak ébresztenék is. Irtózott
tehát Kazinczy e purismus ösvényén haladni, s azon eszkö-
zökre szorítkozott, melyeket készen nyújtott a nyelv, nem
vetve meg a behonosútt idegen szókat sem: de csínjával tu-
da bánni ezekkel, és teremtőleg azokkal, az alkalmazás, hely-
heztetés, összefűzés által oly fogalmakat, és képeket, s ezek
árnyéklatait vezetvén az olvasó elibe, melyek eladdig kife-
jezve, éreztetve nem voltak. Innen új vala nyelve, a nélkül
hogy ennek elemei újak voltak volna. Érdekes leszen őt a
nyelvújítás akkori phásisáról magát hallanunk az említett
levélben: „Énnékem úgy látszik, hogy ezek a fogyatkozásai,
s nevezetesen az érthetlensége sok fordításinknak gyakor-
ta az idegen szóknak szükségtelen s nagyobb részént káros
kikerüléséből származik. Erőlködve akarunk mindent ma-
gyar szóval kitenni, s elfelejtjük megfontolni, ha ezen új el-
nevezés által nem vesztté az értelem, az energia, az idiotis-
mus? Én itt filemet s a külső nemzetek példáit választottam

vezéreimnek. Széltében élek mindaddig az idegen szókkal, a hol ki nem kerülhetem, míg helyettek ugyanazon értelmű magyar eredetűt s hangzásút nem találok. Arra úgy se tarthatunk számot, hogy a Scythiából kihozottak közzül, azokat, melyekkel üstökös atyáink nem éltek, kiséperhesstük: valaminthogy más részről attól nem tarthatunk, hogy ezen korcsosságnak szemünkre hányásával a legkevélyebb nemzet is megszégyeníthessen. Elégedjünk meg inkább azzal a dicsőséggel, igazak lévén mind magunk, mind más eránt, hogy nyelvünk anyanyelv“ (eredetit ért), „pompás, méltóságos, velős, hajló, és, a modulációra nézve, maga az az élők között, a mely az olaszszal vetekedhetik“. Még is helytelenül állíttatott ellene, életének s az irodalmi nyelvnek egy sokkal előrehaladottabb szakában, hogy fellépésekor a nyelvújítást ellenezte volna. Sőt a Barcafalvi-Szabó Siegwartja recenziójában, mely 1789. a Magyar Muzeumban állta, nem csak megengedi azt, hanem az új szók alkotása törvényeit is felállítja, csakhogy azok módjával s a magok helyén alkalmaztassanak; s ha idővel messzébb mene, azt a folyamatnak indult fejlődés, a nevedő szitkség, s a közönségnek is többre képesültsége engedé, sőt már követelé. Tehát hűsége, csínra és közértelmességre törekedve dolgozván Gessnerét, azt, mielőtt sajtó alá adná, 1784-ben Báróczynak, a következő évben Rádaynak küldötte meg ítélet és tanácsuk kinyerése végett. Mily lelkesedéssel fogadta Czirjék, Barcsay, s maga Báróczy, az elsőnek leveléből tudjuk³⁰); ilyennel Ráday is, de egyes észrevételek mellett, miket Kazinczy, a mennyire utána járhattam, feltétlenül elfogadott. Csak három évvel utóbb találván kiadót, 1788. májusban jelent meg a könyv, akkor szokatlan csínnal, Kassán, Landerer Mihálynál. Bár ő maga utóbb azt mondja róla Pályájában: „nem sietve, de gyakorlatlan és épen nem biztos

kézzel“; s bár magunknak is be kell vallanunk, hogy 1802-ki átdolgozása azt árnyékba tolja³¹⁾: de nekünk azt korához illik mérnünk. Ez egyszerű, keresetlen, s mégis a köznapin felül emelkedő, nemes, bájos, hajlékony beszéd, a kifejezések szerencsés megválasztása, különösen a festésekben, e kellemes fűzés, muzsikái folyása a nyelvenek, s az egészen előmlő költői szín a legszebben frott könyvvé tevék, bár grammatikai ingadozásoktól s némely tájóságoktól, a kor e saját vétkeitől, az sem ment. Az írói sereg el volt bájolva általa: kevesbbé a nagyobb közönség, mely ez eszményi világhoz még nem vala hozzá édesedve. „Az első Hajós“ s a többi nagyobb darabok tehát még most nyomatlan maradtak; de „Az Éjtszaka“ és „Szemíra és Szemín“, amaz még ez évben a Muzzeumban, ez majdan az Orpheusban, megjelentek.

Annál nagyobb lelkesedést, sőt mondhatni elragadtatást gerjesztettek a következő év tavaszán megjelent „Bácsmegyeinek öszveszedett Levelei. Költött történet.“ Ez, még 1784 előtt, az előszó szerint egy falun töltött kedvetlen novembernek köszöné lételét, hol a szobába záró esős őszi napok munkára szorítván őt, Goethe „Werthere“ helyett, melynek fordítását rég kitűzte volt magának, nem levén ez akkor kezénél, „Adolf Leveleit“, egy azóta rég elhangzott német regényt a Werther családjából, öcsce Dénes unszolására vett munkába. „Vizsgálóba vettem a költeményt, — így hangzik az emlékezetes előszó egy helye — az elrendelést, a színadást (mert én, valamint egyéb fordításimban, úgy itt is, egyedül artistának kívánok tekintetni; a ki a táblán nem a sujet-et, hanem a festő munkáját, ecsetjét, s tüzét nézi), s Adolfot a Werther nagy modelje szerint találván, azonnal hozzá fogtam copírozásához, s még abban a hónapban csaknem végéig hajtottam.“ Véletlenül kezébe akada e dolgozat, épen Gessner kijövetelekor³²⁾, s bár, hivatalos

dolgai által gátolva, nem érkezett azt gondosan áttekinteni, könyveink szaporítására, mi akkor jelige lett iróink közt, sajtó alá adta. Jelentes az az előszóba ismét beszótt mentése a használt idegen szók miatt, melyekért, úgymond, „tudom sok iróink literátori eretnekséggel fognak vádolni. Haugyan a Henriást vagy Zayret fordítottam volna, nem éltem volna a héróval s successióval“ (itt Péczeli nyelvtarkítására céloz) „mind azért, mert azt a „bajnok“ vagy „vitéz“ és „örökség“ alkalmasint kiteszi, mind kivált azért, mert a *poesis* fentebb neme, azaz az epopœa és a Melpomene sarus játéka, az egészen el nem készült dísz meg nem szenyvedik. De ellenkezőképpen van a dolog az alacsonyabb rendű írásokkal, s nevezetesen az én románommal. Ebben nem a történetet-költő, hanem maga Bácsmegyei szól, még pedig levelekben és barátjaihoz, kik oly szerencsés nevelést nyervén mint ő maga, barátjoknak idegen ugyan, de a nagy világban mindenek előtt esmeretes szavait értették. Ezeknek megtartása kedves negligéet ad románomnak, s szinte elhitei az olvasót, hogy levelei nem valamely belletristának, hanem magának a megvetett szerelem gyötrelmei közt fetregő Bácsmegyeinek tollából folytak.“ E ffnom megkülönböztetése annak: *mi hol legyen helyén*, fontosabbnak láttatja velünk mainap az előszót, mint a milyennek magát a régényt tarthatjuk: az belső valóság és költészet nélküli gyártmány vala; s az egyedüli, de hálára méltó nyeremény a látzatos pongyolasága mellett gonddal szótt életszerű és folyamatos *társalgási nyelvben* volt. A könyv rendkívüli hatást tett: olvastatott fiatala és öregje által, amazok édes könnyeket hullattak mellette, ezek a nyelv szépségeit lesék, és phraseologiákat dolgozának belőle (így Dayka is), a költők pedig énekre vették Bácsmegyei gyötrelmeit, s magam is, első ifjuságomban még, nem ritkán hallám érzékenyen elénekel-

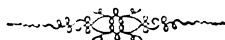
tetni Horváth Ádám e dalát, mely valóban jobbjai közé tartozott:

Szemeimből árvízmódra
Folynak alá könnyeim . . .

míg Csokonai szép versét (Bácsmegyei Leveleire a Lillából) könyv nélkül tudtuk. Kazinczy maga a könyv váratlan szerencséjét annak vala kész tulajdonítani, „hogy a történetet nem hagyta meg anyaföldén, hanem honunkba plántálta által, s az olvasó így melegebben és közelebből érezheté magát megilletve; továbbá az, hogy némely kedves és érzékeny s poetai képű szólamokat hozott be a nyelvbe, melyekkel előtte senki nem éle még nálunk; harmadszor, hogy a szép társaságokban nem idegen szókat nem igyekezett magyar névvel jegyezni meg, a mit mások, s többére igen szerencsétlenül, cselekedtek.“³³). A hőbb keblűek reményt merítettek nyelvünknek egy felderítendő szebb kora iránt. „Áldom én az Úrban nemzetünk Gondviselését — írja hozzá a ribári fürdőből b. Prónay László, 1788. jun. 13., már Gessner Idylliuminak olvasása után — a ki éppen nyelvünknek hanyatlásával azt végső elenyésztésétől ily gyökeres hazafi felébresztésével hatalmasan fenttartja! És ki tudja, nem reménylhetjük-é mi is azon derültebb időket, a melyre most a németek váratlanul virradtak? Hajdan a romaiaktól eltapostatván, a franciáktól soká nyomattatván, nyelvek egyedül az akkor homályban élő bárdusok által tartatott megpihegésében. Most eljőve az idő s az óra, melyben ezen nagyra költ nemzet nyelvének erejét régi poetaiban keresi, sőt találja, s azon fogva véghetetlenül emeli. Erősen el vagyok én arról hitelve, hogy a magyar nyelv végső elmúlásának célja még nem jelent bé!“³⁴).

S követte, vagy megelőzte, volna Bácsmegyeit a még régebben kész *Sieqwart* is, ha Barcafalvi öt annak kiadásá-

val meg nem előzi. Kazinczynál a hős, Szegvári lett, a történet Magyarországra tétetett által, az episodiumok hazai történetünkben vettekkel cseréltettek fel (mi által szaporította a Simai által adott veszedelmes példát), s az egész, saját kifejezése szerint, „az únalomig vitt pityergésektől alkalmasint megtisztogattatott“³⁵). Utóbb megsokallotta azokat, úgy látszik, így is; mert azt írja Pályájában: „Buzdítóim Siegwartomat is kívánák: hogy él ne tántorodhassam, tűzbe löktem a csomót“³⁶).

HETEDIK FEJEZET.

Voltak már íróink ; mióta Ráth Mátyás megindította a hírlap-irodalmat, keletkezett olvasó közönség is: de hiányzott, mi kivált forrongó időkben írók és olvasók fenytékezésére múlhatatlanul szükséges: az irányt adó, eszméket tisztázó, a felmerülő irodalmi kérdéseket megvitató, s ízlést nevelő kritika. Indított vala azt Bessenyei még 1779-ben Holmiában, és Ráth 1780-ban Hírmondójában: de amaz, Bécsből visszavonulása óta teljesen hallgatott, ez a jó szándékaért aratott kedvetlenségek folytán nem sokára szinte elnémult. Jóval utóbb, u. m. 1787 elején alapította Szacsvay Sándor a „Magyar Műsát“, mely, ha forma szerinti bírálatokat nem is, de hozott némely kevés, a széptan körébe vágó fejtegetéseket, mint Horváth Ádámtól a rím, a mérték, Földitől a költői schémák, Bacsányitól és Horváthtól a fordítás elméletére vonatkozó cikkeket; s ezek több új és helyes gondolatokat és nézeteket tartalmaztak, de ál tanokat is, s a verses darabok, melyekkel e hetilap el vala árasztva, még sürgetőbben éreztették egy széptani ítézet szükségét. Egy oly folyóírás eszméje foglalkodtatá tehát Kazinczyt, mely, mint írja „íróinkat rettegni tanítsa, hogy több gondal írjanak, s

olvasóinkat több eszmélettel olvasni, s nem vaktában hinni vagy nem hinni, a mit nekik ez vagy amaz író mond³⁷). 1787. nov. 13. Barótinál van, s felmelegítve beszédökben, elmondá neki szándékát. Ez nagy örömmel vette a hírt, kéré, hogy a mit már e célra gyűjtött, névszerint készen álló előbeszédét láttatná vele, de vétetnék be a társaságba Bacsányi is, ki, Kassán lakván, nem mellőzhető. Fájta Kazinczynak a feltétel: — Bacsányi az vala, ki fiatalága dacára a legtúrhetetlenebb göggel sérte mindenkit, ki magát neki meg nem adá, s Barótival csak azért vala jól, mert ez magát általa meg hagyá nyergeltetni — és Kazinczy kimondá, hogy személyes idegenségekről, midőn a köz ügy forog szóban, emlékezni nem szabad, és Bacsányi darabjait is úgy kész elfogadni, mintha vele barátságban élne. Baróti tüzelé, mire szükség sem vala, írta haladék nélkül Rádaynak, hívná meg társaságokba, s kérne tőle dolgozásokat. Nyílék az ajtó, s Bacsányi jött. Hallván a végzést, három pontot tűz ki: az első negyedben csak a kassai három társ jelenjen meg, Ráday és mások a többiben; minden kérdést a szavazatok többsége döntsön el; a *j* rag hátráljon az *y* előtt. Az utólsóra nézve fen kívánta tartatni Kazinczy kinek-kinek saját meggyőződését: „tudományos dolgok eldöntését nem a voksok többségétől, hanem azok jobbságától akarja felfüggesztve látni“; az első pontban engede, a másodikat igazságosnak látá „hol mindnyájan szóllunk, s mindnyájunk nevében szóllunk.“ Más nap az indítványozó felolvassa előszavát, s az némely változtatásokkal elfogadtatik. Kazinczy néhány napi távollét után visszajő, s Baróti jelenti, hogy Bacsányi az előbeszédet újra dolgozá, kitoldá. „Hiúságom nincs megbántva, monda, egyedül azt jegyzem meg, hogy, ha az előbeszédet nem én, hanem más valaki tette volna fel, és az felolvastatván elfogadtatott volna, én a későbbi vál-

toztatásokat is magával ezzel tétettem volna meg; kivált ha a gondolat is, hogy ily folyóírást adjunk, ezé volt volna.“ Bacsányinak — folytatja a Pálya — minden felelete az vala, hogy kettő több mint egy, a miről nem kételkedtem, és hogy egynek kettő nem tartozik felelettel, a mit nem láttam által.“ Nem sokára olvashatni fogjuk a Kazinczy szabatos, tárgyhoz szóló, és szép kerekdedségű előszavát munkái készülő kiadásában, s azt fogjuk kérdezni: szükséges volt-e Bacsányinak azt, áradozó, oda nem tartozó eruditívval és számos jegyzetekkel terhelt, hosszas „Bévezetéssé“ kiszélesítenie? Kazinczy tűrte, s kiadó után látott. Megindult az eddiginél sűrűbb levelezése Ráday Gedeonnal, kit társúl meghíván, munkák, nyomtató s felügyelés végett megkerese. A tiszteletre méltó öreg, ki sokat tervezett, kezdett, kísérlett életében, de kivitelre a szükséges erélyt nélkülözé: bár maga is rég szándékozék a német „Allg. deutsche Bibliothek“ mintájára egy folyóírást alapítani, szívesen kezett nyújtott ³⁸⁾; meg lőnek általa, bár siker nélkül, kfnálva valamennyi pesti könyvárusok: Landerer, Weingand, Lettner, míg végre Trattner Mátyás vállalá fel közös költséggel, s ekkép megindúla végre a „Magyar Muzeum“ nyomtatása júliusban 1788. Ráday folytonos s közvetlen felügyelése és Földi Jánosnak, ki akkor Pesten épen az orvostudori koszorú elnyerésére készülé, javítnoksága mellett.

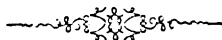
Kazinczy, úgy látszik csak az első negyed szerkesztésébe folyt be: Bacsányi hatalmaskodásai elkedvetleníték: „nem látám, úgymond, magamhoz illőnek ily társaságban állani, s magamat minden lárma, sőt minden búcsú nélkül elvontam. Azután is segélém a kassai Muzeumot dolgozásaimmal, s látván, hogy némely darabjaimat nem okok, hanem kéj veti meg, magam kezdém kiadni Orpheusomat“ ³⁹⁾.

Kazinczy adalékai két könyvbírálatból s költői, ere-

deti és fordított, darabokból állottak. Emezek közt volt a Messziásból négy töredék költői prózában⁴⁰⁾, Young első Éjtszakájának kezdete „szorossan az anglus szerint“ ötös jámbusokban⁴¹⁾, és Gessner Éjtszakája⁴²⁾; a két bírálat tárgya a Gelei József Ifj. Robinzona és Barcafalvi Siegwartja⁴³⁾: mindkettő példánya a méltányos ítészeti hangnak, s teli sok a nyelvbéli előadásra vonatkozó finom és helyes észrevétellel. Figyelmessé teszi őket azon szabatoság fontosságára, melylyel az eredetinek gondolatait visszaadni kell; a szószerinti és idegen zamatú fordulatok, a közéleti aljas kifejezésekkel élés helytelenségére ott, hol azok nem jellemzés okáért állanak: „Az ilyen populáris szóllásokkal való élést *egyáltalában* illetlennek nem tarthatni; sőt inkább a komikus munkákban, a milyen péld. prof. Simai Kristófnak a „Ravaszága,“ tüzet ad és életet az egész munkának: de ki hallgathatja ezeket a Robinzonban, egy tanult és gyermekeinek előmenetelén szorgalmatoskodó atya szájából?“, a beszédnek a körülményekhez alkalmazására (az apte dicere-re): „Robinzon, minden emberi társaságon kívül lakván egynehány esztendőök óta a szigetben, egykor anyja után esdeklik, s így kiált fel: szerelmes drága asszonyanyám! Esmér-e a felhevült, elragadtatott phantasia ilyen haszontalan piperét? nem így kiált-é inkább fel: édes anyám! édes jó anyám!“; a következetlenségekre a képben; a szavak festői elhelyezésére, a jó hangzásra, a pleonasmusokra, és Barcafalvi ellenében a *helytelen* újításokra. Itt négy szabályt állít fel:“ 1. „hogy az újonnan talált szó, azt, a mit jelenteni akar, alkalmasint kinyomja,“ a melyek péld. a szörnyeteg, a viszhang; 2. „hogy bizonyos gyökértől jöj-jön“; 3. „hogy magyar hangzású légyen és a nyelvnek analogiájához alkalmaztassék“; 4. „hogy az ilyenek félénken és igen ritkán hordattassanak elő: *Audacia sumpta pu-*

denter; ide tartozik már az, hogy az olyan dolgokat, a melyek magyar nevezeteket szorossan nem kívánnak, megszkott nevezetek alatt hagyjuk meg.“ Más, u. mond, ha philosophiai, orvosi, physikai, mathematicai munkákban egybe halmazódnak az új szók, s más ha regényben, és közéleti tárgyak körül. — Mind ez intések, melyek részint széptani és grammatikai elveken alapszanak, részint, mint nyelv-újítási negyedik törvénye, a mérsékleté, a korra és olvasókra tekintve a gyakorlati érdeket tartja szem előtt: nem csak a kéz alatti munkákra, hanem az egyetemes akkori irodalomra szóltak; s e korszerűség vívá ki a két birálatnak azon figyelmet és tekintetet, melylyel az országosan fogadtatott. De nektink azon mívelt módot is ki kell emelnünk bennök, mely nem csak a formától erőt, hanem a szerző szép érzésétől melegséget is kölcsönze, s ha utóbb, midőn a kritikát, többen, sokan, s részben avatottan is kezelék, követetik: mennyivel több sikert fogott volna előidézni, a gyógyszer keserű íze nélkül.

NYOLCADIK FEJEZET.

A Bacsányi miatt való elkedvetlenedés jókorán szülte meg egy új, még pedig havi, folyóirat eszméjét Kazinczyban. Már 1789. elején, midőn a Muzeumnak csak második negyede ment sajtó alá, közlé Dr. Földi Jánossal, ki azalatt Szatmárra tette át lakását, az „Orpheus“ előrajzát, melynek címe még akkor „A Literátor“ akara lenni, jelétül, hogy Kazinczy közvetlenül nem annyira a csupán olvasó, hanem, s főbblig, az író közönséget kívánta szem előtt tartani, úgy hívéen, hogy mindenek előtt az írói kart kell képezni, s általa az olvasókat. A fő kérdések, melyek körül leendő társaival szükségesnek tartá az egyetértést, a grammatika, az orthographia, a prozodia, a poetika, a stíl, a műfordítás elvei voltak. Ezek felett élénk levelezést kezdett Dayka, Horváth Ádám, Földi, Szentgyörgyi István, Kovács Ferenc, Endrődy Jánossal: Dayka és Földi rendszeres helyesírást is dolgoztak, ez poetikát, a társak egymás közt is eszméket cseréltek, Szentgyörgyi megijedve a komáromi társaság ízetlen írásmódjától, „a régi“ mellett kívánt maradni — de melyik régi vala az, ha nem a boldog elvtelenség és tarkaság —, Endrődy a leendő tudós társaságot gon-

dolta szabályadó hatalommal felruházandónak, Földinek a Dayka írásmódja „pápista magyarság“ vala, ű az Orpheus társaságát csupa reformátusokból akarta felállítva látni, melyet Kazinczy, minden felekezetekből összealkotva, forma szerinti magán társasággá szerveztetni, s bizonyos alappal elláttatni óhajtott volna, s ez iránt a haza némely előkelő fiaival levelezett is, mint hg Batthányi Lajossal, gr. Széchenyi Ferencsel, kiknek elseje azt viszont az akademia kérdésének eldőléseig vélte elhalasztandónak. Látván tehát Kazinczy a nehézségeket, követve Ráday tanácsát („ne keressen ebben sok segéd társakat, a kik gyakran az igaz szándékot inkább megzavarják, mint segítik“: 1789. decemb. 12.) rögtön belé vágott, Landererrel végzett, s 1790. februárban az első havi fűzet már sajtó alatt volt.

Az Orpheus, mint bévezetése mondja is, középhelyet foglalt a M. Muzeum közt, mely „egyedül a nyelv és poesis csinosításán törekedett mindekkoráig,“ és Péczeli Minden Gyűjteménye közt, melyben „a komáromi társak mindennek adnak helyt, valami csak tárgya a tudhatásnak.“ Előrajza szerint tárgyai: „a józan gondolkozás, az igazabb ízlés és nyelv tökéletesítése, hová leginkább a poesis tartozik, s a magyar történetek“, mely nevezet alatt nem magát a históriát kívánta a kiadó érteni, „hanem mind azt, valami a nemzetnek történeteit, karakterét, gazdagságát, culturáját illeti, s magunkat magunkkal esmérthet.“ Ha e havi iratot — mely részint Kazinczy hivatalos elfoglaltásai és gyakor utai, részint az év fontos eseményei, banderium, országgyűlés, játékszín, majd az ű hivatalvesztése utáni bécsi útja, és végre Landerer képtelen lanyhasága folytán, szinte két év alatt csak a nyolcadik fűzetig haladhatott (az utolsó 1791. sept. jött ki) — ha, mondom, azt korához merjük, t. i. a segédkező írói erők, a tudományos

állás, és fenforgó szükségekhez: azt nem lehet nem fontosnak elismernünk. Kazinczy bátor volt abban oly igazságokat érinteni — a kifejtés a könyvvizsgálat akkori állásában lehetetlen volt volna — melyek, igen is, józan gondolkodás ébresztésére alkalmasak voltak: az igaz felvilágosodást, vallási türelmet, a vallás körüli babona eltávoztatását; a lélek halhatatlansága körüli hit kérdését; közlött ismereteket a törvényhozás politikájából; polgári beszédeket a hazafiúi lélek táplálására; „Utazásai“ban, igénytelen nekrológjaiban jellemvázlatokat, melyeket nem csak a szellemes előadás, hanem az erkölcsi és hazafiúi irány is becsesekké teszzen; a korra, s kezdetben a bekövetkező országgyűlésre kívánván hatni, terjeszti a korona visszajövetelére, a magyar nyelv felvételére megjelent szózatokat, széltiben hintegeti a buzdító eszméket a nyelv terjesztése és művelése ügyében, s megpendíti a magyar színészetnek százados álmából felébredését. A „történeti“ szakban, a mit t. i. ő nevez annak, nem talált egy segítőt sem: de mennyi önismereti eszme-mag van „Utazásai“ban letéve! A grammatikai rovatban meglepetésünkre nem találjuk felvéve, mint várható vala, barátjai leveleit vagy leveleik kivonatait, melyekben, kivált a Földiében, ki akkor a bécsi jutalomra versenyzett, sok életrevaló nézet volt letéve. De Földi rigorista vala a nyelv-tanban: Kazinczynak a jó is csak úgy kellett ha egyszers-mind szép is; rigorista a poetikában, s feddette őt, hogy a mértéktanban az engedékenyebb Rádayval tartott; a fordításban pedig a szoros átfétel vítatója, mely inkább a szót mint a színt tartá szem előtt: ez ellentételek lehettek okai, hogy Kazinczy annak inkább józan verseit, melyektől nem tartott, vette fel, mint józan állításait, melyek neki gyakran alkalmatlanok valának. S így e tért maga tölté be elszórt grammatikai jegyzéseivel, melyek közt azonban voltak, mik

helyes nézetek fejlődésére hatottak. A nyelvet tekintve tehát itt is inkább az egyszerűen szép, nemes, és lelkes stíl példányait, mintsem elméleti fejtegetéseket lehet kiemelni, de melyek annál fontosabbak valának, hogy már nem csak szépirodalmi, hanem tudományos és gyakorlati körben is mozogtak. A többször említett „Utazások“ némely részei a gróf Sztárayné, Baróti, Bacsfányi —, nekrológjaiban a Palásthy, Orczy, több-kevesebb vonással kivitt körrajzaik a legszerencsésebbek mellett megállanak, miket sokkal utóbb Pályájában adott. Elmékedése a lélek halhatatlanságáról francia könnyűséggel és fénynyel kezel a kényes tárgyat. Vitatkozásai pedánság nélküliek, a legszebb tónusban. Csak melleleg oda vetett széptani érintései bővebb kivitt érdekelték volna; itt csak akkor már teljes öntudatra fejlett ízlésének jelzése végett emelem ki: mint nem szereté Bárcán a német kertész zsinórmértékét, Kassán a városház aranyos homlokzatát s fonadékos oszlopaikat, mint ajánlja Lessing meséit, melyek „a magok nemekben és azok előtt, a kik a *simplex nagyot* (a *simplex*nek még nem birtuk nevét, mert fogalmát sem), mely a régi görögök munkáit az újabbakéttől oly igen különbözteti, a haszontalan s gyermeki cifra-ságnál feljebb becsülni tudják, valóságos remek.” Egy enunciátumát a fordítás elvéről csak alkalmilag találunk odavetve. A főcancellár gr. Pálffy Károly francia levelét Péczelihez magyarul is közli úgy, „a mint gondoltam, mondja egy jegyzés, hogy maga írta volna nemzetünknek elsője, ha magyarul írt volna; mert az én szememben az a helyes, okos és igaz fordítás“ (I. 13.): a mit nehezen kívánt szépművekre is értetni azok után, miket feljebb a Bács megyei előszavából az „artistai“ fordításról idéztem. A költői részben végre saját dolgozatain kívül legbecesebbek a Dayka darabjai, s tanulságosak a technikára nézve Ráday számos

adalékai, ki azonfelül jegyzéseiben sok nálunk új és eszméletű ismereteket mondott el. — A Landerer késedelmei, a megtagadott postaképeség, melynél fogva minden füzetet külön kelle árulni, s Kazinczynak már akkor Regmecre visszavonulása, szinte lehetlenné tévék ezen addig leglelkesebb folyóirat folytatását; s így azt a nyolcadik füzettel 1791. végén, bár folytató szándékkal, félben hagyta.

Egy más vállalata kevesbbé volt szerencsés. Főleg a nők kedvéért, a francia és német almanachok módjára, s még 1790-re⁴⁴⁾, szerkeszte egy verses gyűjteményt „Helikoni Virágok“ címe alatt. Az az utóbbi pár évben megjelent költői darabok anthológiája volt inkább, mint új adalékok füzére. Kiadója Weber Komáromban nyomtatá, és nyolcadrétben nem zsebkönyv-alakban, s bár a szokottnál csinosabban, de oly későn fogva belé, hogy célszerűnek látszott azt 1791-re címezni. Mindenek felett e kötetben mutatja lyrai költészetünk, akkori szegénységét. Néhány jeles, több középserű, sőt némi jelentéktelen is, bár a legjobb nevek nem hiányzának benne⁴⁵⁾. Vevője kevés, s Weber az 1792-re kész kéziratot nyomatlanul hagyta⁴⁶⁾.

Mielőtt a bekövetkezett mozgalmas időre mennék által, emlékeznem kell egy betegségről, mely Kazinczyt még be nem töltött harmincadik évében a sír széléig vitte. 1789. május utolsóján Szepesből visszatérván, ideglázba esett. Kassának még most is emlegetett híres és emberszerető orvosa Viczaynak nappali és éjjeli gondjai, a nála virrasztó édesanya ápolásai dacára napról napra enyészék a gyógyulás reménye: június 19-dikén lemondanak életéről végkép, a jó Baróti miséjébe, Kovács István ref. pred., 20-án vasárnap lévén; köz könyörgésébe foglalja őt, Kassa holtának hirdeti, az irodalom emberei szerte az országban mint elhúnytat siratják, s a sebész, ki azon éjjel az utolsó szert,

rendeletből, de meggyőződés nélkül, alkalmazá, midőn reggel újra hivatnék, meglepetve kérdezi: Tehát nem halt meg? A szer hatott: a szerencsés fordulat beállott. A kornak nem egy fanaticusa vala még. A betegnek ismerve volt felvilágosodott, bár erkölcsös, gondolkodása, s vallási türelme, s a tiszteletes úr úgy hívé hogy a haldoklóért így kelle könyörgenie: „Vagyon, Uram, ezen mi gyülekezetünkben egy úri renden lévő betegünk. Ez, Uram, egészséges korában a haszontalan gondolatok szélvesztől hányattatván, Tégedet megismérni nem akart: adjad hogy... most ismerjen meg, és..!“ A superintendens conventben dorgálta meg a túlbuzgót, kinyilatkoztatta hogy ismeri a betegnek egész gondolkozását, s adja isten hogy mindennek annyi reliigiója legyen⁴⁷⁾; Kazinczy pedig jámbor mosolylyal írja Pályájában: „Ífju eróm s a kassai predikátor könyörgése a templomban, megtartott“⁴⁸⁾. De az örvendező levelek s az újjá szülöttet tidvezlő versezetek mutaták, mennyi tiszteletet és reményt kötöttek minden jók, életéhez.

KILENCEDIK FEJEZET.

Orpheus s a quasi-almanach, mint Kazinczy maga nevezi, bévitt bennünket 1791-be, honnan ismét vissza kell térnünk az ezt megelőzőtt évbe. Még mielőtt II. Józsefnek január 28. aláírt halhatatlan rendelete kiadaték, a nemzeti élet minden téren érezte teljes öntudatra ébredtét; sehol nem melegebben mint a katolikus alsó papságnál s a papnöveldékben, melyek közül a pozsonyinak buzgósága historiai jelentéküvé vált. A megyék gyűlésein a magyar nyelv kezdett ismét zengeni, a régi viselet, a felső ajak férfiúi díszével együtt szerte az országban ismét látható lett, a nők is a francia-német öltözetet az ősivel cserélték fel; s Péczeli József emlékezetes buzgósággal és megszűnés nélkül kütődött heti lapjaiban a nemzeti nyelvnek nem egyedül az élő tárgyalások és megyék-közötti közlekedésben, hanem a törvénykezés és hivatalkodás minden nemeiben is a deák helyébe felvételéért, melyet e téren számos megyékkal egyedül azon megmagyarázható aggodalom sürgettetett, hogy ily újítás a régi alkotmányt compromittálhatná. Fokozta a köz lelkesedést a szent koronának a hazába visszaérkezése. Megindító azon jeleneteknek csak emlékezetök is, melyek egy-

mást a bécs-budai úton váltogatták. A Duna két mellékéről egy új népvándorlás tartott a szent ereklye felé, határról határra özsves lakosságok kísérték azt, a nemesség fényes készületű öltözeteiben s paripáin, a papság ornátusban, egyházi zászlók alatt s a szentség elővitelével vezeték a könnyező sokaságot, s Budapest mindenről megfeledkezett: csak arról nem, hogy magyarnak érezze magát. Ez vala igazán a nemzeti föltámadás diadalnapja. Mintha egy mennyei ébresztő nemtő szállt volna le: új szellem terjede el az özsves hazában; a József institútiói egyszerre tetteleg leroskadtak, organumaik szeltében lelépének.

Martius elsején, épen midőn Abaújnak királyi alispánja Fáy Ágoston is letevé kormányát Kassán, a köz gyűlésben felkiált Kazinczy: a császár megholt! s olvassa az újság gyászszorait. Olyan volt akkor hazánkban a közlekedés állapota, hogy a fejdelem halálának híre csak nyolcad napra érkezék a felföld fővárosába; s épen azon percben hozá Kazinczy írnoka neki a gyűlés közben megérkezett postáról a nyomtatványt, mikor azt senki nem várta. „Józsefnek érdemlett dicsérete az — veti ehez Kazinczy, Pályájában, szintoly őszintén mint valóan — a mi lovagszobra kövén áll: „Saluti publicae vixit, non diu, sed totus“. Feláldozá magát nagy ideáinak; a jót szívesebben senki nem akarhatja... Nagy volt, de szerencsétlen“. A nemzeti mozgalom folytatta hatalmas irányát, részleteit a historia beszéli. Abaúj, mint egyéb megyék, banderiumát küldé Budára a korona tiszteleti őrzésére, s Kazinczy, annak tagja, az imént oly csendes fővárost olyannak találta, mint egy győzedelmes hadi tábort. Május 22. álla először őrt a szent küszöb ajtajánál, s itt fogant meg lelkében, s majd az őrszoba asztalán, a királyi vár fedele alatt ír meg Prónay Lászlóhoz intézett ama híres — nem levelét, hanem — dithyrambját,

melylyel Hamletjét a nemzeti átalakulás e forró barátjának ajánlá⁴⁹):

„Edes álom-e, vagy valóság, a mit látok? — Budának utcáin nem az az elasszonyosodott, elpuhult nép tolong, melyet még tavaly nappaizsok alatt, levont süvegekkel, feltornyozott hajjal, tarka strimfiben láttam sétálgatni! Hazám anyavárosában nem hallom többé úgy, mint ezelőtt még kevéssel, csak annak a nemzetnek mormogását, a mely iránt hamilkari idegenséget igyekeztek belénk önteni hanyatlásunkat előre látott atyáink. Íme, közelítő lókopogást hallok; a lobogó kalpag, a sugár kolcsagtoll, az idegen szabású hosszú szas tóga helyett felöltött katonás ságum, a csillámló széles kard, s tarsolyain visszanyert koronánk képe, vagy az ör bagoly, a tárogató síp keserves emlékezetű hangja, a kardcsörtetés, az ágaskodó lovak nyerítése. . . . Hazámnak kegyelmes istenségei! mi ez? ily hirtelen, ily véletlenül? — Látom, látom, kijózanodtunk részegültségünkől, s érezzük, hogy az aqua tofana, melylyel némely boldogtalan udvari tanácsos még elfelejthetetlen kegyességű asszonyunk, II. Mária, uralkodása alatt itatott, azt a tüzet, a melyet ők veszedelmesnek tartottak, és a melylyel mi — mi, egy maroknyi nép! — Máriának igazgatására ajánlt hazánkat és egész atyai örökségét annyi hatalmas ellenkezők kezéből Európának bámulására kiragadtuk, el nem olthatta. Látom, hogy hazánkban sok viszontagságaink után végre feltaláltuk hazánkat; hogy . . . Íme férfaink s asszonyaink elhányták a kölcsönzött öltözetet; elállottak a káros idegen szokásoktól; most már, nem úgy mint ezelőtt kevéssel, gyönyörködve beszélnek azon a nyelven, a melyen Etele és Etelka beszélt, s nemes elpirulással vallják meg, hogy megcsalódtak, midőn megromlott ízlések ennél a kedves hangzásúnál szebbnek tartotta azt a dörögő zordon nyelvet, a mely semmire sem alkalmasabb a . . . hideg parancsolásnál. — Ó ne háborítsa fel senki boldog elragadtatásomat hideg, fagyos okoskodásaival; engedjen szabad folyamatot boldog örvendezésemnek, s gyúlaszsa példám után szívét annak érzésére, a mit szívem érez! Tudom én . . . hogy ezek a külső jelenségek nem csalhatatlan jelei annak, a mit mutatnak: de ki ne fakadozzon örömsikoltozásra, midőn elroncsolt, eltaposott nemzetünk ismét felemeli a porból fejét, és visszavévén nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, a miről ezelőtt fél esztendővel a gyenge hit álmodni sem bátorkodott: egy szabad nemzet — egy tulajdon törvényeivel, nyelvvel, ruhával bíró nemzet, — egy oly nemzet, melynek minden tagja fegyvert viselni született, és kész oltalmazója hazájának és királyának“.

„Győztünk! s most látjuk, hogy, ha bár a borongós időkben rettegé-

sünk nem vala is gyáva elcsüggedés, csakugyan haszontalan kérésekkel terheltük az egeket, minek előtte a mérték megtölt, hogy szünjenek meg csapkodni. Javunkra vált megaláztatásunk. A kiállott veszedelmek tanítottak meg bennünket, hogy az egyenletlenség, versengés, a külföldi asszonyok, öltözet és szokás, a spártai mértékletességtől... való eltávozás oly közelnyre ragadta végső elpusztulásához hazánkat, hogy még neve eltörlésétől is méltán retteghetett. Ezek a szomorú emlékezetű idők tanítottak meg bennünket arra, hogy nyelvünk megtartása s elterjesztése nélkül hazánkban is mindég idegenek leszünk... sőt egyedül ezeknek köszönhetjük azt, hogy hazai literatúránk a német nyelv terjesztgetése által vetélkedésre ingereltetvén, kevés idő alatt segítség nélkül is arra a magasságra lépett, a melyre különben fél század kívántatott volna“.

„Most, most midőn ezeket önnön veszedelmünk által tanultuk meg; — most midőn a hazafiúi hűség lelke mindenfelé fú... midőn Títusunk koronázására s boldogságunk felállítására az ország nagyai Budán összevgyülekezve lesznek; — most kezd bennem újra éledni az a remény, hogy nyelvünket... köz dolgaink folytatására fordítjuk; és közelebből az, hogy az országgyűlése alatt Melpomenének és Thaliának magyar templomot szentelünk....“

Nem helyen kívül állanak e hosszabb kivonatok itt, hol ama hatalmas ébredést említenünk kellett, hol Kazinczy tripudiációját — a nemzet tripudiációját — legszerencsésben csak saját ecsetével festhettük. S itt találjuk, s egykorúlag az Orpheusban kifejezve azon óhajtást, hogy az országgyűlésének együttléte használtassék fel *a magyar színészet* megalkotására is. Egész munkásságát azért most egy, az *ízlést nemesítő repertorium* megteremtése foglalkodtatá. Eredeti darabok írásáról, hol a szükség sokat, és rögtön, kívánt, az elmék pedig erre el nem valának készülve, szó nem lehetett: külföldi jeles művekhez kelle tehát fordulni, s ekkor készíté a Shakespeare *Hamletjét* „úgy a mint az a mi játszószíneinkre léphet“, tehát a Schröder átdolgozása szerint, s egymás után Goethe *Sztelláját*, Lessing *Miss Sáráját*, világot, melyekre még visszatérek.

Galotti *Emiliáját*, Gotter *Medeáját*, Shakespeare *Macbeth-jét* Bürger után; fordíttatá Goethe *Clavígóját*, Schiller *Fiescóját*, s hogy a színiköltészet szeretetét az öszves közönségben elterjeszsze, kezdé meg egy „*Külföldi Játzsószín*“ kiadását Hamlettel, s nem egyedül az idő rövidsége miatt prózában, hanem kétségkívül azon egy versalagnak, mely akkor nálunk a drámában alkalmaztaték, az alexandrínek, drámaitlansága és színszerűtlensége miatt is. Ez a tekintet bírta a németeknél Lessinget, Engelt és követőiket arra, hogy a verset a drámához nem illőnek vátatnák; ez, és akkor még csak leendő színészeink tekintete, kik elég vala ha a prózát helyesen szavalni képesek, Kazinczyt arra, hogy a versekben áttett francia tragoediáknak is prózába átöntését javasolá⁵⁰). Egyedül a Hamletbe iktatott színi jelenetet, mint drámát a drámában, szólaltatta meg versben ő is, még pedig azért hogy az a dráma folyamatjából kellőleg kiváljék, és ép ezért alexandrínekben, de olyakban, melyeknél szebb és könnyebb folyásúakat eladdig ugyan nem olvastunk. Kazinczy Hamletjét mai nap, midőn Shakespearrel már oly szorosán megismerkedtünk, midőn nem egy darabját meg lehetőszen, többeket jelesen fordítva bírnk, s nem csak nyelvünk és technikánk a drámai jámbust oly jól bírja meg — akkor az utóbbi még fel sem volt találva — hanem ahoz a közönség is bizonyos pontig hozzá nevelkedett: ma e prózai Hamlet erőtlennek, nem mindenütt elég drámailag nyelvezettnek fog tetszeni. A maga idejében az mestermű volt a gondolatok visszaadása s a Kazinczy mindenütt nemes, emelkedett, numerosus nyelvénél fogva: mit leginkább az akkori színi nyelvvel összevetés éreztet. Az olvasó közönség részvétlensége, s utóbb Endrődy és Boér hasonló színmű-gyűjteményeik elakasztották Kazinczyénak folytatását, s így csak Sztella és Lanassza láttak kevéssel utóbb

A magyar színészet eszméje — a nyelv, az irodalom, az akademia eszméjével rokon — el kezdé most foglalni az elméket. Voltak buzgó barátjai az utóbbiaknak, kik azokat támogatva üdvözlették, s kiknek a játékszín is kedves mulatság vala, de azt, hogy a magyar úzzön „komédiát“, a nemzet méltóságával össze nem tudák fértetni. E balítélet nehezítette a dolgot, de hála az elfogulatlanabb és tovább látó rész buzgóságának: meg nem bírta többé akadályozni. Juniusban megnyílt Budán az országgyűlése, egy magyar játékszín létesülése a zöld asztalnál is elismeréssel emlegettetett, a hon- és műszerető fiatalság-, sőt nők között is, jelentkeztek, kik a pályára magokat elszánták, báró Prónay László, a csanádi főispán, megajánlá a költséget és díjt, ha Hamletet a színpadra hozzák, s Kazinczy buzgósága anynyira ment, hogy, szükség esetében, maga is ajánlkozék Hamletben fellépni⁵¹). Színészek és műbarátok nagyollák a feladást kezdetnek, de Kazinczy, Pászthorynak ama, nem általában, de ott a hol erő van, igen is helyes elvéből indulva itt is: „mindenkor a nehezet kell keresnünk, mert az úgy lesz végre nekünk is könnyű“: azzal álla elő, hogy eszenek egyszer át Hamleten, és lesz színész Sztellához, Clavigóhoz, Miss Sárához, s a Racine és Voltaire darabjaihoz — mert ő ilyekből ohajtá a magyar színkészletet összeállíttatni, hogy a poesis és széperkölcis iskolájaül szolgáljon. De mint látni fogjuk, e nézet nem győzött. Azalatt a színre ajánlkozók szükséges száma együtt vala, sept. 21. élökre állt b. Ráday Pál, a koronaőr Gedeon fia s Gedeon a költő unokája, gyenge kora óta szenvedelmes barátja a játékszínnek, és szövetekezve e végre Kazinczyval, szervezé az első társaságot, melynek legtevékenyebb tagja Kelemen László, a legjelentékenyebb színi talentom pedig Moor Anna voltak. Míg e zsenge társaság tanula és gyakorlá magát, Ka-

zinczy a budai és pesti városi német színházak bérlőjénél igyekezett a felléphetés engedelmét kieszközölni. Az idegenkedés és féltékenység azonban legyőzhetetlen akadályokat gördíte a szándék elibe, s mielőtt Kazinczy fáradozásai sikert érhetének ⁵²⁾, ő hivatalos viszonyai által haza hivatván (oct. 1790), ez ügybe többé be nem folyhatott. Mily kitüzeltek gyümölcse lön — dacára az országos rendek jelenlétének, Pest vármegye közbenjárásának, s a helytartó-tanács engedelem-adásának — Budapesten, s majd Pozsonyban néhány magyar előadásnak ez évben létesülhetése: annak hihetetlen és kebellázító részleteit Endrődy János jegyzette fel „a magyar játékszín történetében.” De az alap megvalvetve, s a magyar színészet élt, s él e mai napig.

TIZEDIK FEJEZET.

Az úgy nevezett „norma“, botrányköve minden felekezetnek a maga német nyelvvel és közös iskoláival, eltöröltetett. Ennek folytán visszanyerék a protestánsok tetteleg tanintézeteik körüli autonómiájokat, a katolikusokénak igazgatásától pedig a protestáns kormányzók elmozdítottak. Így b. Prónay Gábor, Vay István, és Kazinczy Ferenc; egy évi fizetés és első nyflással hasonló tekintetű hivatal megigérése mellett. A helytartó-tanács intézvényét 1791. apr. elsejéről 11-kén vette Kazinczy. „A gr. Török embere nem mondá mit lelendek a levélben, s látni akará, miként roskadok össze a meg sem álmított hírré. Kért, olvasnám meg. Megolvastam, s azt felelém neki, hogy a levéltárt holnap áltadom. Láttam mely kedves hívatalt vesztek, de azt is láttam hogy kis lélekkal túrni a mit kell, hozzám nem illik. Feltevém magamban hogy szolgálni többé nem fogok“. Így maga⁵³). De anyja és atyai barátja Kazinczy András sürgeték, menjen Bécsbe, szóljon a fejedelemmel: ott Swieten és Pászthory, kiknek kegyeikkel annyit dicsekvék: használja fel; s ő még május 7. indúlt. II. Leopold Pízában volt, s ez kedves okot ada a Bécsben maradásra. A

nyílt napokat a Belvederben töltötte, Friedrich bécsi költő magán házakban mutatta be, hol képek és képgyűjtemények voltak, s Artaria műboltjában — hova kalpagos-kardosan lépe be Hajnóczy József javaslatára, ki óhajtotta hogy lássa az olasz mikép magyar ember is szeret ilyet (kiről u. mond itt az hiszik, hogy emberhússal él) — Claude Lorrain, Vernet, Wouwermann utáni metszésekkel gazdagította saját gyűjteményét. Öntetszéssel beszél, mint csodálkozék a műáros, hogy nem az aláírást nézé elébb, hanem a képet, hogy nem név hanem érdem után vásárla, s a legjavát szedé ki darabjainak. „Hazámban még nincsenek képárosboltok, felele a kereskedőnek, nincsen festők és szobrászok akadémiaja, s nagyjainknak egyéb kell mint kép és rézmetszet. Ne csudáld tehát, ha még most nem ott állunk, a hol a bécsiek. Eljön nekünk is az óra, mely Bécsnek ily későn tünt fel. Az én hazám pénzeten ország, a szépművészség szeretete pedig pénzzel jár“. S Artaria kérte, ha nem vesz is semmit, járna el boltjába; s így módja lett végig forgathatni mindent, a mi érdekelte. Ugyanaz a bécsi barát vezeté Stunder dán képiró műteremébe is, kinek főleg izomzata tetszván meg neki, figyelemmel leste annak módját dolgozása közben; sőt Stunder kérésére ült is neki, s az a fej, mely e kötetet díszesíti, a Stunder egész alakot mutató nagy képéből vétetett⁵⁴). Így tölték a bécsi napok műélvezetek, tanulmányok és jó emberek között, midőn egy alkalmatlan betegség, a sárgaság lepé meg, mely lelkét is levervén, minden öröme, munkára alkalmatlanná tette úgy, hogy angol mesterét is elküldé, mielőtt a folyamban kelleg előhaladt volna⁵⁵). Lábadó félben levén, hihetőleg hazulról jött ösztönözésre, van-Swietennél bejelenteté magát, de nem kérni, hanem bucsút venni. „Színem, hangom mutatják, így szólítá meg volt elnökét, mennyire gyengíte el be-

tegeskedésem. Nem bízom erőmhöz; engedje, hogy előadásomat papirosból olvashassam el.“ Elmondá mely szerencsésnek érzé magát — hogy űalatta szolgálhata; gondolkozása, érzései egyeztek rendeléseivel. Hivatalba lépni többé nincs kedve, egyedül anyjának akaratját teljesíti hogy most ide feljöve. Ez lévén így azon óra, melyben hozzá utolszor közelíthet, kéri, fogadja el háláját kegyeinek minden bizonyoságaiért; és minthogy űtet nem előljárójának szerette nézni, hanem atyjának; ha talán szolgálata ideje alatt teve valamit a mi jutalmat érdemelhetne, engedje, hogy kezét megcsókolhassa. Tudom én, végzi be, néki és atyjának mit köszönhet az én hazám is. Azon melegség, melylyel Kazinczy bucsúzott, felolvasztá a hidegnek látszó udvari ember fagyát, s öleléssel és csókjaival viszonzta Kazinczy meleg hódolatát, s oly hűzelkedő szavakkal bocsátá el, melyeket ez szerénységében fel nem jegyzett⁵⁶).

A lábadás lassan haladt, s egy erdélyi orvos Kazinczy-nak utazást ajánlott. Pestre ment le hajón, tíz napi mulatás után Fejérvárra Virág Benedekhez, kivel ezóta a legszívélyesebb levelezésben állott; Fűredre Horváth Ádámhoz, kit két évvel azelőtt látogatott vala meg Szántódon, innen ismét Bécsbe: de azalatt a császár nem csak visszajött, hanem már prágai megkoronáztatására készülvén, senkit sem fogadott. Helyette a koronaörökös, Ferenc főhg, hallgatta ki a folyamodókat, s Kazinczy augustus 15. jelent meg előtte. Kérésének tárgyát nem jegyezte fel, hogy siker nélkül, a következés mutatta. Annál fontosb lett, sőt végzetteljessé, e bécsi mulatása azon ismeretségnél fogva, melybe Hajnóczy Józseffel szövődött, kivel együttléteit a Pálya több szakaszaiban érdekesen festi⁵⁷). Visszautját a bányavárosokon át Radványnak ejté, hol három napot töltvén azon barátnejával, kit már ismertünk, september 10-dikén haza Regmecre

sietve, estve elére Széphalmot, hol kastélya falai, jó anyja szorgalmazása mellett, Bécsben léte alatt annyira emelkedtek már, hogy csak a tetőzet hiányzék⁵⁸). Nyugtalan volt meglátni, mennyire ment a munka, „s minden óhajtsom, hogy minél előbb ide költözhessem, s magamnak élhessek boldog függetlenségben — írja Pályájában —. *Mely örömök, mely csapások várnak e falak közt rád!* e gondolat rohara rám, midőn a hold teljes fénye alatt legelsőben léptem be itt pitvarom küszöbén. *Tudtam, lesznek mind azok, mind ezek; de sem egyikét sem másikat nem álmodám meg egész nagyságában.* Azt homályba fedi szemeink előtt a bennünket szerető istenség. A jó elveszteni becsét ha örömindket előre lát-nánk, s ki ne kívánná hogy örök éj nyelje el, ha előre is kellene viselnünk a rosszat, mely bennünket csalhatatlanul vár?⁵⁹).

Az építkezést majd megszakasztá a tél, melyet Kazinczy a közel Alsó-Regmecen, anyja házánál, hová még a múlt évi június 27. tette át állandó lakását, munkás nyugalomban tölte, míg II. Leopold meghalálózván, I. Ferenc Budára országgyűlést rendele. Májusban Kazinczy már fen volt, az alsó táblánál mint b. Vécsey Ferenc követe foglalt helyet, s boldog volt látni azon — nem szertartásokat, hanem — szívemelő és lelkesítő scénákat egy tartaléktalan bizodalommal népe közé lépő fejedelem és egy oly nemzet között, melynél, mint a magyarnál, és főleg a magyarnál, a törvényszerű hűség szív ügyeként jelenik meg. Ott volt Kazinczy az első királyi ülésben a kir. előadások átadásánál, s oly közel a királyné karzatához, hogy ennek olasz beszélgetését gróf Fekete Jánossal, a tábornok s francia és magyar költővel, hallhatá; jelen, mikor a nádor és prímás együtt tevék fel Ferenc fejére a koronát, átellenében a kir. széknek, midőn az új felség a templomban szentelt-vitézeket üte, jelen

a capucinustéren, hol a hitet mondá, a királyi ebéden, hol a szerencsés véletlen az új koronázottat szomszédja székéhez hozá, kinek poharából itta a rendek egészségét. Mely momentumok Annak, ki azokat reális és költői egész fontosságuk és szépségökben úgy tudá érezni mint Kazinczy! — És most gr. Teleki József, az ugoicsai főispán, feje akkor a magyar protestantismusnak, sürgette őt, hogy a budai kamaránál megnyílt titoknoki helyet kérje. Meg kelle magát adnia, és június 17. megjelent a felség előteremében. Valamikor előre készülve szólott nagy helyeken, mint maga vallja, mindig rosszabbúl szólott, mint reménylette; készületlenül mindig jól. Feltevé tehát magában, hogy csak a küszöb előtt készül, de ott az épen kilépett gr. Széchényi Ferenc szólta meg, elbeszélé nápolyi utját, hol mint a magyar nemzet követe járt; el hogy Milánban Ferdinánd főhg vele magyarul szólott, s tőle megtudván miszerint Gessner Idylljei magyarul is megvannak, azokat magának megküldetni kívánta; felszólta hogy nyomasson eleikbe ajánló levelet, s így adja át neki, Széchényinek — midőn b. Orczy József, a költőnek költő fia, mint szolgálattelvő kamarás, Kazinczyt nevéen szólta. Készületlenül lépett be: de lelke egész melegével ajánlá szolgálatát a felségnek; ki, fiatal kora dacára azon atyai jószággal és leereszkedő kegygyel, melylyel hosszú uralkodása sokkal későbbi éveiben is, s még ha komoly és néha szigorú is, a szívekre oly kimondhatatlan vonzó hatalmat tud gyakorolni, elmondja hogy a hely Hajnóczynak van szánva. Kazinczy úgy hívén, hogy szabad köszönetet mondania oly kegyelemért is, mely egy általa nagyra becsült barátot boldogít, a király, nem melegség nélkül, e szavakkal bocsátja el: „Hogy megmutassam Önnek, hogy ezeket a baráti érzéseket s ezt a kész lemondást becsülni tudom: nevezzen nekem más hivatalt, és meg-

nyeri.“ S midőn a folyamodó mene: „Jőjön tíz esztendő múlva, s elmondom, a mit nekem szólott.“ Teleki midőn hírt vön, nagy örömmel mondá, hogy tudtára még szebb kihallgatása senkinek nem volt; de Kazinczy reptilt az országházába, hol az nap nagy tárgy vala szőnyegen; ott találkozik Hajnóczyval, elmondja a történetket, s amaz: „Mindig hittem hogy barátom vagy, de annyit tőled sem vártam“. „Megszorítá jobbomat — így végzi elbeszélését Kazinczy — szívére szorított, s a barátság köztünk még hevesebb lett — veszemre!“⁶⁰).

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Kazinczy oct. 17. 1790. ért haza a budai országgyűlésről. Még az nap költ ama nevezetes hirdetése, melyben a Messziás első tíz énekével előfizetés mellett kínálja meg a hazát. Elmondja hogy Gessner Idylljeiből ötvennél többet vett meg a kiadótól s osztott ki, Bácsmegyeiből kétszáz hetvenet, Orpheust sokaknak ingyen küldött, melyhez az arképeket saját költségein metszette ki, s a kiadótól (tiszteltdíjjúl) hat példányt kapott, Hamletből pedig, s az Aranka „Julia Leveleiből Ovidiushoz“, melyeket saját költségein adott ki, mindedig még egy ívnek az árát sem vette be: oly korismertető adatok, mik Kazinczyt egyszersmind úgy tüntetik föl, mint irodalmunknak akkor valódi áldozatos bajnokát, sőt Mæcenását is. De Messziásnak még oly nagy-lelkű kiadó sem találkozott, ki azokat hat példányért kinyomatta volna. Magyarországból hét, Erdélyből hetvenkét előfizető jelentkezett! s ő időközben elesvén, mint láttuk, tekintélyes fizetésétől, ily csekély alappal meg nem indíthatta azt. De munkássága azért folyt. Gessner mellett, kit folytatott, ez évben az *Első Hajóst* is elkészítvén, s többi munkáit folyvást simítgatván, Goethével foglalkodott, név

szerint *Wertherrel* küzde, melyet azonban nyelvünk akkor még Kazinczy kezében sem bírt meg; a *Testvéreket* fordította le; majd *Synopei Diogenes Dialogusait* Wielandból; sőt részenként Schiller *Don Carlosát*; dolgozta *Szilágyi Sámuel életét* az Orpheus számára, melylyel egyáltalában fel nem kívánt hagyni⁶⁰⁾; 1791-ben újra *Macbethet*, mely azonban kevéssel utóbb már ismét nem elégté ki, azon megjegyzése szerint a kéziratban: „Vagy szerencsésebb újra-dolgozást, vagy emésztő tizet kíván, hogy így fordítóját el ne temesse⁶¹⁾. Egyébiránt az 1791. év, mint láttuk, hosszas távolléte miatt a meddőbbek közé tartozott; a *Helikoni Virágok*, melyekben a hozzá tanításért és tanácsért folyamodó Csokonait is kívánta bevezetni⁶²⁾, mint láttuk, hajótörést szenvedtek; az Orpheus, melyben mind inkább megállapodó új orthographiáját szándékozott előterjeszteni⁶³⁾, s ebben a pusztán *C* védelmére kelni, melylyel ettől fogva élt, meg nem indulhatott, s gyümölcse egyedül a Messziás folytatása lett, melynek első énekét jámbusokban is megkísérlette. Ellenben 1792-ben Diogenest készítette sajtó alá, átdolgozta az Aszalayval lefordított *Lessing Meséit*, úgy, hogy saját munkájának tekinthetjük; ezekhez dolgozta Herder szép *Paramythionjait*, és mely szépen! továbbá: *A vak Lantost* Weber Vida előidőbeli regéi közül, és *A természet oekonomiáját* Hollmann után⁶⁴⁾, de mely, még 1795-ki újra-dolgozásában is a philosophiai nyelv készületlenségét kiáltólag mutatja. Fontos vala még is e kéziratban maradt dolgozat, mert azon térre vezette őt vissza, melyen őt még Patakon Szentgyörgyi Istvánnal, a philosophussal, találtuk. A lélek mivolta iránti tájékozódás küzdelmei t. i. újra beállanak: anyag-e az, vagy csupa erő, s egyedül az anyaghoz kötött erő, vagy, ettől független, szellem, mely bennünk gondolkodik? Ezen őt szépirodalmi munkálatai mellett is meg-

szűnés nélkül elfoglaló vizsgálat Hollmann által új gerjet és táplálékot nyert, a miről még 1794-ben is különösen Szentgyörgyivel és pápai tanító Horváth Józseffel folytatott levelezése⁶⁵⁾ tesz tanuságot. Az 1792-ki országgyűlés alatt megújult színházi mozgalmak egy percre ismét a drámai térre hívták. Miklós öcsese Gebler Ozmondjait fordította le, s őt kérte meg az átnézésre. Minden sor mutatja, hogy az Ferenc által nem csak javítva, de átöntve jutott Pestre, s követte azt a maga részéről Lemierre *Lanasszája*, szomorúj. 4 felvon., melynek előszavában mondja: „Színháziaink rég ólta várnak tőlem oly darabot, mely annyi gyakorlottságot s készülést, mint Hamlet, Macbeth, s a Lessing két remekjei, nem kíván. Teljesítem végre ígéretemet...“, és ajánlására erkölcsi irányát emeli ki, miután a színpadon „a gyönyörködés nem cél, hanem eszköz“, mi nem csak a kor uralkodó nézete volt, hanem, mit azon időben, midőn a színtnek még soknemű ellenzői valának, hasznosnak látszhatott hirdetni, s azt nem csak a nyelv és ízlés, hanem az erkölcs iskolája gyanánt is tüntetni fel. Mind a két darab az Endrődy gyűjteményében jelent meg⁶⁶⁾. A társadalmi kérdések, melyek általános figyelemben részesültek, mióta a párizsi nagy események a szellemekben nem kevesebbé, mint a polgári világban ama nagy átváltozásokat hozták elő, Rousseaut vétették vele elő újra, s a már egyszer általa megégetett „*Társasági Szerződés*“ két első könyvét újra lefordította. „Ez nem fog világot látni — írja Kisnek jul. 27. 1793. — mert az idők nem úgy folynak, hogy láthasson; de jó emberek manuscriptumban olvassák⁶⁷⁾. Elkészült Wieland *Gráciái* két első könyve⁶⁸⁾, és *Metastasio Themistoklese* is⁶⁹⁾, de világot csak a tavali Diogenes (1794. jun. 13. elkobozva), Herder és Lessing láthattak, és pedig saját költségein, főnem rezekkel, s az utóbbi Bécsben nyomatva oly csínnal, a milyennel

előtte magyar könyv egy sem⁷⁰). A következő év elején még *Sztella* járult ezekhez, és *A Vak Lantos*, „regéje a hajdani kornak“, ez Rájnisnak, amaz, mint láttuk, Bárczay Ferencnek, ajánlva⁷¹). „*Az volt igyekezetem Sztellában — írja Kisnek, máj. 11. — hogy a nyelvnek energiát, pathóoszt, den Ton der grossen Welt, melyet azok, a kik — kongatnak harangot — nem értenek, és görgést adhassek. — A Vak Lantosban egy rembrandti fényben festett komor tableauat akar-tam festeni: azért hordtam belé a régi, elavult szókat*“. S valóban, egy új világban éreztük itt magunkat. A Vak Lantosban ugyan nem fogunk a néhány szokatlan szóért ódon színt találni, de igen az elbeszélő előadás példányára, hol a nyelv általános szépségén kívül e könnyűség, változatosság és tárgyhoz-mérsékelttség az akkori egyszínűség mellett meglepő; Sztellában pedig oly bevégezett, életszerű és jellemzetes, igazán drámai beszédet, milyenről a kornak sejtelme sem volt. Érezték ezt a kevés választottak, de a nagy szám csak a különösségeket, melyeket hogy ma csak a stúdium érez ki, jele, hogy irodalmi nyelvünk vérébe mentek által. Mondom, az észrevételecskék, s főleg Erdély és Debrecen felől, már hallaták magokat, s Kazinczy még 1793-ban írja Csokonainak: „Én azon el nem akadok. A Phædrus Illiteratum plausum. . . . és Horatius Neque te ut miretur . . . felbátorít, s csak arra vigáznak, hogy Barcafalvi Szabó Dávid ne legyen belőlem“⁷²). S folytatta nyugalmasan munkálkodását, melynek még 1794-ben a készek folytonos újrადolgozása és simítgatása mellett, Goethe *Clavigója*, Gessnertől *Ábel halála*, Molière „két bohó játéka“: *A kénytelen házasság*, és „*Rigó Dávid*, vagy a bot-csinálta Doktor“ lönek gyümölcssei⁷³); ezek mellett az Orpheus folytatásához is új készületeket tevén; s az egykorú írói kar legtöbbjeivel élénk levelezést folytatván, mely már ekkor, őt, a falun, s a haza

középpontjától távol lakót, tetteleg az irodalom fejévé tette. Ugyanis, a kornak minden, a nyelvmvelési eszközöket, a nyelv grammatikai, helyesírási, irodalmi és æsthetikai ügyeit érdeklő kérdései az ő elágazott levelezése terén leltek megvitatást, a kezdők buzdítást, tanácsot, pártolást nyercének általa, a régibb munkások közt, kik rendszerint csekély összeköttetésben éltek az új irodalmakkal, számtalan ismeretet, eszmet terjeszte vagy tett figyelem tárgyává, s ez úton oly hathatósan folyt be az irodalmi szellem megújulására, s annak az európai színvonal felé emelésére, mint azt másutt folyóírások eszközlék.

Már itt tolakodik elénkbe azon kérdés: mint történheték, hogy e férfiú, ki, valahányszor saját érzéseit szólaltatá meg költeményeiben, saját nézeteit fejtegeté prózai cikkekben, mesteri előszavaiban, tartalomdús leveleiben, melyek közt már ez időből találunk remekeit az epistolographiának: hogy bele nem fáradta idegen s a legkülönneműbb példányok másolásába, s nyelvét és stíljét ezeknek újra meg újra dolgozása által gondolá legsikeresben kiképezhetni? holott minden nyelv, minden irodalom, a legmagasbat végre is csak nagy becsű eredeti művek alkotása által éri el. — Előre látta ő e kérdést, s reá, még 1826-ban, ekkép válaszolt:

„Ífjuságom azon nevezetes időszakba esett, midőn a hosszú éj után virradni kezdte nappalunk, s hőseink tündöklése szikrát vetett lelkembe, Ráday pedig, Báróczy és Révai gerjedő tüzemet lánggá is nevelék. Örömemet találám erőm gyakorlásában; az ő szeretetök legfőbb boldogságom volt; égtém hogy nevem a későbbeket akként gyúlaszthassa, mint engem korántabb megjelent embereinké.“

„Készületlen vala minden: lexikonunk szűk, szegény; grammatikánk habzó, hijányos; stilistikánk feszes, ügyetlen. Azt áhítám, hogy beszédem a külföld írójítól szabad ömlést tanulhasson el, és simaságot: a régiektől nemességet.“

„Mint Cicero bána nyelvével, midőn erejét fordítások által gyakorlá, s praetúrájáig görögül dolgozgatá beszédeit; úgy kezdém én is fordítani a mit megszereték vala, és ha mit versben vagy prózában magamtól dolgozám, azon nép nyelvére öntém által, melynek ízléséhez dolgozásom neme tartozni látszott. Így tisztábban tűne előmbe, a mi szemeim előtt elsíklék vala, s elevenebben érzém, mi kíván simítást, mi törlést. Ezt cselekvém a fordított író tündöklőbb helyeinél is, visszaöntvén a maga nyelvébe, s lesém a kettő különbözőségét; lesém, az eredeti miben és mi által hagyja maga megett a másolást.“

„Ezen unalmas, de képzelhetetlen hasznú gyakorlások után beszédemen egy nálunk mindeddig nem ismert színnek kelle elterjedni“ . . . .

„Látám ezen felül, hogy az idő nem csak minél jobbat, hanem jót minél többet is kíván. Ismertem magamat, és a kort melyben éltem; s ámbár tudám, mennyivel áll fentebb a ki teremt, mint a ki másol: inkább vágyék nem rossz másolónak találtatni, mint nem jó alkotónak. A hol a faragás és festés Múzáji még vendég istenségek, ott kétség kívül azon kell nyúlni munkához, hogy a külföld nagy műveit állítsuk ki minél hívebb, de minél szabadabb kézzel dolgozott másolatokban. A kik rettegnek, hogy így vezetve egyébbé válunk mint vagyunk, s nemzeti arcunk elenyészik, nem gondolják meg, hogy éppen így vezetve azok is egyébbé váltak mint voltak, a kiket most irigyünk, s nemzeti arcok még is van; nem, hogy a Helikon leányai nem egy vagy más nemzet, hanem az egész emberiség nevelői; hogy ők nem magok tanítják új tanítványaikat, hanem mindég régibb tanítványaik által. Ha fordítanunk, ha az idegeneket követnünk nem kellene, olvasnunk sem kellene, mert ízlésünkön, nyelvünkön az olvasás is változtat. El kezdém tehát fordítani az

újakat, a régieket, *s nem néztem elégnék csak a munkát hozni által: azon voltam, hogy íróm is általjöjön*, minden szeretett sajtáságaival; azon, *hogy ne én láttassam szólni az író helyett, hanem hogy ő általam.*“ ....

S ezek, legnagyobb részt valóban úgy vannak. Elmaradásunk, kései ébredésünk, s miután az az irodalmi kultúra, mely azelőtt csak távol, csak a Rajnán túl ragyogott, egy szomszéd nép haladásai által már a Dunáig terjede, hogy előzönljön, elnyeljen bennünket, ha önmunkásság által sajátot nem alkotunk: e mind inkább közelítő veszély, sietést parancsolának. *Saját* kelle tehát, de mely egyszersmind a szépet is létesítse, *azt a szépet*, melyet az európai műveltség színe követel, melyet — miután a keresztyénség felvételével ősi hitregénket, költészetünket s azzal annak a szépnak még fogalmát is elvesztettük, melyet az ősmagyar tartott annak, s mely, kérdés, nem a régi turk vagy mongol szép vala-e? — amaz európai szépet mi nem találhattuk fel, hanem épen csak elfogadhattuk, de nemzeti sajtáságainkkal összeolvasztva, s ez által nemzetiesen újjá alkotva, úgy hogy híd is legyen az egyetemes kultúrához, de sajtáságunk véd-fala is egyszersmind. Ehez pedig mindenek előtt nyelv kelle, mely az új tartalmat visszaadja. Tizenkilencedik századunk legragyogóbb szellemei akkor csak lelkes *kezdők* fogtak lenni. Avagy a József tizedében, sőt határozottabban, egyenesebben szólok: *Kazinczy előtt* énekli vala-e Berzsenyi a maga hatalmas ódáit, megírja-e Kisfaludy Károly Csák Mátéját, Vörösmarty, Zalánját, s jelen századunk édes bájos dalai lehetségesek valának-e? Hiszen maga Kazinczy költői pályájának ragyogó korszaka is csak élte egy utóbbi szakában, ötvenedik éve körül, kezdett feltündöklenni, miután az eszköz *meg volt teremtve — általa*. Ez vala tehát a nagy feladás, melyet, az én meggyőződésem szerint ugyan, egy

ember, egy egyéniség birtokában, csak azon úton oldhata meg, melyet ő választott, t. i. sok és soknemű költői egyéniségek, nemek és színek áthozatala által, hogy így a nyelv is, mint organum, a *szépnek mindennemű formái visszatükörzésére* alkalmassá legyen, s azon módon áthozatalával, mint ő azt az idézett sorokban oly szépen fejezi ki. Nem mondom, hogy neki az idegen írók áthozatala épen úgy sikerült, mint ő arra törekedett s hogy létesíté, hitte: *sokkal erősebb, kifejezettebb, sajátabb egyéniséggel bírt ő*, mint hogy a maga nézete szerint tökéletes műfordító lehessen: de maga ez az ő eszménye létesíthető-e? nem állana-e ellent a nyelv egyénisége, ha a fordító bár minden egyéniség nélkül volna is? És csakugyan: nem is olvashatjuk neki semmiét, *a mi Kazinczy saját módjának bélyegét ne viselné homlokán*: de áll hogy az *igyekezet* amaz elv valószínűsítésére adta meg nyelvének azt a minden formák és hangokba simúlást, melyet tőle elmúlhatatlan örökségül vettünk, és már élte azon első nagy szakában vettünk, mely bennünket eddig elfoglalt.

De egy veszedelmes nézet foglaltatik a közlött valóságokban, mely bennünket kétség kívül nem egy mesterművel szegényebbekké tett: „Inkább vágyék, ú. mond, nem rossz másolónak találtatni, mint nem jó alkotónak“. S íme itt azon, kétség kívül a neki oly nagy mértékben tulajdon szerénységet kell vádolnunk, mely élte többnemű helyzeteiben, mint azt immár láttuk is, maga iránt bizatlanná tette. Mennyire volt ő meghivatva a költészet több ágain sok és nagy eredetieket adni: az képtünk egészletéből lesz legbiztosban kiolvasható; ez önbizatlanság szerin túl nevelte benne az idegenek tiszteletét, s azok örök másolása szokásává lévén, nagyobb kiterjedésű műalkotásokra azon életkorban, mely a teremtésre legképesebb, nem eszmélt, rá nem ért.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Regmeci életének e szakaszában munkássága örömeit, a Teréz szerelmén kívül, széphalmi cúriájának kedves gondjai nevelték. Folyt az építkezés, bár lassan; de nagy erélylyel a ház környékének műértelmes elrendezése. Liget, mező, utak, virágágyak; fák és bokrok megválasztása és elültetése: minden az ő rajzai és kijelélése szerint. Ez időbül fenmaradt több levele tanúsítja, mily gonddal szerzé össze mindenünnen a nemesb csemetéket, s a legközelebbi jövődőben, midőn távol, igen távol esett választott révpartjától, mint tartotta szemmel minden kedveltebb fáját, s szerzé be rólok a tudósításokat. Csak a megyei gyűlések, vagy egy-egy beiktatás látogatása szakasztá meg életének idylli egyformaságát és csendét⁷⁴). A politikai ügyek folyásának ugyan csak részvevő nézője volt, de a vallási türelem mindig kész védőt talált benne. „6. maji (1794) — írja Kishez — Kassán a gyűlésben egy religionária investigatiót kezd olvasni a notárius, s e szókon kezdi: Incl. Universitatis humill. servi Samuel Domonkos ex parte Helv. Conf. addictorum exmissus Assessor... Én felpattanok. Tek. nemes vármegye! mondám, avvagy nem volt-é még elég időnk, alkalmatosságunk, okunk, meg-

tanulni, hogy mikor az igazságot nyomozzuk, nem kell lenni religiónknak! (a papság és némely kopasz ősz fej zajgott. Megijedtem.) Hogy olykor és akkor, mikor itt vagyunk, nem kell lenni pápistáknak, kálvinistáknak, hanem csak embernek és polgárnak?..... Addig beszéltem, hogy csaknem applaudáltak az ősz fejek is. Én örvendeztem az igazság triumphusán, s a notárius elővevé a tollat, s az „ex parte Helv. Conf. addictorumot“ kitörlötte manu notariali“⁷⁵⁾.

Ez évi dec. második hetében, miután néhány lágy napot ortói körül töltött széphalmi földein, egy éj alatt hirtelen csonttá fagyott a sár. Vasárnap volt, s a hó 14-dike. Egész nap szobájában írt, s anyja, nem jól érezvén magát, siettette a vacsorát, hogy csendesedjék el minden, s ő lenyughassék. Egy hatalmas ütés az egyik ablak rostélyozatjára felkölté első álmából a házat, melyet szokatlan zaj és topogás követett. Néhány perc múlva egy dzsidás tiszt áll Kazinczy előtt, s néhány közlegény kivont karddal az ajtónál. A nádor (Sándor-Leopold) nevében felszólítja, hogy Budára kövesse rögtön. „Alá vetem magamat Ó Fensége parancsolatjának“, monda a meglepetett, egész nyugalomban. Öltözik, midőn a szobába rohan anyja, ordítva mint az oroszlán, kinek kölykeit elszedék. Fiam Ferenc, az istenért!.. Édes anyám, monda ő, látja hogy én nyugton vagyok; ne rettegjen, nem telik belé két hét, s itthon leszek megint. Készülés közben alkalmat talál az azon levelei csomóját, melynek megmaradása annyi kedves felvilágosításokat nyújtott volna szíve titkai történetére, az ablakon kintenni, hogy idegen kézre ne jussanak⁷⁶⁾; a tiszt engedelmével búcsúleveleket írt némely barátainak, kényelméhez tartozó eszközeit, némely könyveit összerakta, és ekép saját lovain, a tisztán világító hold fénye alatt, kísérvivel éjfél körül az újhelyi fogadóba beszállíttatott. Más nap estve ér-

kezék oda Tancsics és Szulyovszky Menyhért, s 16-dikán lön az indulás Buda felé. A kerepesi fogadóban Pogány Ádám borsodi főszolgabíróval találkozáván, ez mutatá neki a Martinovics és Hajnóczy ellen támasztott kereset s az elfogattak névsorának párját, mit a szomorú kötelességgel megbízott főtiszt sem ellenze, megtudván hogy azt maga a kir. jogigazgató szélesztette el, s ekkor írta Kazinczy, ennek engedelmeivel és szemei előtt, András bátyjához azon levelet, melyben sorsa iránt így nyugtatá: „Én bizonyossá tesztem uram bátyámat, hogy bírám engem ártatlannak fognak találni... Csókolom kezeit.. s a szegény anyámnak, kinek szenvedései az enyémekeket nagyítják. Az isten vígasztalja szegényt, és mind azokat a kik szánnak. Kérje.. az anyámat, hogy meg ne ijedjen, ha tőlem hirtelen levelet nem kap is; és ha talán valaki felől rossz újságot hallana is, ne higgye hogy mi is úgy járunk.“⁷⁷⁾ Az nap estve a fogoly a budai vár barátklastromának egyik szobájába szállítottott, hol Almássy Pál titkos tanácsos közbenvetésére néhány nap múlva a nehéz bilincsektől felmentetvén, csak akkor visele könnyű vasat, mikor bírái elébe lépett. A mi ez évben dec. 29-dikén történt először.

Vele volt szomorú magányában, kit a római prózaírók közt már ekkor minden mások felett szerete, Sallust. „Sok ízben tudakozám magamat, írja, ha Sallustot lehetne-e fordítani, hogy a fordításon is megmaradjon az a régi szín, az a neki-saját arc; s akkor látám kivált lehetetlennek, midőn őtet magát és fordítóit egymással összehasonlíttam. *Itt, e dologtalan contemplációra kárhoztatott üremben, megszálta az a portentosus gondolat, hogy, ha Emflia Galottit s Klopstocknak némely ódáit és Messziását mertem, merjem Sallustot is: Ha el kell is majd égetnem, mint a Messziását égettem el, a dolgozás fáradsága maga lesz igen gazdag,*

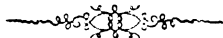
igen édes jutalmom. — Elrettentem a gondolatra. De ily gondolatok hatalommal ragadják meg a lelket, melybe egyszer beszállottak. Lehetetlen vala kifejtenem magamat belőle. Hozzá fogék, s — tinta, papiros nélkül!⁴⁷⁸).

A nagy római lett ekkép vigasztalása a sors rá mért sanyarúságai közt, s azon lelki erő, mely, nevezzük könnyű elmének, nevezzük lengeségnek, legnyájásb ajándéka az égnek.

Mosolyogja bár,
Ha kedve tartja,
Játékid' a komor bölcs;
Nevezzen bár
Gyermekesnek :
Nekem te voltál,
Nekem te vagy,
Nekem te lészesz
Örök barátném,
Vigasztalóm,
Te boldogítóm.

Tátott szájjal
Vára reám,
Hogy elnyelhessen,
Az az iszonyú!
Hallám fogainak
Siketítő
Csattogásit ;
Láttam vérbe-kevert
Szemének undok
Pislongásait,
S irtóztam az irtózatost !
De te, kedves,
Reám borúlál,
Hogy ne lássam
Vérbe-kevert szeme
Pislongásait ;
Hogy ne halljam
A dühödött fogak
Csattogását.
Lágy dalaiddal
Boldog álmok közé

Altatál el ;
Hol a Phocionok
És Scípiók
Szép honjába téve,
Feledjem az
Irtózatot
Rettegtetésit⁷⁹).

JEGYZÉSEK.

JEGYZÉSEK.

E munkához fő forrásaim Kazinczy Ferenc saját számos nyomott és nyomatlan munkái, levelei és emlékiratai voltak. Ezek legrégebbi dolgozata, melyet ismerek, e címet viseli: „*Kazinczy Ferenc élete, egyedül maradványainak számokra. Széphalom, májusban, 1814.*“ E kézirat, 4-rétben, már a 18. lapnál szakad meg, az 1767. évnél; mellette, mint látszik, e tisztázat fogalmazata, a 13—25 lapig, kezdődik az 1767. évvel, s atyja temetése elbeszélésével végződik. Ez Ferenc mívelt lelkű leánya Kazinczy Eugénia özv. Krajnik Imréné assz. sajátja, ki szíves volt azt használatomra átengedni. Idézeteimben *ÖÉ. I.* (Ön-Életrajz, I. dolgozat) rövidítéssel hivatkozom reá. — Több becses részlettel bír, mely a következő dolgozatokból kimaradt; különben, a formát tekintve is, első, az utóbbiakhoz képest még nyers, öntés.

Erre következik egy más, cím nélküli, melynek bevezető szakaszában ezt olvasom: „A munka maradványaimnak leve hagyva, azon tilalommal, hogy azt idegenekkel — megkülönböztetés nélkül — láttatni, annyival kevésbé pedig lemásoltatni ne engedjék: igen, nyelvünk s literatúránk dolgozó jobb barátjaival, kik nékem, egy értelemben, úgy maradványaim, mint a kik származásokat tőlem vették. *Ezek írják ki, a mit céljaikra valóknak látnak, s tegyék, a mit annak java kívánni fog.*“ E kézirat özv. P. E-né assz. birtokában van, 4-rétben 46 lapot tölt, s az 1785-ki változások elbeszélése közben szakad meg. Iratása korát e sorok (a 81. lapon) határozzák meg: „Én pedig — mondám azzal a nagy tüzzel, mely engem, hatvanne-

gyedik esztendőmben, most is ifjúvá tesszen — én pedig...“ stb. Tehát 1823. — Én 106 gyéren írt lapot töltő másolatom lapjait idézem, melyek, a mit sajnállok, nem egyeznek az eredetiével. Teljes átdolgozása az I-nek, ennek sok helyeit kihagyva, újakat, s különösen általa soha nyomtatásra nem szánt dolgokat szöve be; s még minden felosztás nélkül. Használására még is a felebb dölt betűkkel nyomtatott sorok által fel érzém magamat hatalmazva; s annál inkább, mert a mi Kazinczy életében még nem volt is közölhető, harminchat évvel iratása után indiscretio nélkül közölhetőnek látszott. — Idézem *ÖÉ. II.* alatt.

Szoros barátjai unszolására következett aztán, már széles körnek, s művészileg dolgozva: „*Az én Életem. Barátimnak, literatúrának barátjainak, s legközelebb gyermekeimnek. Kazinczytól.*“ A borítékon „*Széphalom, 1817.*“ áll. Kétségtelen, hogy nem a munka keletére vonatkozik ez év. Egyetlen helye van (1. l.) mely ezt biztosan megállapítaná: „*Én Rádayn kezdve a most még csak tizenöt esztendő Kelemenig* csaknem minden írónkkal vagy személyes ismeretségben, vagy csak levelezésben állottam...“ De hát mikor vala Kelemen (az 1829-ben néhány szerencsés dallal figyelmet s reményeket költött erdélyi ifju) tizenöt éves? Ha tán, mint gyanítom, 1825. körül, úgy e dolgozat a harmadik, a mit a könyvekre osztás (I. K. 1779. júliusáig; — II. K. időmeghatározás nélkül, s megszakadva 1781-nél), az igen gondos dolgozás, s a két elébbiénél sokkal gazdagabb tartalom látszanak mutatni. Hasonlókép Kazinczy-Krajnik Eugénia assz. birtokában. Idézem *ÖÉ. III.* alatt.

Végre megjelent Szemere sürgetéseire egy negyedik dolgozat: „*Pályám Emlékezete*“ címmel, a Vörösmarty által szerkesztett Tudományos Gyűjtemény 1828-ki folyamában, még pedig §-okra osztva így: 1—20. §§. 1759—79. (tehát a III. dolgozat első könyve) a Tud. Gy. I. köt. 32—59. ll.; a 21—32. §§. 1779—85. a Tud. Gy. II. köt. 3—24. ll.; a 33—43. §§. 1786—89. a Tud. Gy. XI. köt. 43—79. ll.; és 44—65. §§. 1790—91. u. ott XII. köt. 74—103. ll. E dolgozat több tekintettel van másokra s a korra, mint az író személyére, s azért életrajzi tekintetben kevesbbé termékeny az elébbi háromnál. Idéztetik *PE. I.* jellel.

Ezt élete utolsó éveiben még háromszor dolgozta át szerzője, van tehát *PE. II.* — *PE. III.* — *PE. IV.*; mind a három Kazinczy

Gábor úr birtokában: én közölök, ennek szívességéből, a *PE. IV.*-et használtam, mely 4-rétben lapozatlan 274 beírt lapon 1759 – 1804-ig megyen, úgy, hogy az I. könyv 184 lapon fogsága előtti, a II. könyv 50 lapon fogsága alatti, a III. könyv, mely 1816-ig menendett, 40 lapon házasságáig (1804) folyt életét beszéli el; az előbb is már tárgyalta részekben itt-ott bővebben, de sokat rövidítve és majdnem szárazon regisztrálva; a II. könyvben pedig rejtélyeskedve, hogy a censor engedélyét megnyerhesse.

Végre: *Fogságom Naplója* (1794–1801), melynek eredetie a családnál; énelöttem ennek teljesen hű másolata, Bártfay László kezétől 4r. 176 lapon, melyet *FN.* alatt idézek;

És: „*Kazinczy Ferenc Jegyzései Szirmay Antal e munkájára: Jacobinorum Hungaricorum Historia, 1810.*“; eredetie a nemz. muzeum könyvtárában.

AZ ELSŐ KÖNYVHEZ.

¹⁾ *Protoc. to. LXXXV.* — U. ott: Petrus Kazinczy de Eadem, Tabulae Reg. Assessor (I. Lipót kir. diplom. 1676. jun. 28., a család levéltárában), in Magistrum Protonotarium Judicis Curiae R. resolutus, sed praemortuus.“ 1681-ben már Thuróczy Ferenc követte e hivatalban (L. Kazinczy Ferenc: Zemplény vármegye Tisztikarja. 1827. Kézirati munka 4r.). Ennek dacára mint a Rákóczi-Zrínyi-összeesküvésben részt vett felségsértőnek, lezároltattak, halála után, javai a kamara által (az acták a csal. levéltáráb.).

²⁾ L. *Orpheus*, II. 143 l. a jegyz., hol mátkájához írt versei is állanak (az eml. levéltárban levő eredetiek után).

³⁾ Józsefnek Bossányi Zsuzsánnától nemzett gyermekei: a mi *Ferencünk*; *Dénes*, sz. 1761. bihari alispán, 1807-ben országgy. követ, k. tanácsos, † 1824.; *Juliánna*, sz. 1762.; Dercsényi Jánosné, †; *László*, sz. 1763., a Davidovics ezred ezredese, † 1807.; *Klára*, sz. 1766., Krajnik Józsefné, †; *Zsuzsánna*, sz. 1768., Péchy Sándorné, †; *Teréz*, sz. 1770. † 1772.; *József*, sz. 1772., abaúji főszolgabíró, † 1856.; *Miklós*, sz. atyja halála után 1774., író, † 1844.

⁴⁾ PE. I. 2. §.

⁵⁾ Nevezetes erről némi 1794-ben írt évjegyzeteiben (az eredeti Kazinczy Gábornál) e rövid érintés: „A nagyatyám nagy levéldiktáló volt, s kedvet kaptam tőle leveleket írni, mely örökös passióm.“

⁶⁾ ÖÉ. II. 3. l.

⁷⁾ PE. IV. 2. §.

⁸⁾ ÖÉ. I. 6. l.

⁹⁾ Kor-, de életrajzi tekintetben is igen érdekes leszen az ÖÉ. III. 22—3. lapjairól e kiadatlan helyet ide általírnom: „A bátortalanlás nekem karakteremben fekszik, s hiú vagyok hinni, hogy az bizonyosága szerénységemnek; de azt szinte a hibáig vitte elvétett nevelésem. A nagyatyám s Péchy Imre úr, összejövén a sátoros ünnepek alatt, oly peroratiókkal idvezlék egymást, mintha egy országos deputatio valamely fényes tisztviselőnek járult volna elébe. Péchy belépe, s Bossányi levette a sinkót, s neki mereszkedett; a szobát a legnagyobb csend fogta el. Ekkor Péchy, megállván Bossányi előtt, fél hanggal, melyet alig érezhetőleg vive feljebb meg feljebb, elkezdé: Hogy isten ő szent felsége az Urat Bátyám Uramat e mai áldott napokra fris egészségben és örvendetes állapotban felvirrasztotta, annak teljes szívemből örvendek. Engedje isten ő szent felsége, hogy az Úr Bátyám Uram mind ezt, mind az ennekutána sok számos esztendőkbén előfordulándókat, hasonló örvendetes állapotban s fris egészségben elérhesse s eltölthesse, úri kedves hozzá tartozandóival együtt, a közjónak s szegény árva hazánknak javára, öröme. És immost a felelet, hasonlóan fél hanggal, mert azt kívánta a szokás: Kedvesen veszem, édes Öcsém Uram, a Kend atyafiságos kivánságát. Engedje az úristen stb. Nekem hasonló rigmust kelle tanulnom, s azalatt míg azt tanultam, szüntelen folyt az intés; nagyatyám, nagyanyám, szép ifju tántom, író-deák, pesztonka, a rigmust emlegették, ne féljek, csak bátran, oly hangosan mint az atyám mondta el az esketéskor a maga esküvését, hogy azt az utcára is ki lehetett hallani; s Klári néném asszony (így titulálgatám a szép tántot) ingerle, hogy bizonyosan bele fogok szakadni. S bár csak magamra hagyának vala! annyira összezavartak, hogy midőn eljőve a rettegett pillantás, az első construction belé szakadtam. Soha sem tudtam valamit könyv nélkül eltanulni, s megvénültem, s a Credo és Tíz Parancsolat még tanulni valónak marada. Nem értettek, s mely

mely könnyű volt volna érteni! Tompának nem nézettetem, látták hogy a Tíz Parancsolatnak s a Crédónak minden cikkelyeit tudom magam szavaimmal; s kifáradván zaklatásomban, békét hagyának, melynél okosabbat nem tehetének, minekutána elrontottak.“

¹⁰⁾ *PE. IV. 2. §. — ÖÉ. III. 24.*

¹¹⁾ *L. Bossányi Zsuzsánna Emlékezete, írta Kazinczy Ferenc. Patak, 1813. 14 l.*

¹²⁾ *L. PE. I. 5. §.*

¹³⁾ *L. ÖÉ. I. 15. 16. l.*

¹⁴⁾ Hadd álljon itt a kézsmárki deák levelkéje, mint legrégebbi fenmaradt írásbeli fogalmazata, bár csak némi mulatságúl: „Spectabilis Dne Parens! Ex Gratia Deo benevalemus, iam habuimus Examen nostrum, Ego scribo in haec Epistola meum Orationem. ego deprecor Dnum Parentem vt non possum scribere, Seruus humillimus et filius...“ (Dátum nélkül). *ÖÉ. III. 28. l.*

¹⁵⁾ *L. PE. I. 15. 16. §.*

¹⁶⁾ *L. ÖÉ. I. 20. l.*

¹⁷⁾ A régebbi Patakot ismerők, s az ezentúl oda jutók előtt, a mennyiben a collégium régi alakjáról tudomást szerezhettek magoknak, kedves lehet ismerni legalább a helyet, hol azon falak állottak, melyek közt Kazinczy Ferenc tíz éven át mint tanuló lakék. „Az atyám — írja az *ÖÉ. III. 30. l.* — ott, hol most a Berna nevű sor áll, egy kis házat építtete számunkra, s így benn lakánk a collegiumban; s később a Paradicsomban, végre a Katonásor végső szobájában, a grádics mellett alul.“

¹⁸⁾ *ÖÉ. II. 14. 15. l.*

¹⁹⁾ *ÖÉ. II. 17. l.*

²⁰⁾ *PE. I. 6. §.*

²¹⁾ *ÖÉ. III. 40. l.*

²²⁾ *U. ott, 41. l.*

²³⁾ Emlékezetes a hetvenegy lapnyi munkácskában a historiai emlékekhez ragaszkodás, melyet a jelige alakja is kifejez: *Patriae memoria dulcis.* Nem tudatlanság, hanem a hamarkodás figyelmetlensége ejtett benne néhány feltűnő hibát, péld. midőn Csepel szigetét teszi Nyulak szigetévé, vagy az esztergami érsekről mondja „a ki ez előtt primás is volt“, vagy a mohácsi veszedelemre vonatkoztatja a „Romulidae Cannas“ ismeretes verset stb; csak kifejezé-

si szabatlanság, midőn Nagyváradról mondja: Sz. László királynak és Zsigmond császárnak *tetemivel* és fürdőjével híres. — A könyvecske oly annyira ismeretlen, s mint Kazinczy Ferenc első megjelent dolgozata még is annyira érdekes, hogy kedves dolgot vélek tenni, ha belőle gyenge és dicséretes oldalai érzetetésére itt néhány mutatót adok, mind a prózából, mind az emlékkersekből, még pedig betűhíven, részben a Losonczyval való összehasonlíthatás végett is.

Lap 4. „A' főbb hegyek közzül valók: Első a' Tatra, Montes Carpatici. Ennek oldalán télbe nyárba hó vagyon, mivel a' nap nem vetheti sugárait ennek völgyeibe. Teli van ez hideg forrásokkal, mellyek a' leg-nagyobb kősziklákból folynak-ki. Egy nagy hírű Tudós azt írja, hogy, midőn ezeken a' hegyeken járt volna, talált egy zöld színű tóra, a' mellyből valami dészkat ki-rántván és meg szemlélgetvén, hajó darabnak találta; és innét azt hozta-ki, hogy annak a' tónak a' tengerrel közösülése légyen. Legnevezetesebb az volna, hogy az Országot el-osztja Lengyel-Országtól.“

L. 5. „A' Tokaji (hegy) mind azáltal elég magas, melly arról híres a' Historiákban, hogy annak tetején Turzol fel-hajtván egy kantsó bort, lovát meg-sarkantyúzta, és a' hegytetejéről meg-indulván, ott állapodott-meg, a' hol Tartzal építettett. Ezen a' helyen még akkor falú se vólt, hanem annak a' jeles szaladásnak emlékezetire építettett a' Turzol nevérol Tartzal.“

Vajon nem az Anonymus által fentartott mondának a nép emlékezetében elváltozott hagyományos alakja szól-e ezen előadásból?

A városok leírása módjára nézve ime a 7. lapról:

„Posony Pisonium, vel Posonium, Preszburg, Szabad Királyi Város, melly igen szép helyen építettett a' Duna partján. A' várban, (melly egy mellette lévő hegynek tetején vagyon,) tartattatik Szent István Királynak, a' Magyarok első Keresztyén Királyoknak, Második Sylvester Római Pápától küldtetett arany koronája, és kettős ezüst keresztje, Királyi páltzája, pallástja, kesztyűje, sarúja, és pántzélyja, mellyekben a' koronázáskor, a' koronázandó személy fel-öltözik. Itt szokott lenni az Ország Gyűlése, az az, a' Diaeta. Itt van a' Felsőges Hely-tartó Királyi Tanács, vagy a' Locumtenentiale Consilium, melynek Praesese a' Felsőges Albert, Saxoniai Hertzeg, és Felsőges Királyné Aszszonyunknak veje. Itt vagyon a' Kamara és a' Kommando-is. Vagyon itt a Szent Ferentz, Szent Klára, és Szent Ursula: szer-

zetjén lévő Apáczáknak templomok és klastromok. A' Város kerítésén kívül vagynak Capucinusok, Trinitariusok, Misericordianusok, és a' szent Ersébet szerzetén lévő Apátzák-is. A' Vár lakó Residentziája a' Felső Albert Hertzegnek, és Kristina Fő-Hertzegnének. Ez a' Város anyja Városa az egész Országnak, melly híres a' Király hegyről, mellyen a' leg közelebb koronázott Király lovaglani szokott. A' Városnak vagyon két Kaszárnyája, és két szép Typographiája. A' Lutheranusoknak van itt oskolájok, Magyar, Német, és Tót Templomok.“

L. 24. „Veszprém Vármegye.

Tekints ama' híres Balatón tavára,
'S kies partján épült Tihány Városára
Veszprémre, s Vásonyra, Pápa 's Palotára,
Hunyadi Mátyásnak mulató házára.“

L. 14. „Bárs Vármegye.

Híres Körmözt-Bánya van Bárs Vármegyében,
Melly fekszik a' sebes Garan viz mentében.
Sok rezet 's aranyat ásnak üregjében,
Pénzt-is vernek itten ; mellyért nagy hírében.“

S ezek a szebbek közül valók ! De meg kell tekinteni a Kis Tükröt is.

²³⁾ a 25. laphoz. *ÖÉ. III. 57. 58. ll.*

²⁴⁾ Jellemző a címlap hátán álló jelige (Hor. Carm. IV. 3. Quem tu, Melpomene) választása, anyjához intézett, fiúi alárendezkedést lehelő ajánló-levele, melyet előszava követ, február 16-káról 1776. Következnek (Szilágyi Márton prof. javaslatából a tetetlen könyvecske vastagítására) barátjai dicsérő versei, u. m. Dénes öcsce deák sapphói ódája : In fratrem animo et sanguine sibi coniunctum . . . ; László öcsce deák distichonai, melyek két utóbbika ketős tekintetben érdekesen így szól :

Ampla Tibi laus est *Veterum versasse labores.*
Atque Didymaei scandere templa Dei.
Sic bene : currenti posthac quoque cede furori :
Merces, interitus nescia, laurus erit.

Továbbá Terhes István contrascriba deák distichonai, Torma Mihály társa magyar négyesei, végre (Barcafalvi) Szabó Dávid és Dobay Dániel társai deák-magyar verseik. Mily örömet gerjesztett akkor a

rokon keblekben ily zsenge fellépés is az irodalmi téren, de ő is mily várakozást, mutatják az utóbbinak e sorai is :

Boldog vagy, elérted mert azt az értéket,
A melyben a hír s név tészik a mértéket. . . .
Éljen szinte munkád a végső időkig,
Nemes indulatod' mindég hirdetőikig stb.

A munkácska maga az akkori morális elbeszélések módja szerint készült, s nagy részben dialogizálva van. Előadja a napimádás mikép fejlődött egy ismeretlen amerikai sziget lakói közt, s két ilyennek, egy Podoc nevű atyának és Kazimir fiának, miután török Ázsiába vetődtek, vetekedésüket egy muftival a helyes vallás felett, s miután ezek a muhamedán türelmetlenséggel, s a keresztyén kegyességgel megismerkedének, keresztyénekké lételőket. Hasonlítva e kísérletet a kor prózájához (kivevén a Hallerek, Faludi és Báróczy nyelvét) meglep azon szerencse, melylyel a fiatal fordító a kifejezés szabatoságára, csínra, kerekdedsége törekszik. A könyvecskének az elsónél is nagyobb ritkasága mellett úgy hiszem kedves dolgot teszek legalább egy mutatóvány közlésével, a helyesírást is pontosan megtartva.

Kezdeté : „A' világ új részéhez Amerikához tartozó szigetek között vala egy, mellynek lakosai, kipallérozott erkölcsök, és tudomány nélkül, csupán csak a természet igazgatása szerint éltenek. Nappal az nehéz munka által szerzendő élelmek keresése tartóztatá őket a' tiszta ég alatt : és az okozá, hogy veréjtékekkel nedvesítenék-meg azt a' földet, mely nékiek adó helyet(t) adta a' magán termett gyümölcsöt. Étszakára pedig magokat kis kunyhókban vonták-meg : mert még ők a' felhők felé nem emeltek, 's nem építettek kőből hegyeket, olly szándékkal, hogy a' levegő-égben lakhassanak. Nyugodalomban éltek az egybe szedegettetett gyümölcsök közt, és ugyan azon a' földön fekűttenek, melly őket az ő termékenységgel táplálta“ stb.

²⁵⁾ Gróf Boleznai Miklós és hitvese b. Podmaniczky Anna Mária kegyteli leveleik egy „*Becses Levelek Kazinczy Ferenchez*“ című kötetben Kazinczy Gábor úr gyűjt.

²⁶⁾ L. „*Kazinczy Ferenc Levéltárcájából*, közli Kazinczy Gábor.“ Első fogás. *Új M. Muz.* 1853. I. 495. lap.

²⁷⁾ *ÖÉ. II.* 46. l.

²⁸⁾ *ÖÉ. II. 49. 1.*

²⁹⁾ *PE. 20. §.*

³⁰⁾ *ÖÉ. II. 47. 1.*

³¹⁾ „Megjövendölém, hogy a példát követni fogják mások, s *poesisunk új színben fog ragyogni.*“ *PE. IV. 13. §.*

³²⁾ Kazinczynak ezen Kassán létét sehol nem találtam feljegyezve. *ÖÉ. III. 61. 1.* így szól: „s lángoltam *meglátni a halhatatlan embert.* Egy nyavalyás versezetem megvitte neki tiszteletemet, s a tisztelt férjfi nyájasan felelt, buzdított.“ Nekem ugyan úgy látszik, hogy ez előadásban nincsen kellő összefüggés. Kisíklott emlékezetéből (ilyet az autobiographia külön dolgozatainak összevetése más helyen is mutat, hol utóbb hivebben emlékezett a történetekre, mint a dolgok elsőbb reproductiójaker). Itt a Baróti saját szavai igazítanak el, hogy K. őt otthon, még pedig hihetőleg az 1777-ki szünetidőben, felkereste. Mert Baróti világosan hivatkozik egy vele volt *szembenlételre*; s kevesebbé feltehető hogy a kassai exjesuita prof. Patakot látogassa meg, hol egyáltalában semmi keresete nem volt, mint hogy a különben is szívesen járó kelő s világot látni szerető Kazinczy „*lángolva meglátni a halhatatlan embert*“ Kassára ne ránduljon, melylyel sűrű volt akkor is Újhely közlekedése. E szerint teljesen hihető, hogy, ha más okból nem is, már azért is bement a szünetidőben, hogy a jövődség emberét, ki egy új világot nyitott előtte, megtisztelje, mely alkalommal azon ígéretet is tette, hogy őt e pályán követni fogja. Ennek folytán intézte hozzá még ez év telén azon epistoláját, melyre Baróti 1778. mart. 8. azon levéllel felelt, mely az *Új M. Muzeum* 1853. I. k. 497. l. olvasható, s melynek ide vágó döntő helyei ezek:

Tartson az ég nyelvünknek elővitelére sokáig,

És, melyet kíván e teher, adjon erőt.

Egy kívánságom még van: bétöltöd-e — s hogy nem? —

Mit fogadál, mikoron szembe beszédbe jövénk?

Hogy követöm léssesz, s ilyen mértékre szedendesz

Verseket ígéréd . . .

Ám de mit emlegetek? téged minek intelk erre?

Lám! leveled csinos verssel ajánlja magát stb.

Itt tehát a szembenlétel s beszédben adott ígéret, *másfelül ennek folytán* a teljesítés, t. i. egy *ily* versekben, azaz elegiai mértékben írt levél világosan mint két külön tény hozatik fel. Sajnálunk kell egyéb-

íránt, hogy az fen nem maradt. „Én néhány *distichont* írék Szabóhoz — mondja kicsinylőleg saját zsengejét, az Önéletrajz II. 48. l. — s elküldém neki postán. A mit én írtam, nincs meg többé; szégyenlém később a szerencsétlen merést, s eltéptem.

³³⁾ *PE. I.* 20. §.

³⁴⁾ *ÖÉ. III.* 58. l.

³⁵⁾ *ÖÉ. II.* 39. 40. l.

³⁶⁾ *ÖÉ. II.* 66. l. — *III.* 93. 94. ll.

³⁷⁾ *ÖÉ. III.* 91. 92. ll.

³⁸⁾ *ÖÉ. III.* 94. l.

³⁹⁾ *Miller J. M.*, a Siegwart szerzője, Ulmban 1782. július 6., Kazinczynak már régebben írt levelére költ válaszában vonatkozik e szándékra: „Es freut mich sehr, dass Sie meinen Siegwart in Ihre vaterlaendische Sprache übersetzen wollen, und wird mich um so mehr freuen, wenn ich hoffen darf, auch anderen Ihrer braven Landsleute eben das Vergnügen zu machen, das ich, nach Ihrer Versicherung, Ihnen und Ihrer Geliebten gemacht habe.“ (Az eredeti levél Kazinczy Eugénia asszonynál). — „Egy igen tiszteletes leány szerelme Siegwartot fordíttatá velem, s Gessner Idylljeit“ (melyekből, mint láttuk, néhányat már ismert) „de láttam, hogy nem kell sietni.“ (Hozzám jan. 25. 1827. írt levelében. *L. Kazinczy Ferenc Levelezése Kisfaludy Károlylyal és ennek körével. Pest, 1859. 61. l.*) Később említeni fogjuk még a kész fordítást, valamint annak megőggettetését is.

⁴⁰⁾ *ÖÉ. II.* 68. 72. *PE. I.* 25. §.

⁴¹⁾ *ÖÉ. II.* 75. l. — E helyt jellemzőleg így fakad ki Kazinczy: „Soha ember több tisztelettel azok íránt, a kik tiszteletet kívánhattak, nem viselteték, mint én, s egy-egy nevetségesebb vád nem lehet mint az, hogy én nem imádok egyebet mint magamat: mert azokat, a kik lopott bíborban fénylenek, nevetem, s oltárjaikat szerettem döntögetni.“

⁴²⁾ *ÖÉ. II.* 77. 78. ll.

⁴³⁾ *ÖÉ. II.* 78. 79. ll.

⁴⁴⁾ Az idézett helyek elszórvá az *ÖÉ. II.* 80—100 ll. Csak e szerkezet beszéli e dolgokat. — A tályai találkozás Törökkel *PE. IV.* 21. §.

⁴⁵⁾ Napját emlékiratainak egy példányában, sőt előttem ismeretes naplóiban sem találom feljegyezve. A *PE. I.* 29. §. 1784-re te-

szi ugyan a címben, de kétségkívül hibásan, miután későbbi dolgok 1784. januárban történtek, Kazinczy örsi tartózkodása pedig meleg időbe esvén az előadások szerint, az 1783. augusztusban vagy szeptemberben lehetett.

⁴⁶⁾ *ÖÉ. II.* 101. l.

⁴⁷⁾ Legalább a Kazinczy öcscsének Lászlónak, kivel Ferenc, mióta az katonává lett, a legtestvéribb, legbizodalmasabb levelezésben állott egész fogságaig, hozzá írt leveleiből tűnik ki ez. Első említés Súsieről, ki a testvérek leveleiben „Mária képe“ néven nevezetik, a Lászlóéban 1785. jan. 20. van; nem sokára Súsie már az előtte még ismeretlen Lászlót is üdvözölteti, mert ez ápril 5. már visszaköszönti; dec. 7. természetesen a Ferenc levélbeli leírása után, írja: Csókold Teréznek és Susinak kezeit; mondd meg: itt is van egy tisztelőjük.“

⁴⁸⁾ *L. PE. I.* 52. §., hol „egy szép lyány“nak nevezi, de mérsekelve a kifejezést a folyóiratban megjelenendő szerkezetben; de már *PE. IV.* illető helyén „angyali szépségű leány“ áll, érzésének megfelelőbben, s azért a szövegben is e kifejezéssel éltem.

⁴⁹⁾ Siposhoz írja 1812-ben (l. *Kazinczy Ferenc Levelei Sípos Pálhoz*. Lipcse 1846. 26. l.): „Gr. Gyulai Karolina... gyermeke annak a Kácsándy Sűsynak, kit 1785-ben imádtam.“ — *Kishez* írja 1810. jan. 19.: „1786-ban a Döbrenteink tanítványa anyjába voltam szerelmes.“ (Utóbb meglátjuk hogy Döbrentei általa nyerte el gr. Gyulai Lajos mellett a nevelőséget).

⁵⁰⁾ „Susie, özvegy gróf Gyulai Ferencné — írja Kishez ugyanott — decemberben oly meleg levelet íra hozzám, hogy ifju eszten-deim elaludt tüze ismét lángot vetett. Emlékeztem az elégetett dalra; s csak úgy sem tudván kidolgozni a mint írva volt, végre az a gondolat szálla meg, hogy belöle egy görög izlésű epigrammát csináljak“ stb. (*Kazinczy Ferenc Levelei Kis Jánoshoz*, I. k. 310. 11. ll.).

⁵¹⁾ „Nem szerettem a politikai dolgok akkori folyamatját.“ *Kazinczy Ferenc Levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével*, 62. l.

A MÁSODIK KÖNYVHEZ.

¹⁾ A „nemzeti iskolák“ behozatala óta (1777?) kerületében volt :

2 közös	1789 végén 19
0 félközös	2
67 katolikus	61
5 görög-kath.	5
2 evangélikus	25
0 református	5
3 zsidó	7

79

124

(L. Rede bei der Einsetzung der Kön. Nationalschulen-Visitatoren des kaschauer Literarbezirkes in ihr Amt, gehalten durch Franz v. Kazincz . . . den 20. Dec. 1789. Kaschau, 8r. 4. l.). — Ha mégis a *Pálya* 37. szakaszában (Tud. Gy. 1828. XI. 55. l.) gr. Niczky Krisztof országbírónál 1787. tett látogatása alkalmával ezt írja: „Tudni akaró, mennyi iskolám van egyetemben, mennyi közös, és azután mindenik vallásbeli? Hallván, hogy református iskolám csak öt van, holott a többiek száma *csaknem kétszázra* mégyen, magyarázatot kívána“: az utóbbi számot jóformán azon időpontra tartom értendőnek, midőn Kazinczy, hivatalából kilépett (1791). Mert könnyen megeshetett, hogy midőn a *Pálya* e szakaszát készíté, melyet különben is emlékezetéből írt le (világosan mondván: „itt nincsenek meg naplóim“), azon szám lebegett előtte, *melyre utóbb vitte fel iskoláit*. T. i. ki az első három évben oly szerencsés tevékenységet fejtett ki az iskolák szaporításában, a következő két évben, meg levén törve az út, nem kisebb sikerrel működhetett, s azért a szövegben e számot öszves hivatalviselése idejére bátran véltem érvényesíthetni.

²⁾ A *püspök levelei* fenmaradtak egy „Becses Levelek Kazinczy Ferenchez“ című kötetben Kazinczy Gábor úr gyűjteményében. L. a *Pálya* 41. szakaszát is, különösen a 71. 72. ll. az id. h.

³⁾ V. ö. id. *Beszédét* 5. 10. 11. 12. 13. ll.

⁴⁾ U. ott 23. 24. ll. V. ö. 6. l. is.

⁵⁾ U. ott 25. l. (Kénytelen voltam e helyeket a „Beszéd“ német kiadásából magyarra áttenni, mert fájdalom! a magyar példány-

ra sehol szert nem tehettem). — Egyébiránt Péczelinek 1789. dec. 23. ezt írja: „Megküldöttem ezt a §-ot gróf Széchényinek (Ferencnek, az István atyjának) is, sőt az egész orátiót mind németül mind magyarul lenyomtattatván mindenfelé elküldöm; annyival inkább, mivel, a mint hallom, a pécsi tudományos kerületben (ebben Sz. volt a főgazgató) csak a német nyelv sürgettetik.“ (Eredetije saját gyűjteményemben).

⁶⁾ L. a „Beszéd“ 7. l.

⁷⁾ „Tenyereken hordának a papok“ mondja önéletrajzi levelében hozzám (l. Kazinczy F. Levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével, 62. l.).

⁸⁾ PE. I. 46. §.

⁹⁾ U. ott 36. §.

¹⁰⁾ A császár e nevezetes szavai az 1784. május 18. kibocsátott rendeletében ezek (tudjuk, hogy ily fontos tárgyakban az alapeszméket maga vetette papirosra, s úgy vette át, fordítva csak, a cancellariai stílibe öltöztetés): „Usus in cunctis negotiis linguae mortuae, ut latina est, satis indicat nationem nondum certum luminis gradum assecutam esse, cum tacitum de eo praebeat testimonium, quod aut natio sua ordinaria nationali lingua destituatur, aut in eadem nullus popularium legere aut scribere sciat, ac quod nonnisi docti, qui latinis studiis operam navarunt, unice in statu sint, suas scripto exprimendi cogitationes; quin imo natio in tali lingua regatur ac iudicia accipiat, quam ipsa nec quidem intelligit“ stb.

¹¹⁾ Egyike e szép dal azoknak, melyek nem találtak kegyet szerzőjük előtt, és csak (a PE. I. 35. §-ában, a honnan tettem át Poet. Munkáiba 9. l.) úgy maradt meg mint példája akkori gyarló verses dolgozatainak: „Imhol egy ily szerencsétlen dolgozásom“ mond az *id. h.* „Mi az oka, hogy németül eltalálom a schémát, magyarban nem? ezt kérdém magamtól. Trochaeusi és jambusi sorok összetévesztve, s felcserélve a hosszú tag röviddel, s a rövid hosszúval, rossz és rút formájú szók, és minden! Ily hibákat ki ejt ma?“ stb. Ez volt tehát dalai tűzhalálának oka! s íme, maga sem vevé észre, mint vezérlé őt egy titkos ösztön, a magyar fülnek kedves, choriambusos lebegésre.

¹²⁾ Egy régi *napló*-jában ez évről: „12. Jun. C-t először láttam!“ (A C. Cidlit jelent; ezen akkor a schweizi poeták és Klop-

stock által költeményeikben szívesen használt név lett Teréz poetai neve is). Kufsteinből 1799. jun. 16. költ levelében írja: „E napok (melyeken, mint tudósítja, vele álmodott) nekem örökké szentek, valamint 27. xbr. 1785. is (Ama régi naplójában e napról ez áll: „Bárcán szánkázás!“), és — júniusnak 12-dike, midőn Cidlit először láttam, mint Blidlit (húgát Polyxént, ez kapván e szinte nem szép, de akkor poetai divatú nevet; róla l. fenn a szöveget) apríl 17-dikén. Mind a két napot innepleni szoktam itt is.“

¹³⁾ „22. April gr. Töröknél ebéden valék, azután Polyxénnel sétálni. — 23. P(olyxén) és Th(eréz) el“ jegyzi meg a fentebbi naplóban.

¹⁴⁾ Írva sept. 14. 1824. *Poet. Munk.* 25. l.

¹⁵⁾ Melyet László nem igen volt hajlandó elismerni. (1789. mart. 28. költ lev.). Ő a hírt Klári testvéröktől (Krajniknétől) vette, kit Ferenc többi húgai felett szeretve, vele bizodalmas levelezésben állott.

¹⁶⁾ L. *Kazinczy F. Leveli Kis Jánoshoz*, I. k. 6. l.: „Sztellám abaujvári szolgabíró Bárczay Ferenc úrnak van dedicalva. Ez a szegény barátom éppen úgy járt mint Sztellában Cecília. Ceciliát szerette Fernandó, de az állhatatlan Fernandó Ceciliát elhagyá, és Sztellát kezdé szeretni. Azonban szerette Ceciliát is Sztellát is. Ez vala az én szegény barátom sorsa. Jenny őt is szerette, de mást is. Ezt senki sem fogja érteni, csak Jenny, az én Ferim, és én“ (t. i. az a más). Ez egyszer mosolyganunk kell a naiv rejtélyességen, s kiolvasnók belőle a titkot, ha K. László levele nem nyújtana is hozzá commentárt.

¹⁷⁾ *Poet. Munk.* 24. l.

¹⁸⁾ Így az első dolgozás (eredetije, melyet 1791. martius 13-ki levelében „mint legutóbbi dalát“ közöl gr. Ráday Gedeonnal, a péceli könyvtárban). Nyert a dal correctióban, s poetai érdemben is, egy későbbi átdolgozás által (*Poetai Berek*, 150. l. s még egyszer változtatva és „Zellihez“ címezve *Poet. Munkák*, 14. l.), de életrajzi érdeke csak az általam, a mennyire tudom itt először közlött, formában van.

¹⁹⁾ L. a fen idézett könyv elibe nyomtatva Vitéz által e több tekintetben tanulságos levelet, melyet, még más helyen is ki fogok vonni.

²⁰⁾ L. Kazinczy F. *Levelei Kis Jánoshoz*, I. 7. l. A *Poetai Be-
rekbe* az, 152. l. javítva „Chloe“ címmel ment be.

²¹⁾ *Földi János* (Levelek Kazinczy Ferenchez, Kazinczy Gábor úrnál) komolyan kérdezi hogy „Keresztes Bálint“ II. András korából való-e? E naiv kérdés Földi járatlanságát mutatja ugyan az ómagyar nyelvben; de nem különben azt, mily szerencsével tudott Kazinczy egy, az akkoritól eltérő, ó zamatot önteni el az egész költeményen.

²²⁾ L. ezekről *Leveleit Kis Jánoshoz* I. 328., II. 68. 295.; és *Kazinczy Ferenc Leveleit Horvát Istvánhoz* (kézirat a m. nemz. muzeum könyvtárában), kihez 1810. június 1. ezt írja: „Nem mondhatom ki, barátom, mint kínoz az a cselekedet, hogy azt az el nem készülhetett csomót elégettem a *tavalyi rémtülésben*. Soknak még tudom némely sorait, strópháit, de egyikét sem egészen. Azon lészek, hogy őket egymás után kipótolhassam. Ífju esztendeim emlékezetét kellett vala benne megkínélnem.“ — Már 1809. novemb. 11. ír *Kisnek* hasonlót: „Nagyon sajnálom én, hogy a háború kilobbanásakor verseimnek csomóját elégettem. Most sok gondba kerül újabb kidolgozása“ (id. h. I. köt. 305.). T. i. attól tartott, hogy — ha a háború a hazába tétetik által, mely aggodalom közönséges volt, s alapos mint a következés bebizonyította, s az ő megyéjébe is hatna, s ő valamely szerencsétlen eset folytán életét vesztené (ím, május 30. formáserint bucsúzik Kistól, u. o. 301. l.) — versei nem eléggé simítva s bevezve találnának valamely barátja által kiadatni.

²³⁾ Az *érzelgésre* ő sem teremtve nem volt, sem abban nem gyönyörködött. „Én C. G. sóhajtozó pajtása lenni nem akarnék, s hálá istennek, ha akarnék is, lenni *nem tudok*“ írja Szentgyörgyi Józsefhez (*Kazinczy F. Levelei* III. 37. l.). S ismét: „Nem affectálok Schwermuthot, és Schwärmereytől távol van phantasiám“ u. o. 140. l. és: „Én nem tapadok belé makacs tapadással a fájdalom érzésébe, s kesergésemben nem keresek édes gyönyörűséget“ u. ott 141. l. stb.

²⁴⁾ L. *Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Sándor Leveleik Ruszek József apát úrhoz*, 1816. (kéziratban sok helyt, nálam is). A IV. lev.: „Kíméllem benne egykori kedves, tisztelt *mesteremet*“; ismét: „Légyen elég annak próbája, mennyire hathatott literátori hatalma, láthatta Kazinczy, mikép mentek légyen utána a nemzeti és nyelvbéli culturának igaz utján a jobb hazafiúi szívek és elmék. Ezek közül én *vallom magamat leggyorsabb tanítványának.*“ stb.

²⁵⁾ L. *Gessner Idylliumi* előszava végén.

²⁶⁾ „Egy igen tisztos leány szerelme Siegwartot fordítottá velem, s *Gessner Idylljeit*, de láttam: nem kell sietni“ írja hozzám 1827. jan. 25. L. *Kazinczy Ferenc Levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével*, 61. l.

²⁷⁾ L. e levelet az *Orpheus* II. 268 s k. ll.

²⁸⁾ E levelek Kazinczy Eugénia assz. birtokában.

²⁹⁾ A „*Gessner Idylliumi*“ első kiadása előtt.

³⁰⁾ L. *Kazinczy Ferenc Levéltárcájából*, közli Kazinczy Gábor, első fogás, VIII. levél, az Új M. Muz. 1853-ki folyama I. 501. l.

³¹⁾ Fontos dolog annak, ki Kazinczy nyelvhaladása fokaival önszemléletből kíván megismerni, kiindulási pontul legkorábbi műpróza kísérletéből legalább egy töredéket ismerhetni. *Gessner* első kiadása oly ritka, hogy szolgálatot vélek tenni az olvasónak, ha itt egyet beiktatok; s választom e célra az I. könyv 1. idylljét, mert ezt aztán kiki összevetheti ugyan ennek 1802-ki kidolgozásával, mely a szövegben is említve van, s a *M. Nyelv és Irodalom Kézikönyve* II. köt. 74. 75. l. látható.

„Daphnéhez.

Nem a vérrel béfecskendezett bátor bajnokot, nem az ütközet pusztá helyét éneklí a víg Musa: rebegve szalad ő, mezei könnyű sípjával, a fegyvercsattogás elől.

A tiszta patakok lassú csergedezése, és a szent erdők susogó homálya által csalogattatván, a sásos parton tévelyeg, vagy a virágokon jár a magas fák zöld bóltjában, vagy a puha pázsiton hever, s énekeket készít, a te, egyedül csak a te számodra, szép Daphne! Mert a te szelíd és ártatlan elméd olyan kellemetes, olyan tiszta, mint a tavasz legszebb reggele. Eleven tréfa és vidám mosolygás repdes szüntelen azokon a kis ajkakon, azon a piros orcán, és édes öröm szól szép szemedből. Sőt mióta barátodnak hívsz, édes Daphné, azóta előre tisztáknak látom óráimat, s minden napom örömré virad fel!

Ó ha tenéked azok a víg énekek tetszenének, melyeket Músám a pásztoroktól tanul. Gyakran meglopja ő a sűrű bokrok közt a fák Nympháit, és a kecskelábú erdei istent, és hajlékokban a sással koronázott Nymphákat; néha mohos kunyhókba mégyen, melyek kö-

rül gazdája híves árnyékokat ültet, s történeteket hord elő a nemes cselekedetekről, a virtusról, és a mindég víg ártatlanságról. Gyakran ötet is meglesi a szerelem istene az egybenőtt bokrok zöld ernyőiben, vagy a fűzek közt a kis patakok mellett. Ott hallgatja énekeit, s koszorút teszen repdeső hajára, mikor a szerelemről énekel, és a víg nyájaskodásról.

Ez, Daphne, ez legyen jutalma énekeimnek; az legyen minden dicséretem, hogy melletted ülvén, javallva mosolyogjanak édesen nevető szemeid reám. Azt, a ki nincs ily bóldog mint én, unokáink késő dicséreti gyúlaszszák énekre. Hintsenek, nem irigylem, virágot sírjára, s ültessenek friss árnyékot elsenyvedt hamva felibe.“

³²⁾ L. Bácsmegyei előszavát.

³³⁾ L. Orpheus, I. 15. 16. l.

³⁴⁾ L. Bácsmegyei előszavát.

³⁵⁾ *PE. I.* 41. §. — Egy dal belőle („A szerelem tekintete“) fenmaradt a *Helikoni Virágok* 91. l.

³⁶⁾ a 112. laphoz, l. a *M. Músa ismertetését* tölem a *Tud. Gy.* 1826. X. köt. vagy *Élet és Lit.* II. 7–12. ll.

³⁷⁾ *PE. I.* 38. §.

³⁸⁾ „Nagy örömmel vettem az úr legközelebb írott levelét — így válaszol neki az érdeemes aggastyán 1788. febr. 15. — melyből még nagyobb örömmel értettem, hogy a magyar nyelv előmenetelére valamely tudós társaságot kívánnának az urak felállítani, kik közé, hogy én is magamat adnám, méltóztatik az úr ösztönözni. Én, valamint ezen hozzám való bizodalombokat különösen nagyra becsülöm, úgy, ha érdeemesnek tartatom, nem is kívánom magamat szükségtelenül vonogatni, melyet annál szívesebben cselekedhetem, minthogy ha az úrnak ezen levelét nem vettem volna, mégis magam szándékoztam valamely csaknem hasonló gyűjtemény iránt mostan jövő József-napi vásárkor pozsonyi typographus Landerer urammal végezni; nem tagadhatom ugyan azt, hogy az én gyűjteményeimnek elrendelése valamivel az urakétól különbözőbb ne lett legyen, de minthogy csakugyan a főbb célra nézve megegyez, valójában szeretem, hogy az uraktól ebben megelőztetem, mert így a társaság által az én magános fáradságom könnyebbedik: Azonban hogy önként való beállításomat annyival inkább bizonyítsam, az második darabba magam is fogom valamely munkácskámot küldeni“ stb.

³⁹⁾ *PE. IV. 29. §.*

⁴⁰⁾ Névszerint két db az I. énekből, egy a II-ből (II. negyed), egy a VII-ből (Portia, III. negyed).

⁴¹⁾ A II. negyedben.

⁴²⁾ Az I. negyedben.

⁴³⁾ Az I. és II. negyedekben.

⁴⁴⁾ Az Orpheus III. füzete, 313. l. szerint.

⁴⁵⁾ A szerzők, kiktől darabok közöltettek: Ányos 2 db. Aran-ka 3, Bacسانی 2, Csergics 1, Darvas Ferenc 1, Dayka 2, Döme (Mede is) 6, Fehér György, az utóbbi polygraph 2, Földi 3, Horváth Ád. 2, Kazinczy (Széphalmi is) 21, Péczeli 1, Ráday (A. J. is) 5, Baróti-Szabó 2, Szentjóbi-Szabó 3, Virág 2, Versegly 3.

⁴⁶⁾ Megvan Kazinczy Gábor úrnál.

⁴⁷⁾ Saját naplói feljegyzése szerint, ugyan annál.

⁴⁸⁾ *PE. IV. 33. §.*

⁴⁹⁾ „Képzeld el, hogy benyújtó levelemet koronánk őrizete után azon szobában írom, a melyben ezt a szolgálatot, mint Abaúj vármegyének erre ide küldött tagja, először ma, sőt éppen most, tevém.“

⁵⁰⁾ A Hamlet előtti ajánló levélben.

⁵¹⁾ „Wär' ich zu Pesth, lieber Ráday — írja neki Kassáról augusztus 15. 1790. — so könn't' es sich fügen, dass wenn es sonst nicht gienge, ich selbst mitspielen würde“ (eredetie Kazinczy Gábor úrnál). Le is jött Pestre september 17-kén, a honnan csak october 11-kén érkezett vissza Kassára (egy régi naplója szerint, ugyanott).

⁵²⁾ L. *Endrödnyél: A Magyar Játékszin, I. k. XIII. XIV. ll.*

⁵³⁾ *PE. IV. 5. Szak.*

⁵⁴⁾ E képét Kazinczy, hasonlatosságánál fogva, több más felett becsülte. Ez után ismert reá, két évvel utóbb, Tessedik Sámuel egykori szarvasi pred., midőn a soha nem látott hozzá váratlanul, még pedig farkasbundában, belépett. Ha egyébiránt *PE. I. 53. §.* azt írja: „A ki e képet látja, nem fog többé csudálkozhatni, miként történhete meg, hogy ifjúságomban két asszonyság összetéveszthete gr. Dessewffy Józseffel, kihez most csak termete nem szálásságában hasonlítok“: meg kell vallanunk, hogy az, ki a grófot nem ismerte is, ha csak képét látta (a Mednyánszky historiai zsebkönyvében), nem fogja pusztá önhizelgésnek vehetni e helyet. A fej helyhezteté-

sének motivumára nézve emlékeztetem itt az olvasót, hogy az nem önálló kép, hanem egy egész kép kiszakasztott része.

⁵⁵⁾ Egy pár évvel előbb fogott már ő az angol nyelvbe, s Young Éjtszakáinak egyenesen az eredetiből fordítását meg is kezdte volt, de elhagyta a türelem. Itt betegsége hagyatta el vele a mester segedelmével alig kezdett leckéket, s azon túl nem is foglalkodott többé vele.

⁵⁶⁾ A *Pálya* valamennyi példányaiban oly helyt beszéltek el ez a kihallgatás, miszerint azt közvetlenül Leopoldnak Prágába menetele elibe volnánk hajlandók tenni. A többször említett régi *naplók* egyike azonban világosan júniusra teszi, de kifeledésével a napnak, így: „Jun. Swiententől búcsúzom. Magnum hoc ego quod placui Tibi, qui turp. secernis honestum. 4 csók.“ Következik rögtön: „23. Juni. Úr napja. Leopold cs. Pizában volt“ stb. És így a neki oly kedves scéaa, melyről Pályájában is mondja: „Mely pillantásában életemnek érezhetém én magamat föbb tetőn?“ június 1—22. közt volt. „Mely hálátlanok vagyunk a gondviselés eránt legszebb örömeinkért is! *oda vannak naplójegyzésem ezen esztendőre*“: e hely mutatja, hogy az általam idézett félivnyi napló elkerülte figyelmét, s így hónapját sem tudta már, annyi évek után, pontosan a történetnek.

⁵⁷⁾ *PE. I. 54. 56. 58. §.*

⁵⁸⁾ Ez egész út chronológiájában biztos vezető az említett *napló*. — Egy kőmivesi lózsit is látogatott. Így aug. 18-kára ezt találjuk feljegyezve: „Straussal □“.

⁵⁹⁾ Így áll e híres hely a *PE. IV. 143. l. (PE. I. 65. §.)*.

⁶⁰⁾ *PE. IV. 6. szak.*

⁶¹⁾ Ífjabb Szilágyi Sámuelhez 1791. jan. 4. ezt írja: „Messziásom mikor fog megjelenni, nem tudom. Láthattad mily zavarba hozott a nemes vesztegetés; most pedig még kevesebbet fordíthatok erre esztendei jövedelmeimből, mert az építéshez fogtam. A megküldött dalt mindazáltal minél hamarább béteszem *Orpheus nevezetű hónapos írásomba*. . . . Gyalázatos dolog hogy a mi magyaraink még ezen magyar epochában sem olvasnak. . . . Én az atyád biographiáját két hónap alatt béteszem *Orpheusomba Henriádjának recensiójával együtt* stb. (*L. Kazinczy F. Levelei III. köt. 371. l.*)

⁶²⁾ L. a m. nemz. muzeumban levő példányát.

⁶³⁾ L. *Kazinczy Ferenc Leveli*, III. k. 378. l.

⁶⁴⁾ *U. ott*, és I. k. 18. l., sőt 1791. óta már Földivel, mint ennek válaszaiból látszik (*Becses Levelék*, II.).

⁶⁵⁾ „Die Oekonomie der Natur. Berlin (Bécs) 1782. I. Heft: Über den Menschen und sein Schicksal nach dem Tode. II. H. Etwas über die Bestimmung des Menschengeschlechtes. Birom a könyvet Kazinczynak 1792. Regmecen készített, s 1795. a budai börtönben újra dolgozott fordításával. *Kazinczy Gábor*.“

⁶⁶⁾ „*Becses Levelék Kazinczy Ferenczhez*.“ II. köt. (Kazinczy Gábor úrnál).

⁶⁷⁾ *A Magyar Játékszn*. Első eszt. III. és IV. köt. Mindkettő előtt K. Ferenc gyönyörű előszavai, amaz nov. 5. 1792., ez, Spisichnek ajánlva, Zala hazafi lelkű követének, jan. 16-káról 1793.

⁶⁸⁾ *Kazinczy Fer. Leveli*, I. 4. l. Itt ugyan csak így fejezi ki magát: „A genevai szerencsétlen polgár *munkáját* megégettem stb; de *Csokonainak* ugyanazon időben: „A Rousseau Contrat Socialja MSban van.“ III. k. 381. l.

⁶⁹⁾ Kézirata Kazinczy Gábor úrnál.

⁷⁰⁾ L. *Leveli* I. k. 4. l.

⁷¹⁾ Az elébbi: ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΣ, azaz a szinopei Diogenesz Dialogusai. Pest, nyomt. Trattner Mátyásnál, 1793., az előszó kelete apr. 17., 1792.; ezek: „Széphalom, Széphalmy Vincénél, 1793.“ (Bécs, Hummel), az előszó „a X-dik hónapnak 25. 1792.“ mindkettő, valamint Sztella, c és cs-vel, sőt neve is így: Kazinczy.

⁷²⁾ „Sztella, dráma öt felvonásban. Azoknak, a kik szeretnek. Goethe után Kazinczy Ferenc, tagja a sopronyi magy. társ.“ Pozsonyban, Weber S. P. 1794. — Kevés példányon maradt meg a boríték, melyen a nevezetes előszó áll. Magyarázza miért ragasztja ama címet nevéhez: öröme jeléül a megtiszteltetésen s azon, hogy mi Révainak Budán, neki Kassán nem sikerült, a csendes Sopronnak fog talán. S továbbá: „Sztellának nevében a vastag S-et vékonynyá változtattam el. A vékony SZ némelyek előtt affectáltak fog tetszeni. Így tetszik azoknak, a kik az exament *ekzsámentnek*, az explicót *ex-ssplikónak*, az est-et *esstnek* mondják, a vékony SZ hangja is. Azoknak, a kik nyelvünk művelésén dolgoznak, igyekezni kellene a pinguis populustól a venustuszok serege felé annyira közelíteni, a mennyire

a nyelv természete s analogiája engedi. De erről másutt bővebben.⁴

⁷³) *Kazincy F. Levelei*, III. 379. l.

⁷⁴) Kézirataik részint a m. nemz. muzeum könyvtárában, részint Kazinczy Gábor úréban (l. *Kézikönyvem* II. köt. 33. l. a 32. és 33. jegyzéseket.

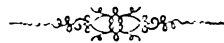
⁷⁵) L. Kishez írt levelét 1794. máj. 11-kéről (*K. F. Levelei*, I. 19. l.).

⁷⁶) Megmenekültek, de fájdalom utóbb a tűznek áldozatai lettek. (l. *Levelei Horvát Istvánhoz* a m. nemz. muzeumban).

⁷⁷) Kazinczy sajátkezű másolata az akad. könyvtárában.

⁷⁸) *PE. IV.* Második könyv, 2. §.

⁷⁹) „A Lengességhez“, *Poet. Munk.* 46. l.

ÉLETRAJZI EMLÉK

KAZINCZY FERENCZ

SZÜLETÉSÉNEK
SZÁZADOS ÜNNEPÉRE.

Kazinczy

KIADTA

A MAGYAR TUDOM. AKADEMIA.

KAZINCZY ÉS KORA

TOLDY F. ÁLTAL.

MÁSODIK RÉSZ.

III. KÖNYV.

PEST, EMICH GUSZTÁV AKAD. NYOMDÁSZ.

(A III. rész sajtó alatt.)

HARMADIK KÖNYV.

1795—1801.

ELSŐ FEJEZET.

Elbeszélésem fonala egy eseményhez ért, mely — korában sok képtelen mendemonda által eltorzítva, a bíróséki ítéletekben is, melyek annak egyetlen nyomtatott kútfőit képezik, nem az ezeket megillető komoly, nyugodt és szabatos előadással, hanem pamphleti phraseológiával s határozatlan általánosságban terjesztetik elő — mind e napig homályos körvonalokban áll a história előtt¹⁾. Azokból vádképen azt olvassuk ki, hogy Martinovics Ignác apát — II. József leköteltette, II. Lipót biztos embere, egykor a párizsi forradalmi és társulati fejlemények színterületei észlelője s a császár magán tudósítója, majd maga is a Montagne mételeyétől s a francia libertinismustól megvesztegetett erkölcsű férfi, lángese és mértéktelen hiúsága által ragadtatva — két ellenséges titkos társulat megalkotója lön, négy, neki hittal kötött, kerületi igazgatóval²⁾, hogy ezek által két forradalmi iratot, egy „Reformátusok kátéját,” s egy „Polgár és Ember kátéját“³⁾ terjesztett, melyekben a felségnek törvényes kormányhatalmától megfosztását, az országos rendek és alkotmány megrontását sürgette, s az országlakókat a felség s a rendek elleni támadásra felhívta⁴⁾. De

mikép s mily eszközökkel kívánta e nagy forradalmat előidézni, tett-e kísérletet befolyásos, gazdag emberek, pénz, fegyver, katonai képességek vagy külsegély szerzésére: arról az ítéletek hallgatnak; valamint az összeesküvés „corpus delicti“-jából sem bírunk semmit: nem a Martinovics „lázító írásai“ból, nem a kátékból csak egy töredéket is, nem társai esküformája szövegét, egy árva szót nem a főtársak vallomásaiból, leveleiből, melyek közzé nem téve a hóhér keze által elégettettek. T. i. azon időben a kir. ügyigazgatóság élén Nyéki Németh Jánosban egy férfi állott, ki az őt ismerő, különben a szerencsétlen vádlottaknak valóban nem kedvező Szirmay Antal szerint is „minden egyéb hivatalos munkára lomha, de mások elstülyesztésére mintegy a természet által megteremve, gonoszszívű, s azon ismeretekken kívül, miket Verbőciből böngészett fel, tudománytalan volt“⁴); egy kised, hasas emberke, bor és szerelem által rozsdá vagy szederjszínre festett arccal; kinek minden szava, tekintete, mozdulása a semmiből érdem nélkül felment bitangot mutatta⁵). Ez, emelkedés reménysége és rút fősvénység által viseltetve, oly térre vivé a dolgot, ahol a gyanúba vettekre nézve nem volt menekvés. Nyéki Németh János jól értette, ama kedvetlen emlékezetű államtanácsos Izdenczy Józseffel szövetségbe, ki még mindig legnagyobb befolyással vala a magyar ügyekre, a főrendőrigazgatásnak, magának az udvarnak mystificációját, valamint a közönségét, úgy hogy a vizsgálat még jól meg sem vala kezdve, a perbefogottaknak csak kis része befogva, midőn már szerte el valának terjesztve a legaggasztóbb, s a még alig ismert vádlottak ellen köz elkeseredést szült hírek: melyek szerint a mohácsi vész évnapján, augústus 29-dikén, a Martinovics igazgatói és társaik, éjjel, Pesten, az újépülethez sietve, az ott letartóztatott 1500 francia hadi fogolylyal

egyessülve, kik lóporral előleg titkon ellátva adott jelre ki-
 törtek volna, Pesten a polgári, Budán a királyi fegyvertárt
 hatalmokban ejteni, a két várost mindenfelől meggyújtani, a
 népet „az ember és polgár“ (ki sem nyomtatott) kátéja ki-
 osztásával felláztatni, a boltokat kirabolni, a nagyokat és
 nemeseket nem csak az iker fővárosban legyilkolni, hanem
 az egész országot a forradalom iszonyaival elárasztani, végre
 — mit Szirmay is pirúlt úgynevezett „historiájába“ beírni
 — az uralkodó ház tagjait, sőt magát a király felszentelt
 személyét, azon egy órában meggyilkolni fogták!) „Egy oly
 istentelen embertől mint Martinovics, és egy oly exaltált
 főtől mint a Laczkovicsé, lehet ugyan várni még efélét is
 — jegyzi meg a mendemondákat komoly arccal leíró Szir-
 may előadására ehhez vetett jegyzeteiben, Kazinczy — de
 én ugyan ezeket itt hallom s olvasom legelőször (írom ezt
 15. april. 1810). Nagy volt a rettegés, a nagy rettegés pe-
 dig sokat láttat, a mit látni nem kellene, s látni nem lehet^a).
 Valóban, bármennyi gonoszszágot teszünk is fel e titkos
 szövetkezés szerzőjéről, s bármely vakmerőséget nevezett
 társáról: amazt a forradalom színhelyén, Párizsban, ezt
 egykori bajnoki pályáján, szerzett tapasztalásaik, s mind-
 kettőt nagy eszök, ily gyermekesen naív tervnek, mely
 mindenik ízében lehetlenséget foglal magában, elgondo-
 lásától is megóhattak. Mégis az *egy* forrásból titkon kiárasz-
 tott rémület elfogta a bírakat is, s Nyéki Németh János
 gondoskodék róla, hogy még a törvényes védelmet is lehe-
 tőleg elnémtsa: azzal fenyegetvén a védelemre engedmé-
 nyezett három ügyvéd közt a legfüggetlenebbiket, Szabó-
 Sárocy Sámuel, hogy fejével játszik, ha akép folytatja a
 bűnösök védelmét, amint kezdte^b); s mindennemű mester-
 séggel, ijesztéssel, ígéretek és leshányásokkal szaporítsa a
 gyanúsok sorát^c). „A gonosz ember szerette volna bajba

súlyeszteti a nemzet felét, mert a sok többet adhat mint a kevés, s a sokak elfogattatása inkább bizonyíthatta volna hogy rá szükség van, és ő hív¹¹⁾; ki Szirmay szerint is a jacobínusok vádlásából sok vagyont takarított össze, s nagy ajándékokat fogadván el, sőt csikarván ki mindnyájoktól, Sándor főhg-nádor felterjesztésére felsőbb helyről is intéssel s tilalommal rendre utasított¹²⁾. Mindazonáltal a kormány, de a régi alkotmány s a rend minden barátainak is félleme a francia demokratiai eszmék elterjedésétől, a párizsi rém-események nagyon is új emlékezete, Európa állapotjai s a birodalom külviszonyai nem látszának már a szerencsétlen ügynek sem elnézéssel mellőzését, sem a kegyelem palástjával befedetését, megengedni. Németh nem csak a titkos szövetezés feje s közvetlen társainak, hanem a két káté pusztá ismerői s fel nem adóinak is, mint *„felségáru-
lóknak és lázadóknak, a trón és alkotmány ledöntésére s a
közbéke felháborítására törekvőknek“* fejét és jószágvesztését kérte¹³⁾.

MÁSODIK FEJEZET.

Kazinczy Ferenc először 1794. december 29-dikén állott a budavári volt barát-klastrom étteremében összetült kir. táblai vizsgáló bíróság előtt. Tagadta hogy ily kátéről tudomása volna. Bay Ferenc kir. táblabíró, régi szeretetére, atyafiságára, Berzeviczy András alnádor Krisztus öt sebére kérék: Kazinczy állhatatos maradt, ekkor, s a második faggatás alatt is. Szinte így rokona Szulyovszky Menyhért, Zemplénynek 1790. és 92-ben országgyűlési követe, még a harmadik faggatáskor is, s a vizsgáló bizottmány már arról tanácskozik, mily megkülönböztetés ajánlását terjeszsen fel mindkettőjök nem érdemelt szenvedései és szégyene pótlásául: midőn Szulyovszky, nem gyanítva a szerencsés fordulatot, félelem által megtört lélekkel magához kéreti Némethet, s lábaihoz borúlva mindent kivall magára, és — Kazinczyra. Ez hívatik, január 30. 1795., s harmadszor is tagad minden tudomást, midőn Németh a Szulyovszky írott vallomását olvassa: hogy 1794. júniusban Hajnóczy hozzá küldé Szentmáriay Ferencet azon izenettel, írná le a Reformátusok kátéját, adja által Kazinczynak; ő, Szulyovszky, erre Újhelyben, Zemplény vármegye közgyűlése alatt ma-

gához híván Kazinczyt Rákócra, vele a kertbe mene s így szóla: Uram öcsém! . . . . Itt félbe szakasztá Kazinczy a felolvasót: „Nem szükséges több: mindent elmondok, nincs többé mit elhallgatnom. Ha Szulyovszky, gyermekei boldogságára nem kér: ne fedeznék fel semmit, az első szembenlétkor elmondtam volna mindent“⁽¹⁴⁾). Ki örült úgy mint Németh? Magasztalásokkal halmozza el a kivallót, kéri, nyújtsa be írva mind azt a mit mondhat, sőt ne csak a mit tett és tud, hanem fejtse ki gondolkodását is a köz ügyekről, a francia forradalomról, és mindenről. Kazinczy írt. Elmondá mindenek előtt mily kapcsok fűzék össze szerencsétlen társaival: Szulyovszkyval rokonság, szomszédság, kertészeti közös szenvedélyök; Szentmáriayval alig nyolc hónapos ismeretség; Hajnóczyval szent barátság. „Én tisztább lelkű, nemzete díszéért inkább lángoló, tudósabb, fáradhatatlanabb embert nem ismerek, nem nemesebbet, nem bölcsőbbet nálánál. Elbuktam — így végzé — ó bírák, a barátság s a törvényeknek tartozott engedelmesség közti küzdelemben, midőn hallgaték. Alávetem magamat azok szigorúságának, s a bűnhődést, melyet követelnek, ha a haza boldogsága kívánja vesztemet, örömmel üdvezlem. Örömmel, mondom; mert nem csalódott szívem, midőn Azoknak csudálásában, kik nagy lelkeiket a hazáért feláldozták, vidosan felkiáltott, hogy én is képes leszek érte veszni, ha szükséges leszen.“ — „Mely elme!“ mondának a bírák, e classica latinságú, megrendítő, s végzetteljes irat elolvasása után. Ez február 4-kén történt. S erre visszaemlékezében, még 33 évvel utóbb írt „Naplója“ e helyéhez ezt jegyzi meg K., igen jellemzőleg, lelke önérzetében: „Bár maradékim lássák mit nyerhet az ember, ha szépen tud írni, mit nyer, ha úgy gondolkozik amint illő. Én a legnagyobb, legvilágosabb veszélyben is tisztelettel s magasztalásokkal mertem szólani Hajnóczy felől.“⁽¹⁵⁾

Február 17-dikén, midőn, a testi lelki szenvedések s elzárt levegőtől beteg fogoly épen orvosságát vevé, nyújtá neki által a kir. ügyigazgató jurátusa Aradi István, magyar-ruhásan és kardosan, a kir. személynök Ürményi József törvénybe idéző levelét, e hó 23-dikára*). A Duna jege miatt csak bizottmányilag megjelent kir. táblánál Almásy Pál titkos tanácsos elnökölt. Miután Kazinczy, ennek kérdésére, a fórum illetékét elismeré, s ügyvédválasztásra szólították: Vallomásom után, felele, sorsom egyedül ő felsége kegyelmétől függvén, nem látom az ügyvédi segedelemnek szükségét. — Bay figyelmezteté, hogy nem ismervén a körülményeket, választana, s a pestiek közül. — Nem ismerek egyet is, nekem mindegy, akárki lesz. — Csak négynek vala megengedve a foglyok védelme, kik közül egy jókor visszavonúlt. — Édes uram öcsém, folytatá Bay, Dienes (Ferenc öcsöce) minap itt lévén, öcsém uramért és az öcsöcséért Szabó-Sároyt kérte meg; megnyugszik-e benne? — Nem ismerem, de megnyugszom. — A legnagyobb nyugtalanságban tére Kazinczy szobájába, hallván hogy öcsöce is, de melyik?, szinte fogva van. Magához kéreté tehát az igazgatót, ki azt vélvén: vallani fogna valakire, örömmel jött. „A Miklós!” vala felelete a kínos bizonytalanságban hanyattatottnak kérdésére. Kazinczy elbődülte a hírre: Az istenért! hisz az még gyermek! — Németh megszánta, s kevélyen ezt kiáltá: „Az meg nem hal. A gaz Szlávy János csábította el.” — Szép szánás! gondolá a szerencsétlen, mert e szó: Az meg nem hal, ennyit teve: *mint te*. „De látam én, ki kezében vagyok — jegyzi meg itt a Napló — s elkészülve valék *mindenre*.” Még ez nap írt anyjának, Németh engedelmeivel (és *censúrája mellett*), szükségét érezvén vigasztalni azt, mikor az ő reménye e jelenet után enyészni kezd. „Sok esztendeje van — szól többi közt a

levél — hogy így nem sírtam, mint ennek a hírnek (Miklós fogvalétének) hallására... A természet kötelei a legszentebb kötelek; ezt érezte velem az a sírás, és ezt minden Regmecsre és Semjénre való emlékezés. Higyje el, édes asszonyám, hogy fejedelmünknek ennyi kegyességét tapasztalván, és érezvén hogy szerencsétlen bukásom a királyi neheztelést érdemli, mindent, a mi mostani állapotomban nem kedves, elkészülve tudok szenvedni, mert a becstületes ember lelke nem fél jobban a büntetéstől, mint amint a rosszat útálja; de mikor Regmec és Semjén, Beretó és Ruzska, az az asszonyám, nagyasszonyám, András bátyám uram és egyéb testvéreimmel Klári húgom... jut eszembe, olyankor egy csendes könny csordul ki szememből, s csak az vigasztal, hogy a kir. kegyelem azoknak a karoknak, a kik kiterjesztve várnak, nem sokára visszaád; hogy azokat a könnyeket, a melyek most érettem sírnak, felszáradva fogom láthatni.“ Elmondja élete módját: hogy napjában három ízben lát embert: „reggel az a tiszt, a ki alatt vagyok, és a mosdani való vizet hozó katonacseléd jön hozzám, megtekinti ha nincs-e bajom, nincs-e valami szükségem; délben ugyancsak az a tiszt vagy a vele együtt szolgáló városi commissárius hozatja bé az ebédet, és estve levetkeztetéskor a vacsorát. *Embert látni*, velek beszélgni, ilyen állapotban nem csak enyhülés, hanem *szerencse*. *Ez, és a könyv, s az álom*, mely gyakorta Regmecsre viszen vissza, életemnek igen nagy gyönyörúsége“. S ismét: „Az a kis szerencsém hogy *festeni* tudok, s *verseket írok*, nagy gyönyörúségemre van most. Klopstocknak egy énekét, melyet könyv nélkül tudtam, lefordítám, úgy holmit Wielandból, s a szobám falán egy szép Pallasfej, egy Medúza, és holmi egyéb van már. Szenvédésemet itt én tűröm, és nehezebb fájdalmat nem ismerek, mint annak elképzelése, hogy az enyéme

szenvednek“. Martius 11-dikén köszöni anyjának áldozatait, ki Dienest ismét Pestre küldé, eljárni testvérei ügyében itt és Bécsben: „Csak azt ohajtanám, hogy akkor volna itt, mikor majd a felséges válasz fog publicáltatni, mely talám aprilisban megesik, hogy akkor szerencsém lehessen ötöt láthatni!“ Gondoskodik széphalmi kertjéről is, utasítást ad mit, s hova, s mikép kelljen ültetni, oltani; gazdaságról, pincéjéről — lovait azonban eladatni kívánja, mi mutatja, hogy szabaduláshoz reménye nem volt; de vigaszt nyújtott neki e gondoskodhatás, valamint a romai classicusok, kiket kérésére Dienes által vett. Az ő ajtajával átellenben levő szobában raboskodó s szenvedéseit férfiatlan sírással nyögő Verseghyt bátorítgatta a *Peiusque leto flagitium timet* ódát éjjel hangosan énekelvén, készen levén arra hogy, ha megszólítanak is, azt türgyelhesse, miszerint Horácból énekelget, és csak unalma elverésére. Ügyvéde hozzá bocsáttatott, de nem szólhatván vele magánosan, „nem tudom minek“ jegyzi Naplójába; s midőn apríl 8. hozzá hozák perét, hogy levélben megírja észrevételeit ügyvédének válasziratára, bámúlva látá a hihetlent: annak t. i. egy lapja ki vala vágva, s a rajta állott szakasznak a másik lapra áment vége gondosan kitörölve; de elég ideje levén a befirkált sorokat megfejteni, ráismert a Németh censúrájára, mely a védelem leghathatós részét elvonta a bíróság szemé elől¹⁷). Épen egy hónappal reá, május 8-dikán, Somogyi János ítélőmester olvasá neki a *kir. tábla ítéletét*. „Alperes — így hangzik ez — állítása szerint főleg az által bíratott a Reformátusok kátéja leírására, hogy Szentmáriay mindazon nehézségeknek megoldását ígérte Nagy-Károlyban leendő találkozásokkor, melyek ez iratnak tartalmából eredhetnének; Hajnóczy Józsefet pedig, kinek nevében az vele közöltetett, mint erényes életéről s szelíd lelkéről közönségesen ismert és becsült, hozzá pedig szoros barátsággal csatlott férfiút bármi vétkes szándékia képtelennek erősen

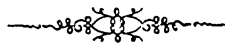
hitte : így annál inkább vélt az említett kátétól eltérő dolgot készülni, hogy Szentmáriay Ferenc bizodalmas beszédben e társaságot az erény kötelekei által összefűzöttnek, minden igazságtalanságtól idegennek, *egész törekvését*, erélyesen és ismételve, *oda intézettnek* állította, *hogy a nemzetnek némi lendület adassék*; e mellett Pestre is meghívta őt, hogy ott az egész ügyet bővebben megvizsgálván, netán leendő ellenészrevételeit a jobb tanácsot szívesen befogadó társulatnak írásban előterjeszse; azt tevén még hozzá ügye enyhítéseül, hogy az ügytől idegenkedve figyelmesebben megolvassván e vad iratot, azt jul. 13 – 14-ke körül tűzbe vetette, többé nem használta, s így a nélkül hogy valaha a királyi méltóság s az ország békéje ellen bármit forralt volna, álnokság és gonoszságon kívül, barátság és erényből vétett a törvények ellen. De miután vallomásából kitetszenék, hogy a káté első olvasásakor elborzadva így kiáltott fel: Az istenért, oly szörnyűk ezek, hogy hajam szálai is felállanak; tehát a szándéklott gonosztett súlyát s káros következéseit jól általlátván még is hallgatást ígért, s így a társulat tagjává lett; a Reformátusok kátéját, elébb elolvassván s egy titkos társaság léteztét tudva, magának leírta, s azt, bár egy ily társulat létéről hallgatva, mással is közölte olvasás végett; Nagy-Károlyból jöve pedig Szentmáriayval a társulat céljairól értekezett, s az összeesküvést, melynek létét, bírván a Kátét bebizonyíthatta volna, a törvény parancsához képest jókor feljelenteni elmulasztotta: ekép a királyi méltóság s az ország köz java ellen gonoszúl kelt összeesküvésbe beleegyezett, s a Kátét, mint az a perirományokból kitünik, mással is közölte: az alperes, mint *felségsértés vagyis lázadás bűnébe esett*, az ország törvényei rendeletéhez képest, *feje s minden vagyona elvesztésére ítéltetik*, s a végrehajtás elrendeltetik.⁴¹⁰).

Az elszántság nyugalomával hallgatta Kazinczy ez ítéletet, s a hétszemélyes táblára felebbvitelét kívánta. Visszatérvén szobájába, fegyveres őrt kapott abba, megmotoztott mind maga, mind bútora: nincs-e élő eszköz nála elrejtve. A hű öcs, Dienes, résen vala, s Bécsbe sietett. Az alatt, május 16-dikán, megjelent a hétszemélyes tábla is a már említett teremben, s ekkor hallgatta meg itt, nagy közönség (táblai jegyzők, sőt ügyvédeknek is) jelenlétében

ennek végzését, mely a kir. tábla halálos ítéletét helyben hagyta. „Arcom színe sápadt, mond a Naplóban, hajam megnőve és fésületlen, szakálam hegyes, mert fülem alatt, egész az állig kevés szőr, s még akkor minden szála szakálamnak s hajamnak fekete.“ — A szomorú hír csakhamar befutotta az egész hazát, s a honfiak szivéből ország-szerte egy elfojtott jajszó tört ki. — Már csak egy szálon függött az élet reménye, a királyi kegyelemén.

Más nap Kazinczy *Miklós* szabadon bocsáttatott, fog-sága betudásával.

HARMADIK FEJEZET.

A mik következtek, a reményt nem igen táplálhaták. Az apríl 27. és május 2. a két tábla által elítelt Martinovics és négy főtársa ügyében — bár Lipót nádor, Boros Lajos irodagazgatóját kegyelem eszközlése végett azonnal Bécsbe küldé, s az agg Zsigray, titkos tanácsos, főispán s septemvir, s az érdemes pesti alispán, kir. tanácsos Laczkovics, fiaikért a trón zsámolyához folyamodának — „*a súlyos köz viszonyok által példás büntetés szükségeltetvén*“ tagadó válasz érkezett. Május 17-dikén olvastatott ez fel az öt elítéltnak, mindenkinek külön. Zsigray ájúlva vitetett vissza szobájába; Szentmáriay tűzzel támadta meg Némethet, a miért az élet reményével csikará ki vallomásait; Laczkovics káromkodva, Hajnóczy férfias nyugalomban és hallgatva, távoztak; Martinovics, ez egyszer nemesen, inkább szerencsétlen vak eszköze Zsigray sorsán keseredve el, mint a magáén, hatalmasan tartá beszédét: „Én hideg vérrel halok meg; érdemlettem azt a királytól, kit megbuktatni készültem, a mi nem az én munkám lesz később. De mondjátok meg, tí bírák! mely lélekkel ölhetitek meg ezt a nemes lelkű, de minden jóra s rosszra egyformán alkalmatlan Zsigrayt, kit én

csak azért vettem segédemnek, mert siettem, de a kit kivettem volna, alkalmasra találván? Véthet-e az ilyen annyit, hogy meghaljon érte?“¹⁰⁾ A bírák itt félbe szakaszták beszédét, s Martinovics május 18. korán reggel az akkor ferenci, most katonai templomba vitették, hogy ott papi rendeitől ünnepélyesen megfosztassék. Töménytelen nép vala jelen. Rá rakták a papi öltözetet, melyet aztán a négy rend rítusa szerint le is szedvén, s piliséről, hűvelyke és mutatóujjáról az áldori avatást lesúrolván, szóla Kondé püspök a rítus szerint: Tőled, az isteni és emberi törvények megbontójától, a közjó háborgatójától, a királyi trónus felforgatójától visszaveszem a papi rendeket; s kérem a bírót ne öntsön vért, s tartózkodjék a megcsonkítástól. „Deo gratias“-t monda Martinovics, miután a fentebbi szavakba bátran közbe vágott: „Nem igaz! nem a közjó, a király ellen vétettem“¹¹⁾. De csakhamar elhagyá bátorsága, s halványan s roskadozva távozott az oltártól, melyhez ezimént emelt fővel s büszke tekintettel lépett vala. — Május 22-dikén¹¹⁾ Kazinczy borzasztó jelenetre virradott. Az átellenes házak fedeleiről leszedve a cserepek, s azokon tömérdék ácsorgó nép. *A vesztés napja volt.* Nyéki Németh János a budai várfokról meglepéssel nézte a látványt.

Kazinczy s még tizenkét fogoly nyugton, vagy elfásúlva, vagy kétségbe esve várá e történet után a királyi választ. Május 30-dikán Szulyovszkynak veszi cédukláját, melyben követi hogy elárúlta őt, vélvén hogy ez által kiszabadúl. Hallja hogy ő víg s énekel: bizonyosan jó hírei vannak: közölje vele, ő éjjel nappal sír. Kazinczy, kinek nem vala tintája, csokoládéborítékra tűvel beszúrkált betűkkel azt felelé, hogy víg, mert *nem akarja hogy lelke elcsüggedjen*; ha veszni kell, veszszünk szépen. *Virum fortem pati et gaudere cum dignitate decet.* — Más nap egy magyar

őr Hajnóczy vég izenetét hozá meg neki: „Az Úr meg nem hal; kéri az Urat, ha kiszabadúl, menjen Sopronba, s vegye el az ő mátkáját. Nyúgodtan fogna menni hóhércard alá, ha tudná, hogy az ő mátkáját az Úr veszi el.“ De a napot, mely ez izenetben reményt is, s egy általa tisztelt ember részéről neki-hizelkedő elégtételt is hozza, egy más, rá nézve rettentő, követte. Új vesztés híre terjedt el az örök közt, s ezek, ellent nem állhatva Kazinczy kéréseinek, rendre kibeszéllék neki hogy ismét kettőt vesztenek, s a leírás senkire sem látszék úgy illeni mint Verseghyre és őreá. „Természeti halállal veszni, az is igen nehéz; hát hóhércarddal, s mint gonosztevő! De *felélesztém lelkemet*. A rettegés nem segít a bajon, s gyáván veszni rút, nyugalomban szép“ monda magában. Ebédje közben bényit hozzá a főhadnagy: K. úr! öltözzék, a tanácsos urak együtt vannak, hogy — és itt elfordítva bús ábrázatát, folytatá — a királyi választ felolvassák. — Nagy vesződséggel ment az öltözés, mert már második nap folyt orra vére; végre nyílik az ajtó, s a másik is átellenben, melyből a szegény Verseghy lépe ki reszketve. Együtt tevék ez utolsó menetet az egykori refectóriumba, melynek ajtaja előtt két sebész áll, kezökben az érvágó s a veresposztó-pólya. „Ez a rossz Németh — mond a Napló — még a jót is kegyetlenül tette. Mert minek hát azt láttatni?.. Megpillantván a két felcsert, felkiálték: Je suis perdu! Bizonyosnak nézém vesztemet, s *nem reménylék többé semmit*. Somogyi ítélőmester olvasá a királyi választ: „Megtekintvén az általatok felküldött tizenhárom pert, látván hogy Őz Pál és Szolárcsek Sándor magok iránt a javulásnak semmi reményét nem hagyják fenn, ezek iránt a halálos ítéletet végrehajtatni parancsoljuk; *a többiek tartassanak addig*, míg megbánásuknak elégséges tanúságát adják.“ A derék Somogyi a parancsolatot még egyszer

olvasta, „mert Uraságtok leverettségekben talán meg nem értették.“ Az, mint anyjának írja „egy erős electrica succussiót csinált bennem, midőn tizenhárom halálra ítélt közül, kettőt csakugyan kidőlni láttam; s úgy vettem, mintha egy ágyúlövés két embert seprött volna el mellőlem.“ A hóhér június 3-kán fejezte be a véres drámát. A lassan emész-
tő kínok azontúl következtek.

Két nappal ezután élvezte Kazinczy a szerencsét, valódi második atyját, Kazinczy Andrást, és öcscsét Dienest valahára ismét ölelhetni. „Még nem csendesedett el az örömtől úgyannyira a vérem — írja egy órával utóbb anyjához — hogy öszve-zavarodott érzéseim szokat találjanak annak előadására, a mit látások bennem támasztott. Öröm, háládatosság... és valóságos sajnálása annak, hogy annyi bajt, gondot, fáradságot, sírást okoztam. Ezek voltak azok az indúlatok, a melyek elborítottak.“ S július 2-dikán: „Kérem asszonyámat anyai szívének szent érzéseire, a mí javunkra kérem asszonyámat, végyen vigasztalást, s ne szerencséltesse életét, mely mindnyájunknak oly becses, hasznos és szükséges, és a melyért én ugyan, ha fel lehetne cserélni, a magamét örömmel tenném le. — Ismét sírok! most negyedikszer fogságom olta, mert éntőlem megtagadta a sírás enyhítéseit a természet; s ha csak a magam szenvedéseit kell szenvednem, egészen elfásúlva szenvedek, s csak akkor hullat szemem könnyeket, mikor vagy a gyermeki, vagy a testvéri érzések egyvelednek kínjaim közzé. — Az isten elhozza nem sokára szenvedéseimnek végét. Ő felsége bizony a mi kínzásunkban nem gyönyörködik: hanem a haza nyugodalmaért vigyázva büntet. S ez az érzés cselekszi, hogy amennyire az emberiség engedi, nyugodt elmével várom kiszabadulásomnak boldog óráját!“ S hogy anyja figyelmét a borzasztó jövődőtől elfordítva bűvát enyhítse, gyakrab-

ban ír, az őrtiszteitől tapasztalt részvevő bánás elbeszéléssel s egy második királyi kegyelem reményével nyugtatja; tudakozódik rokonairól, köszönti Horvát Ferenc jó öreg szolgáját, ólairól sem feledkezik meg, lovai eladását sürgeti: „Hiszen ha az isten kiszabadít, szerezhetek mást, és *nem többé cifrát.*“ Még is, midőn egyszer alkalmat lele látatlanul küldhetni levelet, fájdalma erőt vett lelke nemes fortélyán: nem szólhat, úgy mond, oly szabadon mint egy gyermek óhajt az anyjához . . . és siet magát anyja öleibe tanu és vizsgáló nélkül vetni. „Ó hányszor, folytatja, óhajtottam azt eddig! Lehetetlen volt, sőt azt is bajjal nyerhettem meg, hogy leveleim megolvastassanak. . . . Megyünk-é *ki*, vagy nem, nem tudom; sem azt nem ha Budán fogjuk-é tölteni rabságunkat. . . . *Én elfáradván reményleni, semmit nem reménylek többé, hanem, amennyire lehet, elcsendesedve várom sorsomat. . . . Nem lehet senki oly fa, oly kő, közzülünk, hogy irtóztató szerencsétlenségünk egész nagyságát ne érezze. Én bizony érzem; és miolta azt tudom, hogy az assz. anyámat mely közel rántotta a sírhoz, kettőztetve érzem.*“ Mind ezeket kedélye állapotjának festésére. S e tarkogatott mély fájdalmak közepett tudá meg László katona öcscsének — kivel annyi éven keresztül több mint testvéri — valódi meghitt baráti — szív- és eszmecsereiben élt, kinek örökös közbenjárója, sőt segítője volt pénzzavaraiban, kiről még fogsága első idejében is másod kéz által gyengéden gondoskodott — Lászlónak tudta meg fanaticus szívtelenségét, melylyel a szerencsétlen jó testvér felett megtöré a pálcát. „Asszonyom anyám neheztel Lacira a levele miatt²¹⁾ — írja júl. 3. — Én csendes vérrel szenvedtem. Nem érti a dolgot, és elragadta a maga princípiumainak heves szeretete. Lehetetlen hogy mérges szívvel mondotta volna. Én rá bizony nem haragszom, s kérem assz.

anyámat, méltóztassék azt néki elfelejteni: *Nem tudja mit cselekszik, s jót akart mondani.* Én hibáztam — folytatja — és épen nem pirúl el kevélységem annak megvallásában, hogy hibáztam: de *vigasztalásomra szolgál hogy a barátság és a virtus érzései által elragadtatva hibáztam.* Így nékem könnyű volt hibázni: az olyanoknak mint . . . . . lehetetlen. S nem lel-e assz. anyám ebben a gondolatban vigasztalást? Mit akar inkább, azt-é hogy ilyen hibával az legyek a mi most, bár ennyi gyalázatot, bajt, költséget, fáradságot, sőt még betegséget okoztam is, vagy azt hogy olyan légyek, mint a megnevezett urak: hiba, mocsok, szenvedés, és okozott költség nélkül? Nem, édes asszonyám! Asszonyám előtt nem idegen úgy annak érzése a mi jó, szép, és igaz, *hogy inkább ilyen gyermeket óhajtson magának, mint egy olyan megbukottat, mint én vagyok.* Ez érzések tanították Kazinczyt szerencsétlenségét nyugalommal és méltósággal viselni, melyet sem harag nem zavart fel, sem megbánás nem keserített el.

E hónapban egy sajnós eset őszinte gyászba borította a nemzetet: Sándor főherceg-nádor szomorú halála. Utána az ifju József főherceg neveztetett ki helytartónak: s Kazinczyt azt hívé, hogy az egy actusát a királyi kegynek fogja magával hozni. Hiu remény. A szenvedés helye iránt sem vala biztos tudomás. „A palatinus szerencsétlen halála olta elcsendesedett a hír kimenetelünk felől, s már azt hittük hogy itt maradunk: most megint verik a készülőtt. *Ez a bizonytalanság, a melyben júniusnak 10-ke olta vagyunk, egyike a legnagyobb gyötrelminknek; mert minden felébredésünkkor azt hisszük, hogy a jövő álmod Budán nem alszszuk ki; és még is itt alszszuk. Megyünk-é? s hová megyünk? s mikor megyünk? — nem tudjuk.*” S ez így tartá négy hónapig. — „Páter Makknak az atyjafiai mintegy

tíz nap előtt — írja júl. 29. — esedeztek a fejedelemnél kibocsátása eránt. „Az nem lesz! Ki kell mennie, de nem lesz sanyarú fogsága.” Ez vala a felelet. Hogy fogsága nem lesz sanyarú, az nekünk is vigasztalás: de a fogság, fogság! El lenni rekesztve azoktól, a kiket szeretünk, megfosztva lenni az életnek még ártatlan örömeitől is, szerencsénket elakadva, eltemetve látni, házi állapotunkat nem csak nem gyarapodva, hanem naponként lejobb-lejobb sülyedve látni: ezek felette kínos érzések.” Ily nyomasztó lelki állapotok nem csoda, ha — mióta a halál helyébe a bizonytalan ideig tartandó fogság lépett — organismusán mélyebb nyomokat kezdének hagyni. „Beteg még ennél a háznál (t. i. a gárdaháznál^{*)}), hova június 11. tétettek át a státusrabok) nem voltam — írja két hóval a kegyhirdetés után — de félek a tífkórbe nézni, mert a színem sárga, bőrröm sorvad, szemem tájéka ráncosúl, s hajaimba annyi ősz van, hogy Évi fél nap sem tudná kiszedni.” Enyhítette sorsát, hogy július 10-dikén Németh János vigyázata alól egészen a katonai rendnek adatott át, melynek emberszerető s mívelt eljárását soha sem színt meg hálásan emlegetni^{*)}). De szobatársúl neki, kínjára, a gyáva siránkozó Szulyovszky jutott. Augustus 7-kén kezdék végre a foglyokat vinni, Kufsteinba, Grécbe. Kazinczy még mind Budán vala, a régi bizonytalanságban.

NEGYEDIK FEJEZET.

Azonban a Múza s a barátság enyhítették szenvedéseit. Mióta a foglyok a gárdaházhoz szállítottak át, azok, kiknek ajtaik azoneygy folyosóra nyíltak, láthaták egymást, s fogadhattak vendégeket — Kazinczy augusztusban többek közt József öcscsét is ölelhetette hosszú távollét után, s nem ritka látogatója vala a szépségéről híres és nem kevesbbé szép lelkű Rudnyák Pepi, utóbb gr. Batthyányi Vincéné — de, mi fő, papiros és tinta használata is engedteték nekik. Így ő, visszakapván az elfogatásakor asztalán elkobzott s ártatlanoknak talált irományait is, régi mohóságával esett ismét a munkának, s reggeli három órától késő estig szüntelen dolgozott. Szobatársa Szulyovszkyval, ki szerencsétlensége ideje alatt szerette meg Senecát, együtt olvasgatta ennek könyvét a Gondviselésről, „mely, úgy mond, még a boldog napokban is érdemel figyelmet.“ Verseghyvel, ki egy nagy szótáron dolgozgatott, a nyelvmívelésről versenyzett, s míg ez a nyelv philosophiai alkotásában vitatá lenni ennek legfőbb érdemét: Kazinczy azt ohajtá inkább „hogy minél szebbé, s minél alkalmasabbá váljon a lélek gondolatjait, érzéseit minden különbözőseikben festeni, s minél

előbb!“ Míg amaz a grammatikusokat magasztalá, Kazinczy az *ízlés* kimívelését sürgette a minden nemzetek classicus írói lelkes és gondos olvasása által; s midőn Kazinczy a Verseghy kedves Adelungjából olvasá rá a leckét, ez megtagadta mesterét, mint ki az ilyeneket rossz órában írta²⁵). Ily gerjesztő, gyakran kötődéssel járó, vitatkozások nem kevésbé élesztették lelkét s emelték kedélyét, mint Sallustius folytatott stúdiuma, Horác²⁶) és Plutarch olvasása, s némely újabbak áttétele. Az ossziáni *Szelmai Dalok*, melyeket PETERSÉN német fordítása után dolgozott, kelet napjául június 24-dikét viselik²⁷). Július 10-dikén fejezte be átdolgozását Hollmann azon philosophiai iratának (*Természet Oekonomiája*), melyről már felebb a maga helyén emlékeztem²⁸). Álljon itt a soha ki nem nyomtatott munka *Ajánlása*, örök emlékeül azon férfiúnak, kit a magyar irodalom minden becsülőjének halája megillet sírján túl is:

TEKINTETES
SZABÓ-SÁROY SÁMUEL ÚRNAK
ÉLETEM
HŰSÉGES ÉS HATALMAS
DE
SZERENCSÉTLÉN VÉDELMEZŐJENEK.

Metastasio Kazinczy kedves költője volt nyelvének zenészeti tökélye miatt. Nem minden célzat nélkül esett, hogy abból *A Títus kegyelmessége* című, három felvonásos drámát lefordította²⁹). „A darab budai dolgomat példázza“ írja később Szentgyörgyinek³⁰); s még akkor benyújtotta azt országos főparancsnok Barco generálisnak, hogy a magyar színpadon előadassa³¹). De siker nélkül maradt a felső helyek megnyerésének ez ártatlan kísérlete. Július 29. anyjához írt levelében kéri többi közt „*Ábel halála*“ ne-

gyedik könyvét írásai közül a Kónyi fordításával együtt. Úgy látszik, csak szeptemberben jutott az kezébe: legalább akkor írta reá (a példány a nemzeti muzeum kéziratai közt őriztetik): „Felette hibás fordítás. Újra-dolgozást kíván. Buda, sept. 1795.“ Hozzá fogott-e ehez ekkor s itt, nem tudom.

Így folytak le a budai napok; a barátság vigasztalásai, olvasás, elmélkedés, gyakorlatok között — mert ő maga ekkori dolgozásait soha nem nézte egyebeknek. S ha ezek neki stúdiumúl és örömül szolgáltak egyszersmind: e szomorú élet nem maradt egy új, költői, szerelem szépítése nélkül sem. Júniusnak egy égető hőségű napján történt, hogy nyitott ablak és ajtó mellett, Metastásiót olvasgatá. A folyosón egyszerre egy gyönyörű lény suhana el, félig leány már, félig még gyermek. Növése mint Psychée; mozgása, lépte mint a legíjabb Grátiáé (Az olvasó észre fogja venni, hogy leginkább Kazinczy saját szavaiból szövöm elbeszélésemet). Történetből ajtaja felé pillantott, s ment, meg nem hajtva magát. A szegény fogoly felszökött üléséből. Ily meleg hatást serdülő ifju sem kaphat. Újra elővevé a könyvet; újra elveté. De mi lele? kérdé magától; nem szégyenled gyengeségedet? — Menj, lásd! kiálta belőle valami. — A hideg ész emlékezteté hogy harmincöt évet ért. — Csakhamar látá hogy ezt nem az ész, hanem a félénk szerelem sugallotta. — „Mit tagadjam meg magamtól az ártatlan örömet, és itt? itt! Azt szégyeld, hogy nem bizál magadhoz.“ — S ment, remegve mint a nyárlevél; szíve hangosan vere. A leányka Hirgeist Ferenc szobájában volt, s Hirgeist tizenhárom éves húga. A szerencsétlenség a szenvedőket testvérekké tette: a mívelt s költői lelkű Hirgeist Ferenc neki igen szoros barátja lett²¹). Kazinczy belépett ennek szobájába, s ott volt oda igazán. „Csínosan vala öl-

tözve, de piperék nélkül; egy fehér patyolat ruhácska, ott övedzve által, hol keble virúlni még csak ezután fog. Vállán égszínű lepel, lábain fekete papucs. Színe tiszta, s átlátszó mint a porcellán; orcái mint a legbágyadtabb rózsalevele; orra, szája gyönyörű metszésű, s ez piros mint a vér; homloka, minek soha sem láttam példáját, csak két ujjnyi magasságú; ez magyarázta meg előttem, mint nézhette szépnék Horác a keskeny homlokkal Lykóriszt; és oztán, a mi az igen szép arcnak életet ada, az a nagy pillájú s barna pillájú fekete szem, az a gyönyörű két sor fog. Gesztenyés haja tömött, és még is lágy. Felvirúlva Nini volt legszebb rózsája Pestnek és Budának.“ Ferenc bemutatta őt Kazinczynak. Tettetett nyugalomban ment ez a gyermek felé, de nyelve rebege. „Egy pár esztendővel később értette volna, mely zajgást rejt ez a nyugalom. Tiszteltem — folytatja — korát, fájdalmát, isteni kecsseit.“ A gyermek zavar nélkül felele kérdéseire. „Mit adtam volna érte, ha zavarodva lehetett volna látnom!“ Némán simúla bátyjához, s azt látszott mondani neki: Bár magunkban maradhatnánk hamar. Kazinczy: Édes Nini, monda, benntnket egyesít a csapás; nézzen engem is testvérenek! S némán kérve jobbját, megszorítá gyönyörű kezét, s ment.

Nini szokatlan ellágyulással vált el bátyjától. A királyi várkastély mellett haladván, fájdalma egy gondolatot sugalla neki, s ő azt nyomban létesítette. Két udvari cseléd üle a kapu árnyékában. Vezessenek engem az Urak a palatinushoz. — Az Urak engem semmi tekintetűnek néznek — folytatá, észrevevén ezeknek álmétkodó vonakodását — én egy státusrab testvére vagyok. E szóra az egyik cseléd sietett őt a nádori főudvarmesterhez, gr. Eszterházy Józsefhez, vezetni. Nini elmondja szándékát; a jószívű gróf gondolá magában: a kérés hasztalan, nem lehet sikere; de

midőn az ártatlannak vigasztalást nyújtok, uramnak is egy gyönyörű scénát adok; s bevezette őt Sándor főherceghez. A gyermek lábaihoz borúl a nádornak, s pártfogásáért esdeklik: „Úgy vagyok mint a szegfő, mely elvesztette vesszejét, miolta nincsen a bátyám. Ő tanított olvasni, írni, számolni; magyarul, németül, franciául. Egész órákat töltöttünk együtt olvasva; ő fejtette meg a mit nem értettem, ő igazítottatta dolgozásaimat. Most mind annak vége.“ A nádor kegyes beszédére megkönnyebbedett szívvel ment haza az isteni gyermek, de szüléinek nem mert szólani. Azalatt Eszterházy elmondá a ritka jelenetet minden barátainak, a két város egy hétig egyébről sem beszélt, s Kazinczy Novák kapitánytól tudta volt már a történetet, mikor Nini nyole nap múlva ismét megjelent bátyjánál. Kazinczy megpillantván őt, repült elébe, elragadtatva mellére szorította, s ajkai egymásba tapadtak. „Hogy is volt az a szegfő, szép Nini? kérdezé feleszmélve. S mely könyvből vette azt a szegfő képét, édes testvércém?“ Semmi könyvből, felele az elpirúlt gyermek. Ablakunkban állott egy szegfő, vesszejéhez kötve; a vessző kitört, s azzal kidőlt a szegfő is.“

„Nininél a természet egyezésben vala önmagával: arca nem vala szebb mint lelke.“³³).

Gyakrabban látták egymást az új testvérek; Kazinczy mennybeli lényül tisztelte az isteni gyermeket, ki azontúl, sokkal szomorúbb napokban, börtöne mély sötétében is, nem szűnt meg szépíteni álmait; s Nini viszont szerette őt gyermekded szeretettel. S e tiszta, ez égi eredetű szeretet végig kísérte mindkettőt az életen, boldogítva egymást, és szent hagyományként szállva a Nini hozzá méltó maradékaira is mind e napig.

De még sokat, a legkínosb gyötrelmeket, kell elmondanom, míg Nini bájos jelenésével ismét találkozunk.

ÖTÖDIK FEJEZET.

September vég napjaiban bekövetkezett, a mitől a Budán maradt foglyok leginkább rettegetek: *a várfogság, a haza határain kívül*. A budai letartóztatást szelidíté a tisztos lak, az együttlét, barátok, rokonok fogadhatása, könyvvel, tollal élhetés, s a szerencsétlent soha végkép el nem hagyó remény: most mind ennek egyszerre vége, s a honi levegő szíhatásának, mely a rabnak négy fala közt is édes még, és a Nini láthatásának. Mind ennek vége, sokára, tán — örökre!

Spielberg mutattatott ki nekik. September vége felé (1795) néma fájdalommal s teljes elszánással mind arra, a mi irántok végezve volt, fejtöztek ki rabjaink barátaik karjai közül. Kazinczy el nem csüggedt. „*Du hast Wolken, gnädige Retterin!* kiálta szívem belsejéből egy szent szó. Mert engem sem boldog, sem boldogtalan napjaimban el nem hágy a theodiceai hit; az mélyen lakik lelkemben, vagy képzelésemben, vagy idegeimben; mert itt semmit nem kérdek. Az engem boldog napjaimban jobbá teszen, csapásimban vigasztal; s azok a józanok mit adnak nékem ennek helyébe? Ha ez csak poetai áltatás volna is, az nekem elég.“³⁴)

Áldott ember vala Pletz kapitány, ki az öt hintóban sept. 24. 25. és 26-kán megindított szállítást igazgatta. Novák kapitány azon kéressel adta őket neki át: vegye le rólok a láncot; Pletz hallgatott, de Öttevényben megtette. Kazinczy Szilávy Györggyel volt egy kocsiban. Csabán vevék az első reggelit, a Kufsteinből visszatérő Fekete kapitánynyal. Ez beszéllé, hogy Bécsen jött keresztül, s élő szóval teve jelentést a császárnak, mint viselék magokat foglyai, hogy kiismervén őket, egy helyt még bálba is elvitte, s hogy azok őrizet nélkül tértek vissza szállásaikra; s a császár nem vette nehezteléssel, hogy a foglyoknak örömet engedett. Ez, úgy látszik, bátorságot öntö a Pletz szívébe, úgy hogy semmi ártatlan örömet foglyaitól meg nem tagadott. Szent-Mihály napján Győrben levén az ebéd, Kazinczy több évi szíves barátját *Kis Jánost* keresé fel, de ez nem otthon ebédelvén csak akkor jött elé, midőn már indúlni kelle. Látták egymást, s először az életben, de csak egy percre; így Öttevényben a német és hollandi egyetemekről visszatérő Dr Kovács Mihályt. Már Ácson, s most Oroszvárt megengedé Pletz Kazinczynak, mint szenvedelmes kertésznek, kérésére a szép kertek megtekintését: ott a gr. Eszterházy Károlyénak, itt a kevéssel azelőtt méltóságából elbocsátott országbírája gr. Zichy Károlyénak. Oct. 1-jét és 2-kát Pozsonyban tölték, hol szállások a még most is virágzó Rózsa-vendégfogadóban vala; s Kazinczy, társával besétálá a várost, a nevezetes épületeket, kerteket; 5-kén Holicson túl lépék át a határt, 7-dikén Brünmben ebédelnek, s délutáni két órakor kapaszkodtak fel kocsiáik a *spielbergi várhegyre*. Meg valának nyugodva, azt hívén, mit Novák kapitány elindulásukkor monda, hogy oly bánások lesz itt, mint Budán, minekutána Barco tábornok átvevé őket a polgári felvigyázás alól. Azonban közel volt a kiábrándulás.

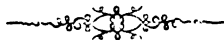
A hegyen a múlt napi szállítottak egy közlegény őre a kapitánynak egy csomót nyújta által a rab Vrchovszky Sámuel számára, melyet ez kocsiában hagyott volt. Csak ide, monda Kazinczy, odadom neki én. „Az Úr-e? kérdé a katona, hiszen az Úr nem látja többé: oly helyre dugják, hol se napot se holdat nem lát.“ Kazinczy elholt e szóra. S úgy lett. Két emelettel a földszín alá vezetették, végig egy sötét szűk folyosón, melyet a prófusz kezében levő két gyertya nem bírt megvilágítani, sőt árnyékot vetvén a szerencsétlennek lábai elibe, nehogy elessék, tapogatózva a két falra vetette kezeit, de az első érintésre összeborzadva visszakapta bal kezét: mintha kígyót illett volna a fűben. A kőszikla penésze volt, mely tenyerén maradt. Vezetője a XIV. számmal jegyzett ajtó előtt állta meg. Kazinczy belépett a hideg, dohos sír boltba, melybe az átellenes fal felső táján levő, lesrófolt s így kinyithatatlan, ablak fősvényen hinte be néhány halavány sugárt. Semmi bútor, egy hidláson kívül, mely, mint a lovak alatt az istállóban, az egyik oldalfaltól a másikig vont gerendán nyugodott; a gerendáról nyolc lánc fityegett. A börtönnagy felszólítására átadta óráját, aranyokkal tömött erszényét, még arany karikagyűrűjét sem tarthatá meg, drága emlékét egy becses barátának, melyet budai fogságában kapott volt, s nem mervén, nehogy őt feladja, megajándékozni az embert, ki minden szavára ezt felelte: „Itt nem kérdeznek semmit“; számlálatlanul adá át pénzét, hogy vehesse a mit akar. Most párnazsákját várta, de hiába. A hidláson heverő szalmazsák és pokróc lett tehát ágya, összegöngyölt ruhája a vánkos, szőrme köpenye a takaró. Még is a borzasztó benyomások alatt ellankadt lélekre csakhamar lebecsátkozott a jóltevő álom. — Más nap a börtönmester egy csuporban burgonyát s egy szeletke húst hozott. „Hisz nekünk meg van engedve

saját költségünkön főzteni!“ ,Itt nem kérdeznek semmit.‘ — S ezen ebédet más nap tészta, harmadik nap árpadara váltotta fel a szeletke hús mellett, s e háromféle étel így folyt három naponként. Nem hozták semmiét, mi kényelemre, nem papirosait, könyveit, mik lelke vigasztalására valók; s kezein a béklyó. A nyomorú élet vala mindene.

Végre november utolsó napjai egyikén, estve, belépett hozzá a kormányzó: már ekkor Kazinczy fel nem kelhetett többé, teste meg vala dagadva, s minden erő nélkül. Bátorodjék fel az Úr, monda gróf Ugarte, helytartójoktól (József főhercegtől) ma jött rendelet, hogy saját erszényén élhet, megkapja ágyneműjét, ládáját, könyveit. Hibából nem kézbesítettett a budai útasítás az Önöket hozó tiszteteknek.“ — Hát csak az ablakot nyissák meg. — Holnap. — Hogyan, kiálta Kazinczy a fájdalmas elkeseredés egész tűzével, Excellentiád látja, hogy a mit szenvedtem, parancs ellen szenvedtem, hogy ez vitt a halál révébe, s még ma sem engedi jőni a lakatost? — Az a városban lakik, s a kapukat mindjárt ránk zárják. — Hadd üssem hát ki az ablakot. — Megengedte. A fogoly, vég erőit összeszedve felkelt, a hidláson az ablak mellé vánszorgott, kiüté a karikát, s orrát az ablakon kidugván, szította be, ötven nap után először ismét, az isten szabad levegőjét. A gróf megindult a nem várt jeleneten, s kérdezte az őrt, van-e fent üres szoba? — Két hét múlva lesz. — Tehát, mihelyt lesz, vezesse fel ezt az urat. — Azonban csak december 21. jött, mikor K. már nem is várta, s vitte a börtönnagy. Ismételve elájult a hágcsón, s mire feléledt, a prófusz lakásán lelte fel magát. Azon szobába vitetett ekkor, mely I. számmal jegyvezve az éjszaknyúgati sarokban van. Lassanként üdült, megindult a kopogatás is, a foglyok e titkos beszéde, melyet még Budán gyakorlottak be. Ez úton tudá meg, hogy alsó

szomszédja a várhíd felé kedves barátja Úza Pál, másfelé Szmethánovics, Rosty János. Oly gyorsasággal ment a kopogtatás, hogy egy vasárnap, reggeli hét órától délig, mindig a lélek halhatatlansága és feltámadás felett folyt az értekeződés. Rosty elbetegesedett, öngyilkosságot forralt. Kazinczy verseket csináltatott vele, s az felderíté. — Így folyt ez élet, ha életnek mondható, 1796. január 21-keig, írás, közlekedés nélkül családjával, barátaival, nem tudva semmit a haza, a világ állapotjairól: midőn az említett nap hajnalán a börtönnagy belép, hogy öltözzék, s jőjön. — Beteg vagyok, így megyek; ó de adjon kellemetesb szobát. — 'Öltözzék, kocsin megyünk.'

HATODIK FEJEZET.

Útközben tudá meg Kazinczy, hogy újabb rendeltetési helye a közel fekvő *obrovici fenyőtőház*. A sorsát eddig keresí de nyugodt önmegadással viselő férfi itt vad káromlásokba tört ki. „Hát nem volt elég szenvednem? Még gyakorlatnak is kell ragasztatnia szenvedésemhez? Vesztem volna inkább Budán!” — A lépcső végén Schramek director és Grünersperg ellenőr nyájasan fogadták a szerencsétlent. „Uraim, monda, az Urak megpillantása nekem vigasztalás; a szerencsétlen mindég örvend, mikor mívelt lelkű emberek gondviselése alá esik. De inkább odafenn a várban sanyarogva, mint egy fenyőtőházban szelídebben. Hogy ide jutottam, az nekem halálom.” Azonban megnyugtatta némileg a vele közlött parancs, mely szerint itt is a státusrabok kategóriájában fogtak tartatni, s valamikor az idő engedi, a kertben is sétálhatnak. — Kazinczy, ismét I. számú szobába vezetett, ablakja, mely oly magasan volt, hogy csak asztalra állított székről vala elérhető, a nőrabok udvarára nyílt, és sarokba esett úgy, hogy az ellenőrnek a felső soron egyenes szögletben átellenes folyosója ablakaira tekinthetett. A szobának két ajtaja egyikéhez a directornál, má-

sikához az ellenőrnél áll vala a kulcs; az ajtók előtt katonaság; szolgálataikra három invalidus. Mind a két főnök eljárta a foglyokhoz, kiket Kazinczy, ellenkezőleg mint dacos társai, örömmel fogadott, szerencsésnek tartva magát ha emberekkel szólhatott. Tudni akarák a budai dolgokat; Kazinczy élt az alkalommal megnyerni részvételeket, szeretetöket. A siker első jelét apríl elsején vette, midőn Grünersperg, ki szenvedelmes virágbarát volt, ritka virágait kisdéd leánykájával neki áthozá. A láncot hordó elzárt embertől kezdetben megrettent Málka által Kazinczy üdvözlést küldte a gyermek anyjának, s ez látni ohajtá a neki férje által is érdekesnek festett szerencsétlent. Grünersperg engedett, s maga felhívta foglyát, hogy ekkor s ekkor, mikor a director otthon nem lesz, hágyon fel ablakához, hol vele saját folyosója sarokablakából, mely amazéól egy ölnyire sem volt, felesége s leánykája társaságában, beszélgethetni fog; a mi aztán gyakrabban, néha hosszasan, s a kedves asszonyka férje nélkül is, történt. Ez által egyszer kérésre felszabadítottván: Ah asszonyom! monda, egy ív papirost, tollat s egy flacónban tintát, hogy magamnál hordhassam, s boldog vagyok. — Az istenért, postára? — Nem, elúnom magamat, verselgetek, rajzolgatok. — A határozott estveli órában, az őrváltás zaja közt, a megnyitott ablak előtt ott lenge egy rúd végéről, asztalkendőbe kötve, a mit kért. Megjött a május is: ettől fogva mindennap egy óra vala engedve a raboknak kerti sétára, de úgy hogy a kertbe nyíló ablakokkal semmi egyetértésbe ne tegyék magokat. Kazinczy tisztelte a tilalmat, míg egy hónap múlva a ház főzónéjének tizenhárom éves leánykája kiszól: K. úr, s Ön mért nem néz felénk, holott a többi órákig is elbeszél velünk? Mivel csinálhatok örömet az Úrnak? — Újsággal. — S Kati hozta, míg Tamás

invalidus elfordúlt, s Kazinczy azt sötétben ismét kiveté ablakán. Ha tudára kívántak valamit adni, Kati két évvel idősb testvérével Pepivel Kazinczy ablaka alatt találkozva, beszélgetett, s ez nem mulasztá el a beszélgetésben részt venni, a minek elnézése Tamás vitéznek mindannyiszor egy itce bort jövedelmezett Axmann főzötül, Kazinczy rovására, költött cím alatt. Sokszor éjjeli tíz után is az ablak alá jött Kati, s a galandon leeresztett asztalkendőbe rakta, mi a fogolynak szólt. Így folytak e jó lelkek ártatlan titkos kedvezései, enyhítésére a szenvedő kínjainak, melyeket maga az a jószívű fejedelem is elnézett volna, ki a Fekete kapitány vallomásait nem helytelenítette. De levelet hazulról, hírt az övéiről még nem vett, bár pénzt igen, melyet nyugtatványozni szabad volt, de minden egyébnek hozzájárulása nélkül. Az ellenőrnére bízta tehát e kérését; az megadta a veszedelmes engedélyt, s ment anyjához írt levele a rúdon fel; melyet a jó asszony Tessényben³⁶) lakó nővéréhez utasított, ki azt viszont *Rozgonyi Erzsé* címzete alatt Kassára küldé postán. Tudnillik e tiszteletünket annyira érdemlő hű szerető, kinek igézű megjelenésével Kazinczy életének egy szerencsés szakaszában találkoztunk már, lön most legnagyobb jótevője, kapsúl szolgálva a szenvedő barát és családja közt. Ő vevé, ő küldé tovább a leveleket, melyeket nem csak ez váltá övéivel, hanem *Radvánszky Teréz* is kedveltjével. Erzsinek nem vala immár egyéb igénye a sors-hoz, mint irigység és féltés nélkül jót tehetni azzal, ki őt élte hajnalában oly forrón szerette, s hálás megemlékezését bírhatni, miután szerelmét nem bírhatta többé. E jótékony nők által újult tehát meg az oly rég megszakadt fonal közte s a haza és drága övéi közt, s új élet s bár fájó örömek szálltak ismét Kazinczy szívébe, s teste lelke épült ez enyhületek alatt. Jól esett valahára ismét anyai kebelbe önt-

hetni ki a hála s a panasz érzéseit. „Íme, édes asszonyám, beléptem 39-d. esztendejébe életemnek — írja 1798. január 10. — és még is egészen úgy függök az Asszonyom anyám anyai gondoskodásától, mint csecsemő gyermek koromban. Én vagyok az, a kitől Assz. anyám minden gyermekei közt leginkább és leghamarább várhatta az örvendeztetést, sőt a viszontsegédet, s én vagyok a ki ezek helyébe annyi keserűséget adott, a mennyit minden gyermekei egyetemben sem adtak. Még az az idő is, a midőn reményeim virítani kezdettek, egy hirtelen eltűnt hajnal volt. Egy gonosz szél leverte virágimat, minekelőtte gyümölcscsésé érhetek volna! . . . Elképzelem mit szenvedett Asszm. azt értvén meg, a mit a várban szenvedtem: de a szenvedés édes mikor a bajt elmúlva látjuk. Vidúljon fel édes Asszm., *mostani állapotom felette szenvedhető.*” — Sőt némi remény is élesztette. Egy átalag tokajit kérvén Grünersperg számára: „Bár ez legyen utolsó költség fogságomra — írja — melyet annyival inkább hiszek is az óhajtás mellett, *mivel a békeesség megkötésekor szabadulást hágy reményleni az ő Felsége biztatása.*” T. i. úgy látszik, hogy bár újságokat kapott, ez még is csak néha történhetett, mert még mind várta a békét, mely pedig már oct. 17. 1797. meg vala kötve Campo-Formióban, a nélkül hogy a politikai foglyok kibocsátása iránt állítólag belement titkos cikkely teljesedett, vagy legalább a magyar foglyokra nézve teljesedett, volna. E reményben ismét gondoskodott a regmeci és széphalmi kertekről. Oltóágakat, barack és virág és csemete-magokat ígért (az nap József öcscséhez intézett levelében) küldeni, melyeket hihetőleg az ellenőr kertjéből volt nyerendő, s melyek jóságát és szépségét nem győzte dicsérni. A barackmagokról írja: „Akarom, hogy azt *Fanni* szúrja be egy virágcsuporba, s úgy vidd Regmecre, megírván nekem, hogy *Fanni* szúrta be.

A megjegyzetteket pedig *az anyja fogja elültetni**), és az is Regmecre megyen. A Fanni magvára egy *F.*, az anyjára egy *C.***) lesz téve, s kérlek, el ne téveszd. A többit, kérd Asszonyámat, hogy Asszm. nyomja földbe. Ha a csuprok Regmecre érnek, a magokat a földdel markold ki, s úgy ültessd el mindjárt oda, ahol nekik örökre szállani kell, azaz a táblák széleibe, mert ha csuporba maradnának, az első esztendőbe sem fognának jól nőni. A széphalmi ház előtt való két ákácokra nagy gondod legyen, s írd meg ha élnek-e? Mondolát ültettél-e? . . stb.“ Ily költői gondokkal, melyek egykori lakja ékesítésével a szívélet emlékeit is összekötnek, széptette magányos óráit. Nevelte a képzelem ez örömeit papirosainak visszanyerése még 1796. májusban, melyek közt a Kis János régi levelei és versei „sok édességet adtak bús napjainak“^{*)}); s nevelték könyvei, melyek ezóta pár száz számmal vevék körtől, az irodalmi ujdonságok, a helybeli pap által megszerezve; s nevelte végre az írószerek titkos bírása, melyeknek segédelmével *irodalmi munkásságát* is úzhatta újra. „*Sztellámat* és *Vak Lantosomat* újra dolgoztam; szégyenlem most azt a gyermeki mázólást (!!), melyről négy eszt. előtt azt hittem, hogy javallást érdemelhet. Azonban új darabokat is mutathatok, még pedig úgy, hogy rólok minden szenny le van fúva: *Yoricknak leveleit Elízához* franciából!!! — *Clavigót*, és egy részét *Emilia Galottinak*; Molièrből két buffa játék: *A kénytelen házasság* és *A Bot-csinálta Doctor* — *Docti rationem artis intelligunt, indocti voluptatem.* Nem szégyenlem erre a két darabra reá ütni bélyegemet; s legalább azt nyerem vele, hogy a debreceni hentesek, szappanosok és sulyomkofák, kiket a közöttök termett Grammatika nyelvünknek polykletusi ká-

*) Radvánszky Teréz.

***) Azaz *Cidli*, a Teréz költői neve.

nonjává teszen, és a kik soloecismusaim miatt Clavigóban és Emfliában ξεινοῦνnak fognak szólítani, reám ismernek, hogy én is magyar vagyok.³⁷⁾ Ezt írta Kisnek, nov. 16. 1797., kivel és Virággal, Axmann Pepi jámbor fortélyai által válthata egyikét levelet³⁸⁾, s vigasztalására szolgált a magyar irodalom újabb jeleneteiről is általok néha hírt vehetni. Mind e vigasztaló viszonyok és foglalkodások dacára, önálló működésre hiányzott lelki ereje. Matthisson verseit küldvén Kisnek, egy barátja (a kiszabadult Szláv György?) által, írja többi közt: „Vedd, édes barátom, s érezd midőn űtet neked é n nyújtom, a mit én érzek, midőn Matthissonban Kisemet, s Kisemben Matthissont lelem. Ó ha neki én lettem volna Sálisa! Ó ha énekeim egy oly édes dalt érdekelhettek volna tőle, mint az 53. old. való! De mindennek ki vagyon mutatva a maga útja, melyről eltérnie nem szabad, s *ínségimnek hosszú rendi, melyek másokat éneklésre ragadnak, engemet itt megnémítottak.*“ De még sem egészen. A csendes fájdalom pillanatában, midőn honát látni többé nem reménylé, legalább hamvainak óhajtva nyúgovást az áldott hazai földben, dallá lett a sóhaj:

A világ minden szugolyái közt, ó
Széphalom! nékem te nevetsz leginkább.
Ó fogadj csendes kebeledbe, majd ha
Elfut az óráim.

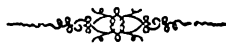
Itten, ah! itten dagadott szemekből
Öntse hű *Fannim* tetemimre könyvét;
Énekét lassú zokogással itten
Mondja barátom³⁹⁾.

E sorok azon kedves lényhez vezetnének, melyet mint gyermekét szeretett, úgy ennek anyjához, a többször említett *Terézhez*, s mind azokhoz kiket kegyelet vagy vérség csatolt szívéhez: ha még előbb azon veszedelemről nem kel-

lene szólanom, melyet egy társának oktalansága hozott reá, mindnyájokra. Szlávny János nem akara Grúnerspergéknek köszönni semmit, s más úton tétete postára levelet már kiszabadúlt bátyjához Györgyhöz, de mely odahaza idegen kéz által a felsőbbség elibe kerülván, elárúta, mint kedveznek a felvigyázók foglyaiknak, s hogy neki gyertyája van, hogy Kazinczy levelet vett hazulról stb. Egy nap ehez a szabó jöven mértéket venni, egy félig kész levelét oldalzsebéből, hol azokat tartogató, épen párnái közé rejtett vala, midőn a nemeslelkű kormánytanácsos Schröter s a morvaországi rendőrigazgató felsőbb rendeletből motozás végett hozzá belépnek. Kazinczy tagadta hogy írószere volna, bár nem tudta még, mit teend az elrejtett levéllel. A vizsgálat a könyveken kezdetett meg, minden darab át lön nézve, s a melyben, elűl vagy hátúl vagy a széleken írás találtott, félre téve. A megréműlt fogoly csak a levélre eszmélt, s háttal állva ágya előtt, egy szerencsés pillanatban azt kikapta, és Schröter zsebébe tolt. Ez tartván attól, nehogy az asztal fiókjában találtassék a tiltott portéka, elfordított fővel vonta azt ki: „Itt semmi sincs“; letérdepelve, ismét elfordult fővel, az asztal fenekét nézte: „Itt sincs semmi.“ Azalatt a rendőrigazgató a szoba falairól leszedé az abroszokat, ott keresve az anyja levelét, sőt megtekinté azok fonákját is, ha tán azokon nem lel-é írást; rá tippanta lábával a mosatlan ruhára is, és szerencsére nem érzé az ott elrejtett gyertyatartót; ágy, bőrönd, felsőruha, személyén kívül minden meg lön nézve, s nem találatott semmi. Ekkor Schröter, elsőséget adva társának a kimenésben, zsebébe nyúlt, s abból a levelet a szobába lökte. Így jutalmazá meg a bizodalmat e nemes érzésű ember, s el vala fordítva szegénytől a veszedelem; de mégis más szobába, a VI. számúba, tétetett át (jul. 1. 1798.), s egykor meghagyott

papirosai elszedettek *)). E változások által súlyosb lett ugyan a helyzet, de a szíves részvét tudta enyhíteni ezt is. A közigazgatásnak egyszer felköltött figyelme azonban nem nyugodott. A történetek által támadt bizodalmatlanság, vagy új feladás következén-e, nem tudni, 1799. martius 8-d. új veszély közeledett. Még jókor hatott be Kazinczyhoz az intő szózat: „*Commission von Wien*,” s az összevagdalt tollak és tollkés legott kirepültek az ablakon, s titkos papirosai a mosdómedencében szétmorzsolva ismerhetetlenné tettek. A vizsgálat szigorú volt, s ismételtetett. Utána Kazinczy eléparancsoltatván, érte a ház két főnöke jött, könnyörögve: el ne árulja őket. „Uraim, én kész vagyok veszni, de jótévőimet soha el nem árulom. Nem vagyok én Szlávy János.” Tagadott mindent, mi a Szlávy tavali levele nyomán kérdeztetett. S honnan e nála lelt konc papiros? — Az elmenő Szlávy Györgytől. — „Ne engedje isten — veti itt naplójába — hogy gyermekeim ne érezzék, mely szép becsületes embernek lenni! Vessz ha a szükség kívánja, de rúttal még éltedet se tartsd meg!” — A hosszas testi lelki szenvedés végre a foglyok szokott nyavalyáját, a sülyt, hozta volt reá, s még ez utóbbi kihallgatás alatt is folyt vére. A bécsi tanácsos nem vala részvét nélkül, s midőn Kazinczy, elbocsáttatván, közbenjárását kérte: engedték meg neki, hogy élte rövid idejét síró anyja ölében tölthesse, a tanácsos nedves szemmel ígérte, hogy érte esedezni fog. E részvét jól esett a szenvedőnek, de foganatja nem lett. *Sőt júniusban azon leverő hír szárnyalt, hogy a foglyok más, és keményebb, helyre vitetnek: de hová, az nem.* Ez lett következése a Szlávy János vétkes könnyelműségének.

HETEDIK FEJEZET.

Kazinczyt ez aggasztó kilátások közt el kezdé hagyni lelkének sokáig fentartott ereje. A bizodalom és kétség e küzdését festik, jobban mint késő korában írt naplója, utolsó levelei, anyjához, öcscséhez, Terézhez. Az első, vérével íratott, majd egy tompa ónnal, széphalmi kertje rajzának háttára; az utóbbiak könyvekből kitépott levelekre. Beiktatom azokat, nem hagyva ki némely közszerűeknek látszó részleteket sem. Festenek, jellemeznek. Oly híven az életíró nem teheti.

„1799. jún. 16-kán. Még ennyi szenvedés által sem tudam meg-
telni üldözö Sorsom dühe, édes édes jó Anyám! De van egy Isten az egekben, számba vette az az én sok sírásomat; ő igaz és hatalmas, s van gondja rám. Visznek innen is, és bizony nem könnyebb helyre. Nem lelek én sohol ily barátot. Csak azt tudhatnám, *hoggy Assz., a testvérim és Teréz élnek*, és baj nélkül! de mind erről csak azt tudom, a mit velem a $\frac{\pi}{\nu}$ tudat (?). Csókolom azt az igen kedves menyet†). Áldás reá, az urára, és gyermekeire. Ezt a véremmel írom, és tüvel. Mit nem adnék most tintáért. Baranyai májusban elszaba-

†) Miklós öcscse hitvesét, Beöthy Victoiret érti. Felette örült Kazinczy e frigynek, mert Miklós első volt, ki öcscsei közül megházasodott. Józsefet is sürgette, hogy utódokat adjon a családnak. Dénest különös viszony tartóztatta, Lászlót katonasága.

dúl. Tudakolódj akkor tőle, édes öcsém, miket szenvedénk tavaly májusban, most martiusban a két Szlávy miatt. Én septbr. olta betegeskedem. Három alsó fogam elől veszi az inyét. Zahn-Scorbutnak mondják. Viczay mondja*) meg, mi lesz belőle. *Ó, meglátlak-e valaha!*"

„Édes asszonyám! Se cifrálnodni ruhában, se könyvet venni nem szabad többé. A főzetést kevesebbel beérem ezután, noha abban magamat elgyengült egészségem miatt meg nem szoríthatom. — Nem magamnak kérek tehát, de magamért. Sokat kérek, de Ferenc kéri azoknak, a kik Ferencnek a kínjait enyhítették. Küldjön édes Asszm. egy pár toronyi asszút Gr...nek és egyet a Tiszteletesnek, a ki könyvvel tartá. Ha egyszerre sok ennyi, küldje Asszm. akkor, mikor lehet. *Soha se érdemlett éntölem senki annyit, mint ez a két igen jó ember.* — A Ferenc nevet írván le, füleimbe az Assz. szájából hallok azt zengeni, s sírva nézek az égre.“

A tervrajzra vonatkozólag, melynek türes hátlapja levélpapirosúl szolgált, ezt veti még annak egy türesen maradt lapjára:

„Édes öcsém, Ez a delineatio régi rajzolás. Ki a széphalmi házban lakni fog, ennek hasznát veheti. A szaxon (?) földet a ház körül fel kell más földekkel cserélni, és úgy óhajtom, hogy te lakj benne, *ha az Isten rajtam nem könyörül.* Adieu.“

A folytatás egy más lapon így szól:

„A zöld és veres posztót félretétetek azért, mert elég ruhám van. A csizmát is. Ha a Miklós nadrága mértékére varratna az öcsém valami olyan melírt színűt, a minek nem kell sok kefe, jó volna, ha tudnillik német helyre visznek, a hol nem lesz ki varrjon magyar nadrágot. A talpallója mellett a bélés, alatt, legyen elválasztva, az egyik lábon az Asszonyám haja, a másik lábon a Cidlié**). Az lesz nekem a legszentebb. — Ha magyar-szabós helyre visznek, ott is veszem talám. És így erre kérem felette. — Az apáca derelyét a Borzas†) magához vitette, egyenként feltörték, ha benne nincs-e valami, és úgy adák 4 hét múlva ide. A 26 darab könyvet vettem. Az

*) Innentől kezdve ónnal, melyet hihetőleg a vér és tüvel írás hosszadalmas munkája közt kapott.

***) Radvánszky Teréz költői neve.

†) Schramek igazgató?

itt nagy kincs. Ismét tehet az öcsém próbát egynehánynyal, de írás benne ne legyen, hanem egy olyanba, a miről nem lehet kétség hogy ide adják, legyen ez: *Victoire Kaz. d. . . . . 1798.* hogy tudjam a napját az esketésnek. Ha fia volna, én Emiliusnak nevezném.“

„Eddig nagy az én kedves Csercsim*), mert hiszen tegnap előtt múlt ötödfél esztendeje hogy rabbá lettem. De fogy a plajbász, és így nem fecsegek, pedig Isten tudja mikor fogok ismét. — Tudakoztassa gyakran Asszm. a rákóciakat**), mi hír van itt? Menyhért †) írhat úgy, hogy meg lehet tudni, hogy' vagyunk.

Édes Asszm., ha az Isten engem visszaad már egyszer Asszmnak, oh be elváltozva látjuk meg egymást. Csak egészségbe leljem Asszt, hogy örvendhessek a visszanyert szabadságnak! Órizzze magát Asszm. minden veszélytől, kivált azért, mert nagy test. — Az Asszm. pohara keserű. Az Isten tegye édessé már egyszer. Bizony nekem az Asszm. szenvedése a legérzékenyebb kínom. Adieu, édes Asszm. Csókolom a legkegyesebb anyai kezeket, és *az Asszm. neve lesz végső sóhajtásom, akár itt leszek oda, akár szabadságban.* Ferenc.

Most 10 esztdeje hogy halálra beteg valék. Édes jó anya, mikor okoztam több bánatot? akkor-e, vagy most?

Írtam-e levelet haza, és onnan vettem-e? tőlem nem kérdezték. A felelet az volna, hogy soha nem. Az Asszm. Budára írt hosszú levelét írásaim közt lelték, de az ártatlan dolog.“

József öcscsének megírta, szinte aznap, *irodalmi végrendeletét:*

„Szeretetre méltó kedves jó öcsém! Se idő a köszönésre azokért, a miket velem teszel, se kés, a mivel ezt a morzsa plajbászt faragjam: azért hagyj a kéréshez nyúlni.

Rettegek tőle, hogy Budán fordított Gesznerem és kezeid alá bizott egyebem, Yorick levele Elizához, Clavigó, a Kénytelen Házasság, elvész. Mert illő, hogy ha Isten szabaddá tesz, ennyi szenvedés és megmocsolás után nevemet a jóknál becsessé igyekezzem tenni. Tedd tehát azt, hogy azok mind, akármely rossz orthographiával, és bármi firkálva, három cópiába leíratassanak. Egyik cópia legyen Miklósnál⁽¹⁾, másik Friednél⁽²⁾, harmadik a Teréz atyja bibliothekájában⁽³⁾. De mind ezek nekem nem fognak oly becsüle-

*) Húga Krajnikné leánykája. — **) Ott a Szulyovszkyak laktak. — †) A fogoly Szulyovszky Menyhért.

tet tenni, noha Yorick és Clavigó is alkalmasint ki van faragva, mint Stella és Emília Galotti, melyeket kezedhez kell vened, és hasonlóképen 3szor leiratnod s eltétetned. Az originálokat te tartsd meg ott, ahol legjobbnak itéled.

A német theátrum nem ismér elsőbb darabot mint Emília. Bizony ezt mondhatni a fordításáról is a magyar literatúrára nézve. *Nincs ennél az Emília fordításánál elvégzettebb, gondosabb, kigyaltább darab.*

Ha meg találok halni, Kis János győri rector barátom csinálja velek, a mit jónak lát. . . .

S elmondván mint akarja Gesznert szerkesztve látni⁽¹⁾, s József mit olvasson⁽²⁾), folytatja:

„Fanni neked egy könyvet ad⁽³⁾). Derék könyv, és neked a legyen a manuálisod. *De mondjad Fanninak, hogy szomorú leszek, ha ő azokkal a gondolatokkal a társaságokban csillogni fog akarni. Haszonért olvassa azt, ne csillogásért. — Béla is irigylen stb.*⁽⁴⁾ Láss ahhoz, a minek kívánt vége lesz. Adieu, édes kedves öcsém! Adieu!⁽⁵⁾

A harmadik levél, mely Kazinczy kedélyéletét e sanyarú időben a leghívebben tükrözi, Radvánszky Teréz és Polyxénhez, az általunk már jól ismert két testvérhez, vala intézve, szinte már ismert költői neveik alatt⁽⁶⁾).

„Cidlinek és Blidlinek.

Jún. 16. 1799.

Az a görög, tisztelt barátném, a kit Ti Anacharsisból jól esmértek, szegény lévén, két leányát két barátjának hagyá testamentomban, még pedig úgy, hogy ha az egyik barátja meghal, a másik mind a két legátumot bírja; és a két barát érzette ezen hagyomány becsét.

Úza Pál⁽⁷⁾) oly ember, a ki Néktek is barátotok lenne, ha ötet esmerhetnétek. El van hagyva mindentől, elbetegesedett, és az éhezés még inkább elgyengíti. Nincs semmi haszna azon serkengetéseknek, melyeket barátinál teszen. Én örvendve osztom fel vele fa-

*) A könyv: Rochefoucauld Maximái, mint alább látni fogjuk. Szerencsy Fanni: Radvánszky Teréz leánya, kit atyailag szeretett.

latomat, de egyéb költség is kell, a mit én tennék szívesen, ha ten-
nem lehetne ezeknek számadások miatt.

Íme barátotok végső hagyományként hagyja Nektek ezt a csomó
hajjat*) és ezt a szerencsétlen barátját. Neki esztendőnként Liedemann
által küldjétek 50 forintot. Sem itt, sem sehol nem kérdik azt, ki
küldi? és venni fogja bizonyosan.

Imádott Cidli! Ez a haj érdemes arra a szerencsére, hogy
Nagysád néha nyakán hordja. Oszszá fel Blidlivel és Fannival. *Ó mely
becesebb az az álom minden realitásnál, a mely engemet a Nagysád
látására ragadoz.* Ily álomom vala 11. febr. és 3...**) 1798., és 27.
may 1799. Ezek a napok nekem örökké szentek, valamint 27. xbr.
1785. is; és — júniusnak 12-dike, midőn Cidlit először láttam, mint
Blidlit april 17-dikén*). — Mind a két napot innepleni szoktam
itt is. —

A lajblí nincs megvarrva, de nálam van. A megjegyzett nyak-
kendőt hordom. Nincs szó annak megköszönésére.

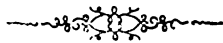
Fanni hozattassa meg ezt a könyvet magának, és egy exemp-
lárt ajándékozzon az öcsémnek, *az anyja képeben és az enyémben:*
„Rochefoucault's Sätze, französisch u. deutsch.“ Bressl. 1798. —
*Ez a könyv azt, a ki Cidlit nem ismeri, megalondíthatja, mert elveszti
a hitet a Virtusban: de a ki Cidlit látja, az nem bukik meg így.* De
Te, kis angyal, azt nem az elme, hanem a szív miatt olvasd. — Ó
mit veszt az által Fanni, hogy én rab vagyok; mert ki taníthatja őtet
más érteni Klopstockot, hanemha az tanítja, a ki engem — *a Szerelem.*

Cidli! csókolja sorba Nsd azt a kevés számú circulust, a mely
Nsdat szereti és Nsd-től szerettetik. És az én lelkem lebegjen akkor
közöttetek, Kedveseim! *Nekem nincs többé reményem, hogy valaha
lássalak.*

Blidli! velem Nsd sok jót tett, és én nem köszönöm, mert arra
nincs köszönet. *Szeressétek emlékezetemet, és sírjátok árnyékom után,
ha nem leszek!!!“*

Hatod napra ezek írása után Kazinczy a mezőn vir-
radt fel, társaival.

*) Még most is rajta van a levélen, hozzá varrva. — **) A lapra var-
rott hajfűrt által a hónap neve el van takarva.

NYOLCADIK FEJEZET.

Június 22-ke volt 1799., a legvidámabb nyári nap hajnala, midőn a szerencsétlenek, általok nem tudva hová, de sejtve hogy oly helyre hol nem lesznek Grünerspergek és Axmannok, *szekereken*, és *vason*, mely Brünnebe érkeztek óta le nem vétették rólok, vitettek déli irányban. A szállítás parancsnoka Aubert főhadnagy volt: vajmi hasonlatlan azon mívelt és emberszerető haditisztekhez, kikre egy és más helyt foglyaink őrizete bízva volt: egy minden nemesség nélküli, bár dolatlan, s mint utóbb tapasztalák, részeges ember; s e mellett Markusfalvi Gál Mózsés zászlótartó, erdélyi magyar, de kinek szigorúan meg vala tiltva azt, hogy magyar, a foglyokkal tudatni. Kazinczy a jó embereitől való elválás fájdalma s egy bizonyosan sanyarúbb jövőnek rettegései közt elővette életphilosophiáját, mely maga vala képes, a különben is roncsolt egészségű, s ily eleven képzelmű, ily hév érzésű embert fentartani. Mohón ragaszkodott minden fűszálhoz, melyből örömet s azon vigaszt szívhatá, mit kebléből nem meríthetett. „Derengeni kezdé — írja e napról — s az erdők és a mező s a távolabb és közelebb hegyek láttatni kezdék magokat, s mind ezt a megfrissült természet

elevenebb színében; körüllebegve a nyár és reggel hév és hús szellűitől, s a mezők és rétek, fák virágainak s lombjainak illataiktól; s negyvenöt holnap után *megint egyszer csillagos ég alatt!* A természet látszék örülni hogy szerencsétlen gyermekeit kebelében láthatja ismét, kik most is még rettegés és remény közt hányattatának, mint a ki hajótörés után deszkára kapaszkodva törekszik elérni a révet, s a zajgó tenger hol segíli, hol tartóztatja menését⁵⁰). Majd emberek, falvak, városok lőnek láthatókká; minden tárgy, minden mozzanat vont a kész figyelmét; észlelte a morva, az osztrák nép típusait, mezei szorgalmát, ott az ácsorgó sokasággal vált köszöntéseket, itt egy-egy titkos nyájas vagy részvevő pillantásból merít örömet. — — Kremsznél a Dunát érek, s az út most *nyúgotnak* fordult! — Úza Pál elstülyedve ült mellette; ő a Linc felé szembetűnőleg szépülő leányarcokra figyelmezteti: az elfordul. „Úza, apathiájában keresi a bölcseséget — mond —; én abban, hogy ahol engem nem keres öröm, én keresem azt, s ha nagyban nem találhatom, a kicsinyen is megelégszem. Ez az mi lelkemet épen tartja fenn.“ Felső-Austriában az előbbtől különböző építés, viselet, az éktelen nyelvejtés, kertjeik, marhatartásuk érdeklik, nem veti meg a fogadóknak szolgáló nőcselédekkel is az ártatlan tréfát. — Mikor foghat azt ismét ízni? — Neumarkon tokaji is találtatott. Egy pár palac, Kazinczy és Laczkovics László által Aubertnek ajándékozva, melyet ez zsebeibe tolt, ennek elnézését nyerte ki, s a kilenc szerencsétlen a hazai aranyvedv mellett egyszer ismét vígan költhetett el egy közös ebédet. Kazinczy felemelé poharát: „*Hazánk felé fordúlva mint a zsidó Jeruzsálemnek, mikor imádkozik!*“ monda, s mindnyájan talpra kelének, s a szent föld felé fordúlva kiálták: *Esto perpetua!* „Én — írja — nem csak *anyánkra* gondolkoztam,

hanem az én anyámra is! S most összekocantám poharamat a Nini bátyjával: *A kis Psyche!* s ez felugrék székéről, s megcsókola az emlékeztetésért. — Fojtsátok bánatokat e pohárba, ó szerencsétlenek! s ne gondoljatok egy kisség arra a mi következni fog. Lesz időtök elég sírni, szenvedni, és kétségbe esni. — Felséges vadonok édig meredező kopár sziklakkal, hegyi omlatagokkal, váltották fel a szép tájakat, dél felé az Olaszországgal határos havasok által beszegve. Tyrolban voltak.

Júl. 6. éjfélkor állapotok meg a szekerek *Kufstein*ban a hetven esztendő, vad, érzéketlen *Cservenka* kapitány lakása előtt, kinek közvetlen őrizete alá adta *Aubert*, rabjait. Négyszáz ötvenkét lépcső vitte fel őket a gyásznak tornyába. Egy zömök közép oszlop, a sziklatalapról a tetőig felnyúlva, viseli a kerek építmény fedelét; körülötte folyosó, melyből szinte körben egy-egy szűk pitvarkán át két-két alacsony rekesz nyílik, melynek elég tág, vasrudak és sodronyfonással védett ablaka párkányát a térd is eléri. Az ablakkal átellenes rövidebb falat egy parányi kemence s két vaspléhhel bevont ajtó foglalja el, melynek belsején egy kívülről mindig zárt ablakfiók. Ily rekeszbe záratott *Kazinczy*, elvesztvén belépésétől fogva nevét is, melyet szobájának száma („rab Nro 2.“) váltott fel. *Cservenka* levéteté láncait, de fenyegetőzve, hogy „ha vét, e nagy kőgolyóhoz kovácsoltatja.“ Megvettetett ágya. A nap első sugárai felkölték már a keserves alvót. Kinézett ablakán. Előtte a *Császárhegy* meredeze, alatta a külvároska, s látható az országút. „Gyönyörű lakás, úgy mond, de szabadnak.“ Főzethetett erszénye után szabadon, megoszthatta ebédjét azokkal kiknek pénzők nem volt, s tarthatott könyveket: ezen túl minden — még naptár, nélkül is! — s embert nem látva soha, kivéven a börtönnagynak naponkénti megjelené-

sét az ajtó ablakfia előtt, hol ételét nyújtotta be, s minden hét szombatján a kapitány látogatását, ki jelen vala míg a borbély végzé dolgát, a katonacseléd holmit kitírte, s az alprófusz őt a folyosóra egy kis mozgásra kikiséré. Közte s a világ, a haza, az övéi közt ércfal, melyen semmi hír át nem hatott *soha*; siket pangó éje a szívnek, emésztő végtelenség. Még is: mit ne találna az *ember*? Barátjai lettek a harangszó, mely neki zeneként hangzott; a sólyom, mely nappal feltüle ablakára s visítgatá nőstényét; egy ürge, mely éjjel jött megemészteni alamizsnáját; a Császárhely szirtein elvonuló fellegek, a sötét fenyves, s a patak szélén egy hosszú juhar a széllal játszó hosszukás leveleivel. „Jónásnak nem ada több örömet a maga plántája mint nékem ez a fa.“ A mit munkás elméje gondolt és költött, szerek hiányában le nem írhatta, ki nem képezhetette; még is, lefolyt életén elmélázva gyakran, (1800. májusb.) egy *epistolája* szülemlett meg *Kis János*hoz, melyben életét, gondolkodását festé le, s azt valami vassal egy könyve fejez papirosába karcolta be. A könyv utóbb elveszett; s próbát teve azt emlékezetéből visszaállítani, mi azonban csak egy töredékre nézve sikerült. A dicsőség vágya és sejtelme, s érdemének öntudata, valának e szerint buzdítói a pályán, s ez ínségben is fentartói⁵¹).

Így éldegelte az örök magányban bús napjait. De bor és szerelem még az alvilág zárait is megnyitja. Május 22-kén (1800), s így Obrovicról eljötté után teljes tizenegy hónappal, estve hét órakor nyílik az ajtó fiókja, és Grimmel — így hívták a főprófuszt — benyújtja a vacsorát, s utána egy csomót, s egy papirost. Kazinczy fogja, és sikoltva rogy térdre, ég felé tartva a papirost. Még Grimmel is megrázódott, s beszél: „De hát mit csinál? hisz az anyja él, ez az ő írása!“ — Az volt. Az egyszerű kis levél szóról szóra ez:

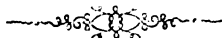
„Kedves fiam, édes Ferencem !

Én, és a testvéreid mindnyájan élünk, úgy András és Péter bátyád.
Küldök 21 butella bort és 2 but. ecetet. Az Isten legyen veled kedves
gyermekem ! szánjon meg mindnyájunkat. Sig. A. Regmec 27. febr. 1800.

Kesergő és szerető édesanyád
árva Bossányi Zsuzsánna.

Hat zsebbevalót is visznek. A költséget magadtól, amennyibe megengedik, ne kiméld, édesem, egészséged megtarthatása végett.“

Képzeltető: ez első hang a hazából, ez egyszerűségével ékesenszóló anyai szózat mi mélyen ragadá meg a szegény elhagyottat. A tokaji bor íme útat lelt a Cerberus szívéhez. Két üveget Kazinczy tartott meg, s köröztette társai közt, a többi azé volt.

KILENCEDIK FEJEZET.

Néhány nap óta új jelenetek költék fel foglyunk figyelmét. Egy tyroli felkelt csoport érte a másikat, dobszó, tábori zene mellett. Majd magyarok nyomultak a városka felé, még pedig Innsbruck felől, s megszűnés nélkül. Visszavonulás ez? Olaszországból-e? ellenség elől? Június közepe táján magyar, német sereg, egymás nyomában, mind nagyobb sietéssel, s ágyúk, s mindennemű hadi készülétek; 29-kén távol ágyuszó. — Uram, így szólítja meg Kazinczy az estebédet hozó Grimmelt: esztendeje hogy itt vagyok, s még azt se kérdeztem, szombat van-e vagy vasárnap? de most hadd kérjém: mit jelent ez a mai ágyúzás? — Eh az ostoba bajoroknak búcsujok van, mozsarakból lőnek. —

A campo-formiói béke óta új fordulatot vevének Európa dolgai. Míg Bonaparte Egyiptomban üzte a directorium nagyszerű és messzeható szándékait, új coalitio készült a francia köztársaság ellen. A cár s a nápolyi király, a zultán s a pápa, Anglia és Ausztria vevének részt a különös szövetségben; de a küzdők legnagyobb számát az utóbbi adta. Következései lettek Nápolyban a köztársaság felállítása, s annak leverése, Rómában a pápai uralom helyreállítása,

német földön Károly főherceg, Olaszországban Kray győzdelmei. Ekkor buktatta meg az Egyiptomból váratlanul visszatért Bonaparte a Directoriumot (18. brumaire; nov. 9. 1799), s első consullá tétetvén magát, egyedüri hatalommal, mely csak tetszetes korlátokkal vala eltakarva, s újra szervezvén az országot, színre békét ajánlott a respublica két fő ellenségének, Anglia s Ausztriának. Visszautasítottván az, észrevétlenül új hadierőt teremtett, s míg Olaszországban Masséna, Mélas —, Németországban Moreau Kray ellen küzdének, (1800. májusb.), a helvétiai havasokon átszállt, s Marengónál egy csapással meghódította Olaszországot (jún. 14.). Ennek következtén az ausztriai seregek Közép és Felső-Olaszországból ki, a Mincio mögé, vonulni kénytelenítették. Azalatt Moreau is, ötször vevén meg Krayt májusban, június 19. pedig Hochstedtnél újra, ez által Bajorországnak ura lett egész az Isarig, s június 28-kán Münchent is megszállatván, egész az Innig terjeszté ki állását. Molitor is a tyroli végvárakat fenyegetvén, és Kufstein biztossága megszűnván, e vég szükségben a várfoglyok tovább-vitele elrendeltetett.

Június 30-d. szokatlan órában — mert nem hétkor, hanem ötkor reggel — Kazinczy csikorogni hallja a lépcső portáját, utána saját külső, majd belső ajtaját; a katonacseléd hozza párnazsákját, s Grimmel jelenti, hogy két órakor indulnak. — Szárazon, vizen? — Nem tudom. — Ekkor karcolá be a belső ajtó vaspléhére ez emléksorokat:

FRANC. KAZINCZY

HVNGARVS

a VI. Jul. 1799. ad 30. Jun. 1800.

Két órakor átadattak a foglyok *Bastendorf Ferenc* főhadnagynak. „Uraim, monda ez, egy hónap óta várjuk itt a parancsot hogy az Urakkal induljunk. Az Innsbruckban

parancsnokló tábornok azt mondotta, hogy a vett hírek szerint, mióta ez a torony áll, szeretetre méltóbb emberek itt nem szenvedtek. Tapasztalni fogják az Urak, hogy én a szerencsétlent tudom tisztelni.“

Kazinczy másnemű érzésekkel hagyta el a sóhajok e fokát mint eszt. előtt az obrovici házat. Most sem tudta mely sorsnak vitetik elibe, de súlyosb az, mint itt, nem lehet; azon felül a reménylhetőleg hosszú, s a szokásos gyakori állomások és pihenőnapok által még hosszabbá váló utazás, az egy szabadság hián, minden kellemeivel s testi lelki hatásaival foga bírni a jó társaságban, jó idővel, s nem ismert vidékeken történő utazásoknak; azon kívül a szállítást vezető tiszt magát kedélyes emberséges embernek mutatá be. Kazinczy tehát vídám, sőt emelt kedélylyel lépe ki börtönéből, s miután még azon szobát, az 5. sz. alattit, meglátogatá, melyben tisztelete régi tárgya, Wesselényi Miklós (az atya), egykor szenvedett; közösen szálltak le a várból oda, hol hajó várta az Inn hídjánál. A hét magyar külön szobába utasítottatott, egy zászlótartó közvetlen felvigyázása alatt; egy másba Fiorella Antal, a francia köztársaság tábornoka és Chipault, szinte francia huszár-ezredes, mind kettő ausztriai, nem hadi, hanem államfogoly.

Mint egy nyíl fut el itt part, feyves, völgy, hegy előttünk,
S ily hamar a gondok szirtfoka messzemaradt.
Jaj, de hol a haza még? hol még Tokaj? hol vagyon a domb,
Mely a régen várt számkilököttnek örül?
Told sebesen ladikunkat, o Inn, míg a szelek atyja,
S Cyprus s Lédának két fia révbe viszik.

(Poetai Munk. 56. 1.)

Az Inn vize Innsbrucktól jöve s Kufstein alatt már éjszaknak fordúlva, mintegy négy mérföldnyire e városka felett lép ki a tyroli határon a bajor földre, hogy Braunautól kezdve Felső-Ausztria szélén, Passzau alá, a Dunába si-

essen. Rosenhainban megtudván a vezértiszt, hogy az úti-szabály szerint éjjeli állomásúl rendelt Wasserburg már tegnap óta el van lepve franciáktól, a foglyok partra szállítottak, s más nap szekereken indítottak Salzburg felé, s onnan Linc, Freistadt, Tábor, Beneschau városokon keresztül *Prágába*, hol júl. 20. érkeztek meg. A természet szép és változatos scénaí, a francia foglyok társasága, kikkel meg vala tiltva, de csakhamar elnézetett, a beszélgetés, s némely érdekes találkozások kellemessé tevék e három heti utazást. Első nap mindjárt a Condé herceg menekültekből álló s az oroszoktól fizetett seregéhez tartozó egyes legényekkel találkoztak utazóink. Szabad vala, örök kíséretében, gyalogolni, s itt egy zöld köpenyes, ócska foltozott ruhájú katona ballagdogált feléjük, nyakán egy selyemkendő hasítékja, kamása és cipőkje közt látható lábszára. Kérdezé, nem Fiorella-e, ki polgári öltözetben egy osztrák tisztel ott elül piruccson mene? — Igen. — Ó én szerencsétlen, a király idejében másod kapitányom volt, most ő a köztársaság tábornoka, én közlegény az oroszok zsoldjában. Lesz-e Ön vele? Úgy köszöntse gróf Rossi nevével, s kérje: emlékezzék hajdani barátságunkra, s tegye, ha isten hazájába visszaviszi, hogy oda én is visszamehessek. — Kazinczy teljesítette a szegény földönfutónak kérését: Fiorella megszorítá érte kezét, s: „úgy kell neki, monda; tanulta volna meg a rossz ember, hogy haza ellen kardot fogni soha nem szabad; azonban barátok voltunk: nem neki, hanem az Úrnak igérem, haza jó mihelyt kiszabadúlok.“ — Fiorella ajacciói születés, s az első consul rokona vala; ő vitte a hadat a pápa ellen, s bár olasz nyelvű, csak franciául beszélvén a pápával, s félre téve az irántai tiszteletet: midőn Turinban capitulált, őmaga Kufsteinba hozatott. — Azalatt utazóink Teisendorfba érvén, itt az emigráns sereg nagy-

jával találkoztak, rongyaikban is büszke marquisjai s vicomtjaival, s kisasszonyaikkal, kik honukat reménylék vala e hadjáratuk díjában visszanyerni.... Lincből kedves emlékezetét hozta magával Kazinczy Gotsch Mark-Antón tanár látogatásának, kit azelőtt nem ismert, kit kezdetben bizalmatlankodással fogadott, s ki neki kérésére Schneider görög szótárát vásárolta meg s Cicero Leveleit ajándékozta, miután a könyvboltokban nem talált. Belé írta nevét, s alája: *Magnis tamen excidit ausis*; Kazinczy kiegészíté rögtön: *Hic situs est Phaeton stb*, s Gotsch tőle öleléssel vált el. Freistadtban az angol lovagok nyújtottak egy kis mulatságot; Wesseliben b. Bubnánénál a csókjáték; Táborban egy magyar huszárkapitány hitvesével válthata nyájas szavakat, Beneschauban a gr. Zwirby szép kertje s Rotter sebész zongorajátéka mulatá, s ez így ment Prágáig, hol egy őrnagy s a hadikormánynak egy titoknoka, felvevén a foglyok névsorát, midőn az távoznék, az utóbbi visszafordulván ezt súgta: *Videbunt charam Ungariam!* — Zechenter volt, a Bessenyei György egykori irodalmi társa, az „Anákreoni Dalok“ s Racine és Voltaire-féle darabok rossz, de, sivar időben is buzgó, fordítója!

Mi ez? mondának meglepetve s kételkedve az utazók: Prágán át Magyarországra? — Úgy volt. T. i. azalatt s ott vevé a szállítás vezértiszte az útasítást — Buda felé; és segédtszetei egyike, Lohrmiller zászlótartó, jött, s megsúgta, de titokkép, a nem hitt határozatot. Így július 21-kén ismét délnek fordult az út, Kremszig szekeren. Táborban otthon vala már Szabó László kapitány, visontai születés Hevesből, ki értesítve hitvесе által, felkereste földieit, hozta borait és sültjét, s beszéltte mint emlegette tavál, midőn otthon vala, Kazinczyt b. Orczy József, s egyebet és sokat a rég nem látott hazáról! Kremsznél július 26-kán szállítta-

tának végre a Duna hajójára, s Kazinczy itt dúdolgatta magában, a Kis emlékezetének is áldozva, ennek gyönyörű dalát :

Szerettim édes honja,
Indul hajóm feléd.
Hüségé láncza vonja
Szülöttödet melléd.....

„Géniusod megjövendölte, midőn azt írtad — így szól egy későbbi levele Kishez — hogy barátodnak egykor enyhítésére fog lenni“⁵²). Más nap estve láták meg a soká száműzöttek Dévény romját és Pozsony tornyait, s ű, és Úza és Hirgeist, a hajó orrán állva levont stüvegekkel, felsikoltva idvezlék ötvenkilenc hónap múlva ismét a hon szent vidékét, s kikötvén, kiszöktek a hajóból, s Kazinczy megcsókolván a haza földét megilletődve kiálta: Patria terra, salve! te teneo! Visszatért ismét egy időre az elfásúlt keblekbe az öröm, melyet, az áldott Bastendorf jóságából, rég óhajtott viszontlátások naponként tetéztek. Ásványon Győr mellett megállván a hajó, csakhamar elterjedt híre a jövőknek, s a falu a fogadó köré gyűlt, s hozta mezei áldozatait: gyümölcsöt, túrót, kenyeret. Azalatt Kazinczy a Nini láthatásáról tündődött, s mikor Hirgeist Vácon kéré, gondolna módot hogy láthassa atyját, a terv már készen volt. Lohrmiller t. i. Komáromban egy kalmárlegényt csapatván fel katonának, hozta magával, s evvel lön a dolog elvégezve. Július 30-dikán délelőtt a *Margit Szigetén* kötött ki végsőszer a hajó. Az újonc katona ment a városba, s Hirgeist atyját tudósítván, ez jött leányával. Nini, most tizennyolc esztendőszűz teljes felvirulásában, s szép mint Venus Anadyomene, lépe ki csónakjából.... De a költői scéjának hadd álljon itt költői képe, mikép azt Kazinczy tíz évvel utóbb festette egyik sonettójában :

Szompolygva tértem félre ; a *gyermeket*,
Mondám, szabad volt akkor*) még szeretni.
Tekintsd hajad', s lásd ím e kecsket ;
Mernéd a *felváltat* most illetni ?

Öt kinban töltött év orcád' neked
Gyakor redőkkel el tudá lepetni.
Ninon talált több olyan szíveket,
Kik néki, mint te, vágytanak tetszhetni.

S kilép a partra. Lelke fájalmában
Alélva dől el bátyja hív karjában,
S a szép melly lélegzést alig veszen.

Él! él! felpillant! s társaim sorában
Engem keres fel ; Ninimmé leszen,
S e hív, e szent csók istenné teszen^{s)}).

Délben jött a hadikormánytól a parancs, hogy Fiorella Péterváraddá, a többi rab M u n k á c s r a vitessék. De amazt már Soroksáron érte a hír hogy szabad ; ezeket W.... tábornok azon biztatással ereszté el Pestről: „Örömmel értettem a szállítás tiszteitől hogy az egész hosszú úton az Urak legkisebb panaszra sem adtak okot. Ne tántoríttassák el magokat itt hazájokban : A béke két hét múlva meglesz, s akkor szabadok.“ Az így nyújtott remény képzelhetni mely balzsam volt a Munkács borzasztó neve után ; s így a közelebbi napok örömei még nyíltabb, még fogékonyabb kebleket találtak. Július 31-ke Kerepesen tölt, Hirgeiszt atyja és húga társaságában. El kell mondatnom itt Kazinczyval bizodalmas beszélgetését Ninivel, mert ez angyali kedélyű nő élete a mi költőnkétől ezentúl többé el nem választható. „Szép Nini, mondám neki, ennyi szépség nem maradhata sóhajtó nélkül ; mondja meg nekem, ki a barátja ? — Ah édes bátyám, felele, rég olta töröm magam, mint mondjam el azt! — s kimondá a nevet.**) Eliszonyod-

*) 1795. — **) Bárá Prónay Simonét, fiát a csanádi főispán és titk. tanácsos Prónay Lászlónak, ugyanannak, ki az elébbi könyv IX. fejezetében volt említve.

tam. Nini, édes Nini, el vagy veszve; ismerem atyját; Excellentia! El fogod játszogatni napjaidat, s leánynak a természet, vagy a rendszabások és szokás csak egy útat rajzolának elébe, a férjhez menést. Kedvesedet nem ismerem, de az nem lehet rossz ha te szeretheted. Atyja soha nem fog megegyezni benne, s mely sors vár akkor? — Ezerszer akarám már széljel tépni láncainkat, mondá, s nem csak magamért, hanem űérette is, és atyjáért, testvéreiért; mit kellene nékem szenvednem, ha látnám hogy ő szenved, és miattam szenved: ez áron koronát sem akarnék nyerni. Az én óhajtásom nem a ragyogás, hanem a házi csendes boldogság. Falura, édes bátyám, falura; szegényen bár; nekem sok nem kell, csak boldogul. Szeretve s visszaszeretve! ez minden óhajtásom.“

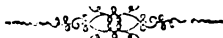
Más nap estve Bagon voltak. Kazinczy kérésére az előtte addig ismeretlen plébános hírt adott b. Podmaniczky Lászlónénak Aszódon, s még vacsora alatt jöttek a báróné cselédei megrakva a legnemesb borokkal s ételekkel, más nap pedig reggeli ötkor a töltés végén, hintájában, maga várá e királyi méltósággal, szépséggel és kegygyel teli nő a tovább menőt, s biztosítá hogy anyja, és testvérei, s mindazok kik után tudakozódott vala, élnek. Hatvanból egy Gönc-Ruszkára menő ifju ügyvéd által szeretett hűgának Krajnik Józsefnének s ez által anyjának, adhata hírt jöveteléről, s így a megnyugváshoz csakhamar a viszontlátás előörömei is járútlak. Addig is Erdőtelken, hová aug. 5. ért, egy felejthetetlen óra várt reá egy ismeretlen részéről. A foglyok parasztházakba szállítottak. A plébános hallván hogy tisztek érkeztek, ment Bastendorfot hívni: a két férfi nem értvén egymás nyelvét, s a főhadnagy szabadkozván, Kazinczy kínálkozott Hirgeist és Szmethánovics társaival, főleg hogy híreket vehessen. Mentek. Útközben a pap kéri

vendégei nevét, s hogy honnan, s hová? — Megdöbbenve Kazinczy nevére — Az-e, kiálta, ki az iskolák körül szolgált? — Az. — Szent isten! köszönöm neked ezt az örömet! monda összekulcsolt kezekkel s nedves szemekkel az égre tekintve, s a nem várt szeretett vendégnek nyakába borúlt, és sírt. Kazinczy társai nem érték a jelenetet. Kőszegi György, a plébános, kőműves volt. Ünnepe lön a háznál, s a két férfi, ki egymást érté, nem húnya szemet egész éjjel. „Az áldott ember régen alszsa a hosszú éjt — veti hozzá a PE. IV. — de Kőszegi Györgynek neve sok szívben él még!“ Ezen túl minden állomáson régi ismerősök: aug. 10-kén Tokajban hűgát Krajniknét ölelhette gyermekeivel — kezdetben nem ismertek vala egymásra! — majd öcsceit Józsefet és Miklóst; 14-kén reggel Kótajban régi kedves lováról a Belgrádból származó Muftiról anyja követére ismert, ki Bogdányban várt reá, hol végre, hat évi kínos távollét s annyi siralmak és vágyások után az imádott anya keblére borúlhatott ismét. S most anyja lett — áldás Bastendorf emlékezetére! — utitársa s vendéglője a gyászos utazóknak hat napon át, kitől csak 20-kán, Csaradán vált el, közel viszontlátás — vajmi hiu — reményképei közt. Beregszászon új jelenetek vették őket körül: a nép tolongott a fogadó előtt s elárasztotta a szenvedőket ajándékokkal, Lónyay László alispán küldte a mi jót lelt dús kamrájában, míg egy szegény sorsú nemesember Kazinczy mellé vonúlva: Uram, mond, én szegény ember vagyok s az Úrnak nincs szüksége az én pénzemre, de ki tudja, bajba jöhet: vegye ezt! S kezébe nyoma hat ezüsthuszast. — Kazinczy megilletődve nyakába borúlt a nemes érzésű idegennek: „Örömmel, sőt kevélykedve fogadom el az Úr alalmazását, s e pénzt soha el nem költöm.“ — Nincs meg a pénz többé — veti hozzá a PE. IV. — hamarabb kiment

kezemből mint gondoltam, de jól ment ki. De pirúlva valom, hogy annyi eszt. után bár, két név közzül melyik leve a gyönyörű tett által tiszteletessé, nem tudom.“ T. i. régi jegyzései közt e napról *Rékey* és *Barta* olvasható.

Közepette ennyi különböző érintkezések és behatásoknak, a késő est magányos órái az irodalomnak voltak szánva. A nemzeti muzeum könyvtárában még most is mutatják Gessner azon példányát, melynek tiszta széléin, *Ábel halála*, a III. énekig, ez útja közben újra fordítva, látható.

Ötvenhét boldog nap után, milyeket a szerencsések nem ismernek, augusztus 25-kén éjjel, lobogó de csendes ég alatt vonultak be Kazinczy és társainak szekerei Munkács kapuján.

TIZEDIK FEJEZET.

A munkácsi várban egy éjszaktól délre nyúló külön szárny szolgálja az államfogyoknak őriztetés helyéül, melynek három ablaksora nyugotra van fordúlva. Kazinczy a legfelső sor 4. számú szobájába jutott. A folyosókon semmi strázsa; az aljasszolgálatot rabok végezték, az ételt a prófusz cselédje nyújtotta be az ajtófián, ki által a társak egymástól és egymásról hírt vehettek, de íróeszköze nem volt. *Fritsch* őrnagy, a parancsnok, behelyezvén őt, követé hogy kedvezést nem fog nyújthatni. Őt esztendeje, felelt Kazinczy, hogy szenved, tudja hogy a kedvezés a felvigyázóra veszélyt von, s így örömekeket nem kér, hanem lop. Nézzen keresztül ujjain. E meglepő nyíltság, úgy látszik, kívánt hatással volt a jószívű szelíd férfiúra, bizodalmat gerjesztvén benne inkább, mint az ellenkezőt. Kazinczy ismét könyveinek esett; sőt dolgoztatott is: egy *ossziáni darabját* rozsdával írva Döbrentei látott. Majd ismét kopogtatva beszélgetett szomszédaival, Úzával s báró Riedele András alezredessel, egykor II. Ferenc nevelőjével, ki a „káténak“ Bécsben továbbadásáért lakolt; sőt szerelmes levelek írásával is múltatta magát. T. i. visszatérvén egy ízben szokott sétájából a vár

árkában, egy feltűnő szépségű leánynyal találkozott, egy munkácsi éllemezési tiszt gyermekével. Kazinczy láng lett, s a leány igent intett. *Trautelt* hihetőleg a férjhez-menés óhajtása bírta a fogoly leveleinek elfogadására s viszonzására. Az ezt szolgáló rab s ennek szeretője, ki a prófusz cselédje volt, hordták a leveleket. Kazinczy kezdetben szenvedelemből, utóbb időtöltésből folytatta e szeretközést a távolból. Gyakran asztalára tevé fel székét, úgy nézé a leáldozó napot, s vágyásai kedves táját: az újhelyi, regmeci, mikóházi hegyeket, hol anyja élt, s Széphalom várta gazdáját. Azalatt múltak hetek, havak; lejárt a világot megváltoztató század is — s az óhajtott béke, s mit az kíséretében várni hagyta, csak nem lett meg. Végre az új század meghozta amazt (febr. 9. 1801. Lunevilleben), a közbocsánatot azonban elmaradt.

Egy, útközben elkapott kellemetlen bőrbaja mindenemű kenőcsök, fűrésztések s belszerek használata dacára nem akart tágítani. Ungvárról kére tehát orvost; s Kazinczy ebben régi ismerősét, Molnár doctort, találta fel. Ez a belső szer mellett főleg tiszta levegőt sürgetett, tehát az ablak, a külső ajtó, s a belső ajtó fiókja nyitvatartását. Az alkalom ingerlette Kazinczy eleven kedvét. Asztalát ajtajához vonta, s tünődék kibúhatna-e a magas és szűk lyukon. Ha rosszul esik ki rajta, nyakát szegheti vagy karját törheti: de ki nem mer, nem nyer. Vetkőznie kellett hogy vállalai kiferjenek, és csipejét ferdén vonni ki; s ím fejével, és sérelem nélkül kiesett. Ártatlan kedvtöltéseül szolgált társait meglesni, ki mit csinál: az öreg Rillt, a mainzi tanácsost, ki senkivel sem kopogott, s tébolyodásában rekedt hangon misét énekelt, szívszaggató exorcizálásokat szóván abba — képzelhető, ehhez vissza nem tért többé; Ruzsicska Györgyöt, a cseh zeneköltőt, ki, hangszere nem lévén, énekelve

szerzé dallamait, s így a többit. Riedele észrevette, hogy a folyosón valaki járkal, s kémet gyanított, míg Kazinczy megnyugtatta. Ekkor enni kért tőle. Tíz esztendeje, u. mond, hogy napjában négy krajcáron tengődik. Kemen-céjének gombja lejár, ajtaja csak reteszszel van betéve, nem zárva. — Kazinczynak megesett szíve az ötvenkét éves férfi nélkülözésén, s a prófust magához szólíttatván: Uram, mondá, tudja hogy én eddig soha sem ettem, most farkas-éhség szállott meg; főzessen nekem minél bővebben. Annak a dolog kedves volt, mert felesége főzött, s többet nyert ez egy rabon mint valamennyin. Volt tehát sült, sódar, tészta, sütemény, csokoláta táblákban, s minden, s ezóta Úza és Riedele, mint remete Péter a pusztában hollója által, naponként tápláltattak a bátran ki s bebúvó társtól, a kályhalyukon át.

Június 4-d. Szulyovszky Menyhért kiszabadult. A dolog reménnyel vegyes aggodalmat gerjeszte Kazinczyban. „Képzelem — írja tizenhárom nappal utóbb Budai András munkácsi predikátornak — képzelem a szegény anyám mely gondban lesz, látván hogy Szulyovszky elment, mí pedig itt vagyunk a Polyphémus barlangjában. Vigasztalja az Úr az anyámat, s írja meg, hogy mí is várjuk a boldog órát... Én nem hiszem, hogy a Gondviselés oly irgalmatlan legyen erántunk, hogy bennünket szenvedtessen, holott az már szabadon jár.“ E levelkének vivője a prófusz említett szolgája, Kati, volt.

Június 26-dikán rajta vesztett a cselen. Javában osztogatta alamizsnáit, midőn, szokatlan órában, jöve a parancsnok; a sűrű zápor s az eszterha csorgása nem engedék halani a lépcsőház ajtaja csikorgását, sem az e mellett elrekesztett Dr Menz jeladását; s Kazinczy még Riedele ajtaja előtt volt, midőn a prófusz, s utána Fritsch által meglepeték.

Mint az evet, beugrott lyukán, s asztala már helyén volt, mikor azok beléptek. De ők nem kevésbé valának elrémülve, mint ő maga. — Mi célból volt künn? — Hogy távolka az ablaktól a fel s alá járó s dolgozó embereket lássam. — Tudják társai? — Senki. — Erre el nem voltam készülve, fel kell jelentenem. — Kazinczy tudta az iszonyú fenyítéket mely akkor reá vár: *a bot*; s kétségbeesve könyörgött elnézésért. A prófusz egyet hunyorított az őrnagynak. — Szerencsétlen vagyok ha kitudódik. De legyen. Jó hírem van. Íme az ágens levele consil. Kazinczy Andrásához: *Ő Felsége még június 18-kán aláírta a kegyelmet.* Csak hivatalos úton várom ugyanezt. De, Uram, ha jelentést teszek hogy künn volt, a parancs hiába jő. — Kazinczy most térdre borúlva ismétlé kérését. — Ön pedig becstületére fogadja hogy a bécsi hírt sem közli társaival. — Fritsch ment, de Kazinczy remegett még hogy kívül kapték. *„Deprendi miserum est!* — kiáltja naplójában — de hogy társaim nyomorúságokon enyhítettem, azt nem bántam volna meg, ha gyönyörű tettem miatt vesznem kellett volna is. Nyomorúlt ember, a ki nem érzi, hogy a mártYROK csendesen várhaták a bizonyos halált. — Ő pedig a pakoláshoz fogott⁽¹⁾). Riedele faggatta a falon át, mi történt; kitérő feleletet adott; de az sejte valamit, s kérte hogy Bécsben ez s ez lépéseket tegye érte. A prófusz jött 27-ed., jött 28-d. reggel a mosdóvízzel, s nem szólt. Riedele kopogva jelenti hogy Laczkovics és Szmethánovics éleresztettek. — „Mi az hogy én nem?..“ Itt rettegni kezdte, midőn újra jő Kiesewetter, s az őrnagynak kéri.

E szó egy csapással elfízte minden felleget, s visszaadta izmainak minden rugékonyságát. Magyar mentéjébe való öltözve; táncolva ment le a lépcsőn, repülve végig az udvarkán, futva fel a felső vár felé. Az őrnagy ünnepélyesen

fogadta: Ő Felsége visszaadja Önnek szabadságát: éljen Ön boldogabban mint eddig. S most jöjjen e fogságból egy másikba — s ajtót nyit: ahonnan unokaöccse István, András fia s majd egykor Gábor atyja, s testvére József sietnek elibe. — Ön nagy kertész, folytatá a jó Fritsch: legyen szerencsém Önt először is a magam kertjébe vezethetni. — „Megszabadult fogolynak nem kert kell, nem társaság, hanem mező és rét. Ő ne jöjjen: még mind azt hinném hogy rab vagyok.“ — Mint az istállóból kiszabadult csikó úgy futotta be a réteket, melyek a vár alatt nyúgotra fekszenek: nyelni a kétezer háromszáz nyolcvanhét napig nélkülözött szabad, mindenkép szabad, levegőt.

Az ebéd az őrnagynál vala, vidám és tréfákkal fűszerezelt. De az ő lelkének fele anyjánál volt. A hó vég napján Beretón, hol atyja ifjabb testvére *András* lakott, a megszűnés nélkül örködő, gondos, mozgató, s végre szabadító jó bátya, lerován köszönetét ennek atyai fáradozásaiért, Regmec felé hajtattott.

a nyelv természete s analogiája engedi. De erről másutt bővebben.⁴

⁷³) *Kazinczy F. Leveli*, III. 379. l.

⁷⁴) Kézirataik részint a m. nemz. muzeum könyvtárában, részint Kazinczy Gábor úréban (l. *Kézikönyvem* II. köt. 33. l. a 32. és 33. jegyzéseket).

⁷) L. Kishez írt levelét 1794. máj. 11-kéről (K. F. Leveli, I 19. l.).

⁷⁶) Megmenekültek, de fájdalom utóbb a tűznek áldozatai lettek. (l. *Levelét Horvát Istvánhoz* a m. nemz. muzeumban).

⁷⁷) Kazinczy sajátkezű másolata az akad. könyvtárában.

⁷⁸) *PE. IV.* Második könyv, 2. §.

⁷⁹) „A Lengeséghez“, *Poet. Munk.* 46. l.

A HARMADIK KÖNYVHÖZ.

¹) Mert *Szirmay Antal*nak, a nemz. muzeumban különben is csak kéziratilag letett történetrajza (*Jacobinorum Hungaricorum Historia*, 1809.) történetrajznak ugyan be nem vehető, oly mesékkel toldván meg a bírói ítéleteket, melyek a megrémített nép szájában meg nem lepnek ugyan, de — nem mondom loyális, hanem csak mérsékelt ítélőképességű — író tollára méltatlanok. Szerinte ezen esemény történetírása nem könnyű, miután „*ipsi coniurati arcanorum fidem servarunt. Antesignani eorum extremo supplicio adfectionem sepulcro intulerunt. Socii et complices diuturnis carceribus macerati puncta coalitionis nec propalare audebant, nec rubore commissi erroris volebant. Arcana scripta coniuratorum manibus carnicum combusta sunt. Iudices secreto servando obstricti de his vel loqui metuebant. Ipsae vulgatae reorum sententiae, ne malum vulgando docere videantur, in tenebris quam luce totam causam peractam habere maluerunt.*“ Mindamellet, úgy mond „ő, tagja az akkor Pesten egybeült országos küldöttségnek, a bírakkal, régi társaival beszélgetővén, az öszveesküdtek irásait a nádori irodában forgatván, legtöbbit *Kratucsek Antal* exjesuitától, a vádlottak gyóntatójától (!)

s egykori tanítójától, és később magoktól az öszveesküdtektől megtudván“ hivatottnak érzi magát e történet megírására. S mégis, azonkívül, mit az ítéletekből tudunk, mit a Szirmay által is kellő világba állított Nyéki Németh János által titkon terjesztett s a nép szájában óriássá nőtt hírekből ifjúságomban kortársaktól én is hallottam még, s végre mit egyes vádlottak életéről előhozogat: tőle semmiféle új felvilágosítást nem veszünk. Valóban, nem hihetjük, hogy a kir. tábla kevesebbet monda ítéleteiben, mint a mit mondhatott, s minthogy az ő ítéletei viszont a történelem bírószéke elibe mennek, kevesebbet mondania szabad nem volt. Annyi azonban áll, hogy a cúria, saját méltóságáról jobban gondoskodik, ha több részleteket terjeszt egész őszinteséggel a közönség elébe. Abból mégis, a mit az ítéletek *mondanak és nem mondanak*, alkalmasint kivehető, hogy a Martinovics által szerencsétlen *elcsábított* társai útján (ilyenek vallotta magát vad és valóban nem gyáva tűzében Laczkovics János) terjesztett két irat több volt, s az időket véve még több, mint csak politikai vélemény nyilatkozata. Esmék terjesztettek, melyek, *ha győznek*, nem csak az élő ivadékokat keverik vérbe, hanem kérdésbe veszik a nemzet jövődjét is, mert, ha általános érvényűek is, csak úgy javíthaták a társadalom állapotját, ha, a politikai és értelmi fejlődés folyományaiként, elébb vannak meg a szellemekben mint az írott törvényben. Különben a gyógyszer veszedelmesb magánál a betegségnél. Terjesztettek oly időben, midőn szükségesb vala a régi birtokot törvényes úton biztosítani, mint annak feláldozásával, sőt megsemmisítésével, új hódításra törekedni, erő s a legnagyobb szám rokonszenve nélkül. Terjesztettek titokban, tehát a magyar jellemtől idegen módon, s a törvényes organumok körén kívül. Nem mint-ha a XVIII. századbéli francia philosophiai iskola eszméi nálunk is már nem ismertettek, s a míveltekre nagy hatással nem voltak volna: de a józanok — s hála a gondviselésnek, azok tevék a nemzet hasonlíthatatlanúl nagyobb számát — azokat úgy tekintették mint oly célpontokat, melyeket szem elől veszteni többé nem szabad, de melyeket nem a meglevőnek romjain, tehát forradalmi eszközökkel, érvényre erőszakolni, hanem mik szerint a meglevőt, józan reform útján, fokonként átalakítani kell. Tudták, vagy legalább ösztönszerűleg érezték atyáink, hogy csak azon szerkezet jó, melyet a társadalom belélete fejt ki, hogy tehát ezt kell elébb átalakítani: az er-

kölcsök hosszú bár, de biztos útján, nem felforgatás által: s e szellem lengi át az ezen eseményt követett fél század törvényhozását: s valóban, *ez úton* a haza boldogsága kárt nem vallott soha. Lényegében tehát roppant tévedés vala azon eszmék propagandája, melyek végre saját hazájokban is, a jogállapotot csak iszonyú szenvedések árán javították, de a szabadságnak ugyan igen kétes becsű biztosítékot szereztek; gyakorlatilag pedig, *épen az idők tekintetéből*, vétkes is, amennyiben az ország szabadságát és függetlenségét kockáztatta; s vétkes végre, ha a kikelések, amint az ítéletek állítják, s Martinovics kifakadásai még az oltár előtt is, bizonyítják, a korona alkotmányilag szent viselőjének tekintélye és jogai ellen intézve valának. Mily határokat szabott volna magának a cúria a büntetéseken, ha más férfiú képviseli közvetlenül a korona ügyét, ha nyúgodt időben követtetik el a vétség, s egy, az országos szerkezeten kívül álló közigazgatási testület nem gyakorol befolyást: azt már most csak gyanítani, tudni nem, lehet. Kazinczy ugyan a Sentenciák megjelenését említvén (Fogs. Napl. jun. 30. alatt) azt veti hozzá: „Abból ugyan az olvasó keveset tanul, de nekünk kedvesebbet nem tehetének. Látta a világ, hogy cselekedtünk gondolatlanság volt, nem gonoszság. Zsigraynak az vétetek vétkül, hogy a Katechismus szavait megszelidítette, Laczkovicsnak, hogy tüzesebbé tette. Példa kelle, hogy rettegjen az ország.“

²⁾ Ezek voltak: Hajnóczy József kir. udv. kamarai titoknok, Laczkovics János nyug. kapitány, Szentmáriay Ferenc b. Orczy László titoknoka, és gr. Zsigray Jakab, a dunántúli kerületi tábla bírása.

³⁾ Az elsöben, ha *Szirmay*nak hihetünk (9. §.), a királyi méltóságnak a *Rendek általi* eltörlése, s a köz kincstár, hadsereg és fegyvertáraknak *ezek* hatalma alá kerítése sürgettetett; emebben az emberi és státuspolgári jogok francia tanai adatván elő, viszont a királyi hatalmat magokhoz ragadott *Rendek megsemmisítése*, az egyházjvak elkobzása, s a kormányhatalomnak, a közszabadság érdekében, az egyenlőség elve szerint, *a nép kezére* játszása szándékoltatott, hogy ekkép elsöben a királyságot az aristokratia, ezt végül a népuralom örökölje.

⁴⁾ „Praeparatis — ez az ítélet veleje — praeve ad concitandam seditionem directis scriptis, mense majo anni proxime praeteriti 1794.

ad regiam dignitatem, legalemque regni constitutionem subvertendam *duas occultas societates fundasse, regulas earum et signa, quibus socii se mutuo agnoscerent, definivisse, directores fide sibi obstrictos, ope quorum exitiale suum institutum effective propagavit, constituisse, duplicemque catechismum, alterum Reformatorum, alterum Civis et Hominis titulo insignitum iisdem tradidisse.*“ Emezt a Szentjóni Szabó László ítélete „La-Montagne Catechismus“nak, az Újgyörgyi és Illés ítéletei „Catechismus Libertatis et Aequalitatis“nak nevezik; Vrchovszky (a Bujanovics Cornél ítélete szerint) és Szentmáriay (a Lukács Pálé szerint) Volney munkájának tartották, Apaffy Ferenc pedig benne, szinte az ítélet szerint, a Gérard és Ra-beaunak „in calendariis disseminatum ante biennium in Hungaria“ kátéját ismerte fel. Amabban „*praeter acerbissimas in augustam Domum regnantis coniectus calumnias . . . , regnantem principem . . . throno regio deturbare et legali gubernandi potestate privare, auctoritatem regni statuum ipsamque constitutionem convellere . . . adlaboravit; incolasque non minus contra Regiam Maiestatem quam Status regni ad insurgendum provocaverit.*“

⁵⁾ Szirmay, id. h. 25. §. — Így Kazinczy is, Fogsági Napl. mart. 31. alatt.

⁶⁾ Kazinczy, Fogsági Napl. mart. 31. alatt.

⁷⁾ Szirmay, id. h. 18. §. után, s kortársak emlékezeteiből. Sőt Szirmay a 8. §-ban csakugyan így ír Martinovicsról: „Iste ergo ingratus cuculus benefactorem suum throno deturbare, *vita privare* stb. adlaboravit“: Kazinczy F. „Jegyzései Szirmay munkájára“ az illető h. tagadja ez aláhúzott szokat, s „köz hír“ből merítettéknek mondja. A perben e vád szinte nem fordul elő.

⁸⁾ Kazinczy most idézett „Jegyzései“ben, a 18. §-hoz.

⁹⁾ Ezt neki Sároy maga beszélte 1803-ban. Kazinczy Fogsági Napl. apr. 8. alatt.

¹⁰⁾ „Incusatos accedendo — Szirmay írja a 25. §-ban — *facie serena, ad adulationem compositis verbis eos primum leniter, promissa impunitate, spe lenioris carceris, meliorum ciborum suppeditatione, dein adhibitis terriculamentis durius tractavit, ut quo plures socios fateantur Regi et patriae vel maxime fideles, qui vel naturae eius adversabantur, vel quibus res domestica amplior erat, malitiose tantum ideo nominando, ut eorum, velut suspectorum, nomina in in-*

famibus processualibus actis occurrant, totam Hungariam crimini laesae Maiestatis involvere, sibique per id tributariam reddere volebat stb.“ Így Kazinczy is több helyt Azért „reszkete Budán és Pesten akkor töle minden, s még a palatinus-főhg is kicsiny vala mellette.“ U. az febr. 25 alatt.

¹¹⁾ Kazinczy u. ott, mart. 31. alatt.

¹²⁾ Szirmay, id. h. 25. §.

¹³⁾ L. a Kazinczy *Actióját* a M. Akad. kéziratárában, s alább a 16) jegyzést.

¹⁴⁾ L. Kazinczy Fogs. Napl. jan. 30 alatt

¹⁵⁾ U. ott febr. 4. alatt.

¹⁶⁾ Eredetie egy egri névtelen ajándékából a M. Akad. kéziratárában. A hozzá mellékelt *Actio* így hangzik : „Obsequiose detegere necessitor, qualiter Spectab. ac Generosus D. Francisus Kazinczy, fidei et fidelitatis Deo, Regi et Patriae debitae immemor; Dei et Hominum timore postposito, legumque severitate contempta; execrandae ac perversae illi societati, quae iuxta planum excitandae in regno hocce Hungariae revolutionis anno praeterlapso 1794. in unum coaluit, et contra salutem ac dignitatem Regiae Maiestatis, Regis legitimi et clementissimi, inque perniciem totius regni, constitutionumque eiusdem ac formae regiminis, thronique regii subversionem conspiravit, semet adiungere, et a Melchiore Szulyonszky perniciosum, pro societate sic dicta Reformatorum paratam Catechismum recipere, sicque unitis consiliis perturbationem salutis publicae omnisque constitutionis et legum subversionem moliri non reformidaverit. Quia vero huiusmodi contra Regem eiusque salutem ac dignitatem conspirantes, semetque erigentes, aut etiam conspirare aliquid tentantes, seu tentanti scienter consentientes, vel huiusmodi aliquem noscentes, et non indicantes, semet criminis laesae Maiestatis seu Perduellionis reos efficerent, ac ad praescriptum S. Stephani R. Decr L. II. C. 51. et articulorum 7 : 1715. 56 : 1791. aliarumque pro re nata citandarum patriae legum amissione capitis cum exasperatione et universorum bonorum praevie conscribendorum et sequestrandorum plectendi forent. Ideo stb. Magister Jo. Németh, Causarum Reg. Director.“

¹⁷⁾ Fogs. Napló, apr. 8. alatt.

¹⁸⁾ L. *Sententiae* tam Incl. Tabulae Regiae Iudiciariae, quam Exc. Tabulae Septemviralis contra criminis laesae Maiestatis seu

Perduellionis reos latae. Cum indultu et privilegio speciali. Pestini, typis iun. Mich. Landerer de Fűskút. 1795. fol. a H. íven.

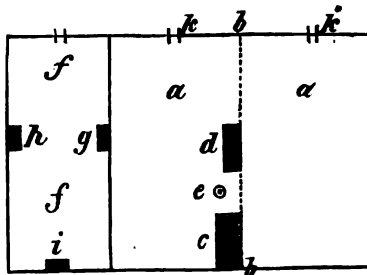
¹⁹⁾ L. *Kazinczy* Fogs. Napl. május 18-ka alatt, mely napra teszi hibásan a degradációt. *Szirmay* hallgat e jelenetről.

²⁰⁾ *Szirmay* az id. h. és *Kazinczy* Fogs. Naplója szerint, melyek egymást megigazítják és pótolják. *Szirmay* szerint Mart. a „divinarum“ szóra tagadólag, a „humanarum“-ra engedőleg, a „boni publici perturbatorem“-re ismét tagadólag, a „throni regii subversorem“-re helyeslőleg intett volna. — *Kazinczy* szerint Kondé a szertartás után ezt mondta volna: Vobis ergo, iudices, hominem hunc, qui contra patriam conspiravit . . . s itt *Martinovics* közbe kiálta „képzeltetlennel hatalommal“: *Non est verum! contra patriam non, sed contra regem.* *Kazinczy* nem volt jelen a megrendítő jeleneten; de szemtanú mondá nekem ifjúságomban, kinek én mindenek felett hiszek, az atyám, hogy *Martinovics* erős és szilárd hangon mondta a *Non est verum*-ot.

²¹⁾ *Kazinczy* itt is eltévesztve a napot, május 20-kát ír.

²²⁾ Bár a levelezés nem esett nehézség nélkül. A jul. 3-dikai levél oldalára, később, mikor az, anyja halála után visszakerült kezéhez, azt jegyzette, hogy a *László* levelében ez áll: *Keine Gnade dem Revoltanten!*

²³⁾ Az utókor gondosan fogja tudakolni, hol szenvedtek az irodalom annyi jelesei (*Kazinczy*, *Verseghy*, *Hajnóczy*, *Szentjóni*, *Bacsányi* — hogy *Martinovicsot*, *Laczkovicsot*, *Aszalayt*, *Kazinczy Miklóst* ne említsem). Mint vádlottak a gyengébben terheltek az elébbi ferenci klostromban őriztettek; *Kazinczy* névszerint, a torony jobb oldalához ragasztott, az utcától egy - két ölnyi fal által elrekesztett favágó udvarkára néző, szárny alsó során, a toronyhoz legközelebb eső, két ablakos *aa* szobában őriztetett, melyben a *bb* az egykor két szobát elválasztott fal helyetti ívet, a *c* a nyoszolya, a *d* az asztal helyét, az *e* azon helyet jelenti, ahol az ölnyi hosszúságú lánc a padolat gerendájába levala srófolva. — Az *f* pitvarba vezető *g* ajtajával szemben *h* alatt

a Verseggy ajtaja, az *i* ajtó a folyosóra vezetett, a *kk* ablakok az udvarkára nyíltak. Fogs. Napl. dec. 19. alatt. — Martinovics és igazgatói a klostromtól éjszaknyúgotra feküdt, akkor *gárdaháznak* nevezett kaszárnya bástya-felőli szárnyában őriztettek; kivégeztetésük után az életkegyelmet nyertek ide tétettek át. Kazinczy ennek éjszakkéleti sarokszobájában tartatott Szulyovszkyval, s ugyanazon sorban éjszak felé Szentjóni, utáni Bacسانی, azután Hirgeist Ferenc, azonegy, éjszaktól délnek futó, folyosóra nyíló ajtókkal, mit a IV. fejezetben következők végett is elmondtam. Részint ezen kaszárnya helyén áll jelenleg egy új, két emeletes, a Vérmezőre lenéző, lak-tanya.

²⁴⁾ Kapitány (utóbb tábornok) *Novák Ignác*, és Sztáray ezred-beli főhadnagy *Astleitner* voltak a státusrabok fő felvigyázói. Mindkettő kezdet óta emberségesen bánt Kazinczyval, s mindent tevének, a mi az őrzés biztosságával egyeztethető volt. Az elsőbb többi közt egyszer, saját felelősségére, egy ártatlan de nagy örömben részesítette. Aug. 21-kén (1795), József főhg, az új helytartó, Pest vármegeye főispánságába beiktattatván, a két város estve ki volt világítva. Novák megszólítja Kazinczyt és Szláv Györgyöt, jöjenek vele Pestre megnézni az ünneplést. Kazinczy protestált: az bajt hozhatna rájuk, és a kapitányra. „Ihr verfluchten Kerls — mondá ez a könnyű de jó ember — eine Revolution anzufangen hattet Ihr Muth, aber nach Pesth mitzukommen nicht?“ Hiába mondá K. hogy ötet, nem magát félti; kellett. (Napl. aug. 21.). Alább (V fejez.) még *Pletz* kapitány jóságaival fogunk megismerkedni. Maradjon szíves emlékezetben e jó emberek neve.

²⁵⁾ PE. IV. a II. k. 3. 4. §§.

²⁶⁾ Szerencsés vagyok bírni Horác azon példányát (Baxter kiad. Lips. 1752.) mely fogságában vigasztaló társa volt. Még most is olvasható előlapjára írva (bár kegyeletlen kéz, mely azt tőle aján-dékul bírta, kitörlötte): AZ ÉN ÖRÖMEIM.

²⁷⁾ Eredeti példánya a m. nemz. muzeum könyvtárában; könyv-tári jegye 140. fol. Hung.). A véglapon „Kájusz Szallustiusz Krispusznak Katalinája“ tisztázata van megkezdve.

²⁸⁾ L. felj. a 137. lapot.

²⁹⁾ Két példánya a m. nemz. muzeumban (könyvtári jegyeik: 118. 149. fol. Hung.).

³⁰⁾ L. *Kazinczy Ferenc Leveli Szentgyörgyi Józsefhez*, Pest, 1845. a 8. l.

³¹⁾ 1795. aug. 17. írja József öcscsének: „Elmeneteled után Títust benyújtottam Ó Exc. Barkó úrnak. Ez általküldte a helytartó tanácsnak, ez ismét a censornak; mert azt kértem Ó Excjától a levelemben, hogy adassa ki eljátszásúl a m. theátrumnak.“ (Az eredeti levél Kazinczy Eugénia assz. birtokában).

³²⁾ Írja Szentgyörgyinek (l. *Kazinczy Ferenc Leveli* ehhez, a 168. lapon). — Hirgeist Ferenc, egy mívelt lelkű s költőileg adományozott, ekkor 21 éves ifju vala, b. Orczy László, az abauji főispán házi tisztének fia, Pesten.

³³⁾ *PE. IV.* Második könyv, 5—8. fejezet.

³⁴⁾ U. ott, 9. fejezet.

³⁵⁾ Így nevezték magyarjaink Teschen városát régenten, mikor Sziléziával még sűrűbb közlekedésben álltak, s innen az itt-ott előforduló *Tessényi* családnév is.

³⁶⁾ Írja Kisnek, 1797. nov. 16. költ levelében, mely az 1842-ben megjelent gyűjteményében a Kishez írt leveleknek, a censúra akkori viszonyai mellett, abba belé nem mehetett.

³⁷⁾ U. ott. — Az itt felhozott új dolgozások (Yorickon kívül) annyiban újak, amennyiben azok az első dolgozatok kézben léte nélkül készültek; mert hogy azon darabokat már 1795. előtt fordította, láttuk (II. könyv, 10. 11. fej.).

³⁸⁾ L. e levelet a „*Kazinczy Ferenc Leveli Kis Jánoshoz*“ című, Guzmics által összeírt kötetben, a m. akademia kéziratárában. Kiadásomban az, a censúra által kitöröltetvén, hiányzik.

³⁹⁾ Virág Benedek t. i., ki ez ódácskát az elveszéstől megmentette, felvevén azt saját „*Poetai Munkáiba*“ (Pest, 1799) ily cím alatt: *Lámiám éneke* (85. l.). E név alatt énekelte meg maga is szivének akkor *megnevezhetetlen* barátját:

Ó Múza . . . .

Engem ha kedvelsz, jersze, virágokat

Szedj, s Lámiámnak köss koszorút: Te zengd

Oztán helyettem; mert kicsinyded

Lantomat érdemi meghaladják. (Poet. M. 22. l.).

⁴⁰⁾ Kis leveleivel együtt, melyeket többé vissza sem kapott. L. *Leveli Kis Jánoshoz* I. köt. 25. l.

IDEIGLENES TARTALOMJEGYZÉK.

HARMADIK KÖNYV.

1795—1801.

ELSŐ FEJEZET.

A Martinovicsféle összeesküvés és Nyéki Németh János. — Felségsértési pör. . . . . 151—154

MÁSODIK FEJEZET.

Kazinczy a kir. tábla előtt. Vallomások. — Életmódja s lelki állapota. — Halálos ítélete. . . . . 155—161

HARMADIK FEJEZET.

Kivégzések. — Az aggasztó hírek és sejtelmeknek véget vet a királyi kegy: Fogság határozatlan időre. Visszontlátások. — Levelek anyjához. Kazinczy László testvérietlen értelete. — Sándor főhg-nádor halála. József főhg helytartó. Amnestiai csatlakozott remények. — A bizonytalanság kínjai. 162—168

NEGYEDIK FEJEZET.

Gárdaházi fogság és Novák kapitány. Szulyovszky és Verseghy. Vita a nyelv érdeme felett. — Olvasmányok, dolgozások. — Titkos szenvedelem: Hirgeist Nini. A támaszat-vesztett szegfő. . . . . 169—173

ÖTÖDIK FEJEZET.

Exportáció. Pletz kapitány. — Győrben találkozás Kis Jánossal. — Spielbergi szenvedések. József főhg gondoskodása. . . . . 174—178

HATODIK FEJEZET.

Az obrovicifenyítőházban 1796—99. — Jó emberek. — Titkos levelezés, Rozgonyi Erzs. — Remények, tanulmányok, új munkásság. — Motozások. A nemeslelkű Schröter. — Bal hírek. . . . . 179—186

HETEDIK FEJEZET.

Lelki csüggedés. Vérével írt levelek. Radvánszky Teréz, és Fanni. Irodalmi végrendelet. — 1799. június 22. el szállítás. 187—191

NYOLCADIK FEJEZET.

Benyomások a csillagos ég alatt. — Aubert főhadnagy. Kremsz. Linc felé. A neumarkilakoma. — Kufsteinba érkezés. — A sóhajok foka és élő sír. — Valahára egy anyai levél a Cerberus kezéből. . . . . 192—196

KILENCEDIK FEJEZET.

Hadiaz mozgalmak az Inn völgyén. Világtörténetek 1800. — A foglyok elszállítása a franciák elől. Bastendorf főhadnagy. Út Bajorországon, Ausztrián át Prágába. Legitimista hadak és Fiorella tábornok. Gotsch példázó emléklapja Zechenter és Chara Ungaria. — Buda felé. Boldog napok. Dévény alatt. A nép. Margitszigeti jelenet: Nini. — Munkács felé. — B. Podmaniczky Lászlóné. — A szabadkőművek. — Kazinczy és anyja. — A legszebb alamizsna. — Útközi munkásság. . . . . 197—206

TIZEDIK FEJEZET.

Munkács és Fritsch őrnagy. Szerelmem unalomból — Kazinczy, társait táplálja. Veszély és szabadulás, jún. 28. 1801. — A 2387 nap. Kazinczy András. . . . . 207—211

JEGYZÉSEK.

A harmadik könyvhez: 1—40. . . . . XXIII - XXX

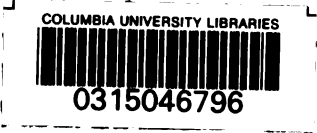

307669

PH
3281
.K25
Z89

